

PÉCSI SZEMLE

várostörténeti folyóirat

2002.

tél

KOVALICZKY GERGELY

KÉT RÓMAI KORI MÉCSES A SOPIANAE TÉRRŐL

Idén újra lehetőség nyílt az Ifjúsági ház mellett, a Sopianae téren tíz évvel ezelőtt félbehagyott feltárás folytatására, melynek során számos, a római kori település életének megismerését nagymértékben elősegítő jelenség és lelet került elő. A feltárást a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatóságának Régészeti Osztálya végezte Kárpáti Gábor osztályvezető régész irányításával. A település ásatásokra annyira jellemző kerámia-leletanyagból két, szinte teljesen ép mécseset választottam ki, melyeket az alábbiakban ismertetek. A római kori agyagmécsesek a klasszikus világ tipikus leletei, a provinciákban pedig a romanizáció egyfajta indikátoraként szerepelnek. Köszönhető ez annak, hogy használatuk, ellentétben más kerámiatermékekkel, a romanizáció bizonyos fokához kötődik: bizonyítja ezt az is,

A mécsesek felülnézetben

hogy a birodalmon kívül eső, de azzal határos barbár területek bővelkednek római területről származó import leletanyagban (például terra sigillata edények), de mécsesek ott már nem fordulnak elő.¹ Ennek okát többféleképpen magyarázza a kutatás: egyesek a mécsesekben használt növényi olaj hiányát hozzák fel indokul, mások a mécseshasználatot a hadseregnek tulajdonítják.

¹ Szentlélek Tihamér: Aquincumi mécskészítő műhelyek. In: Budapest Régiségei XIX. Budapest, 1959. 167.p.

Az ismertetésre kerülő két mécses az ásatási terület déli felületén, a 12. és 13. szelvényekből került elő. Itt egy 3. században épült lakóépület fürdőhelysége található, melynek kőalapozású falait közvetlenül a 2. század utolsó harmadában elpusztult település égett-hamús rétegébe ásták be. A két mécses ez a pusztulásréteg rejtette egymástól kb. 8 méter távolságra. Az 1–2. században a település ezen a részén cölöpszerkezetű-tapasztott falú épületek álltak, amelyek valószínűleg a markomann háborúk során, a 170-es években leégtek. A pusztulás után a település járószintje az égett réteg fölé került, így a két mécses abba beágyazódva épségben megmaradhatott napjainkig. Település ásatásokon nem túl gyakori az ilyen ép kerámialelet, az anyag nagy része töredékes állapotban szokott napvilágra kerülni.

A bal oldali mécses teljesen ép állapotában maradt ránk. Hossza 9,2 cm, legnagyobb szélessége 6,6 cm, magassága 3,1 cm. A discus átmérője 3,3 cm, az olajbetöltő nyílásé 1,1 cm, a kanóclyüké 1,3 cm. A mécses téglavörös színű, az alsó része agyagmáztól fényes felületű. A talpán és a nyakán alul másodlagos égéstől elfeketedett.

A mécsesek alja

A jobb oldali mécses discusa kitört, a nyak vége és a kanóclyük bal oldala le-törtött. Hossza ennek is 9,2 cm, szélessége 6,4 cm, magassága 3,1 cm. A discus átmérője 3,4 cm, az olajbetöltő nyílásé 1 cm, a kanóclyüké 1,2 cm. A mécses téglavörös színű, alsó része agyagmáztól fényes felületű, alján és peremén másodlagos égéstől elfeketedett, illetve az agyagmáz felpattogzott rajta.

Mindkét mécses az ún. firmamécsesek típusába tartozik, formájuk az egyik legelterjedtebb Pannoniában.² Nevüket onnan kapták, hogy gyártójuk nevét a talpon levő bélyeg tüntette fel (firmajelzés). Az efféle mécsesek az Alpoktól északra az 1. század végén jelentek meg. Az itt előforduló firmamécsesek formájuk alapján mind észak-itáliai eredetűek.³ Azonban a szállítási költségek leszorítása, a hadsereg és romanizálódó lakosság egyre növekvő szükséglete megteremtette az alapját a helyi műhelyek kialakulásának.⁴ A korábbi reliefes mécseseknél, ahol a discust, a mécses tetejét képező, peremmel határolt, kör alakú felületet figurális ábrázolások díszítették, jóval könnyebben előállítható firmamécseseket már a provinciák üzemeiben is el lehetett készíteni a növekvő igényeknek megfelelő darabszámban. Ez az oka a mécsesformák fokozatos egyszerűsödésének, dísztelenségének. A tárgyalt mécseseket negatív mintával állították elő: a leformázandó mécses-modellt agyagréteggel vették körül, az így kapott mintát kettéválasztották, kiszárították, majd erősen kiégették. A mécses alapanyagául szolgáló agyagot ebbe a két félbe betapasztották, majd összedolgozták, kiszárították, az alsó részt pedig agyagmázzal bevonták, hogy az olaj az égetést követően is porózus terrakottán keresztül ne szivároгjon át. Ezt követően a kész mécseset kiégették.⁵

Az itt előforduló firmamécsesek formájuk alapján mind észak-itáliai eredetűek, azonban a szállítási költségek leszorítása, a hadsereg és romanizálódó lakosság egyre növekvő szükséglete megteremtette az alapját a helyi műhelyek kialakulásának. A provinciális üzemek a mintákat általában itáliai mécsesekről másolták le (ez az oka a formák észak-itáliai eredetének), a későbbiekben pedig saját termékeiket használták fel mécses modellként. Épp ezért az aljukon található mesterbélyeg nem feltétlenül a valódi készítőjüket tünteti fel.⁶ A sorozatos másolások miatt a firmajelzés kevésbé határozott metszésűvé, elmosódottá vált, mérete csökkent.⁷

A mécses tetején található a kanócluk, és az olaj beöntésére szolgáló nyílás, a talpon pedig a mesterbélyeg. A beöntő nyílás az úgynevezett discus közepén helyezkedik el. A mécses peremét kiemelkedő discus-gyűrű választja el a discustól. Ez a gyűrű nincs lezárva, hanem folytatódik a mécses nyakán is, egyfajta csatornát alkotva, majd a száj peremét követve a kanócluknál kiszélesedik. A discus-gyűrű által határolt résznek gyakorlati szerepe az, hogy a kanóclukból vagy feltöltéskor esetlegesen kicsorgó olaj a mécses felületén maradjon, és visszafolyjon a betöltőnyílásba. A csatorna épp ezért lejt a discus irányába.⁸ A peremet három bütyök tagolja, ezek a korábbi típusoknál át voltak lyukasztva, és a mécses felfüggesztésére szolgáltak, a későbbiekben azonban funkciójuk megszűnt, tömörök, pusztán díszítő elemként tűnnek fel.⁹

² Loeschke X. In: S. Loeschke, Lampen aus Vindonissa, 1919. és Iványi XVII. típus. In: Iványi Dóra:

A pannoniai mécsesek, Dissertationes Pannonicae Series 2, No. 2. Budapest, 1935.

³ Iványi... i.m. 1935. 29.p.

⁴ Szentlélek... i.m. 1959. 167-168.p.

⁵ Szentlélek... i.m. 1959. 187-192.p.

⁶ Iványi... i.m. 1935. 8.p.

⁷ Iványi... i.m. 1935. 24.p.

⁸ Szentlélek... i.m. 1959. 189.p.

⁹ Iványi... i.m. 1935. 12.p.

A mécsések talpán az előbb említett mesterjegy három koncentrikus körrel övezett mezőben található pozitív, tehát a felületből kiemelkedő bélyeg. A bélyeg szabályos metszésű, fél centiméter magasságú, nagybetűs felirat (L·NARI). Az L. Narius bélyeg észak-itáliai készítőre utal, de számos mécsesről ismerjük Pannoniából is. A fentebb már említett okok miatt valószínűbb, hogy helyi előállítású termékekről van szó. A két mécses bélyege és formája alapján származhat a Borostyánkő út drávai átkelőhelyénél létesült római településről, Poetovióból, a mai Ptujból,¹⁰ de ilyen mécséseket előállító üzemeket ismerünk Aquincumból is.¹¹

Mivel az egyik leggyakoribb firmamécses formáról van szó, amely nagy mennyiségben került előállításra a birodalomban, a mécsések készítési idejének meghatározása nem könnyű. Pannoniában ez a forma az 1. század végén jelent meg, és a 4. század közepéig volt használatban, az L. Narius pecsét pedig az 1. század végétől a 3. század közepéig.¹² Aquincumban ilyen formájú, L·NARI bélyegű mécses Marcus Aurelius érmével keltezett sírból került elő,¹³ a gázgyári munkások helyén feltárt mécseskészítő műhely darabjai pedig 150-180 közé keltezhetők,¹⁴ míg a zalalövői feltárások során előkerültek a település városi, 4/B-4/D periódusához tartoznak (Kr. u. 120-180 között).¹⁵ A Pécsett előkerült két mécses rejtő pusztulásréteget az előkerült sigillata anyag, érmek, és egy bronzfibula (egy-gombos erősprofilú) alapján a 2. század első felére lehet keltezni. A korai datálás mellett van a mesterbélyeg éles metszése és mérete is.

Összefoglalóan elmondhatjuk tehát, hogy a fentebb ismertetett mécsések valamikor a 2. században kerültek Sopianaeba, és a markomann háborúk okozta pusztításig voltak használatban. Közel azonos méreteik, a bélyeg és forma teljes megegyezése miatt pedig biztosan állíthatjuk, hogy egy műhelyben, azonos időben készültek.

¹⁰ Zsuzsanna Pongrácz: Lampen aus Zalalövő. In: Acta Archaeologica Hungaricae XLII. Budapest, 1990 145.p.

¹¹ Szentlélek... i.m. 1959.

¹² Pongrácz... i.m. 1990. 114.p.

¹³ Iványi... i.m. 1935. 14.p.

¹⁴ Szentlélek... i.m. 1959. 184-187.p.

¹⁵ Pongrácz... i.m. 1990. 141.p.

JÉKI LÁSZLÓ

A VASAS NÉV EREDETE, KAPCSOLATA A BÁNYÁSZATTAL

VASBÁNYÁSZAT A HONFOGLALÁS ELŐTT

A téma modern összefoglalását **Heckenast Gusztáv** adta meg. A Szent István korabeli mecseki vaskohászatra vonatkozóan írja: „a szakirodalom állásfoglalása ebben a kérdésben rendkívül változatos”.¹ Még bizonytalanabb talajra tévedünk, ha régészeti adatok híján a honfoglalást megelőző korokat vizsgáljuk. Pannónia sokszerzős régészeti kézikönyve mindössze ennyit tud felemlíteni a vasbányászatról és vaskohászatról: „Az illyricumi vasbányák [...] Dalmatia és Pannonia határterületén sűrűsödtek, de néhány kivételtől eltekintve Dalmatia territoriumára estek. A pannóniai bányák, amelyekről közelebbit nem tudunk, mindvégig bérlők kezén maradtak [...] A vaskohászatra vonatkozó emlékek jobbára a provincia nyugati határvidékéről valók, így Scarbantia határában, de kimutathatók Tokodon is.”² Tehát még csak közvetett bizonyítéka sincs a római kori mecseki vasbányászatnak.

A későbbi időkre **Bidermann** 1857-ben kiadott műve közöl határozott állítást: „Privina herceg, miután Nagy Károly császár Pécs környékén nagy földet adományozott neki, 848 körül valószínűleg a császár kifejezett kívánságára, aki Magyarországon a németiséget erősíteni akarta – Salzburgból hozott német vasmunkásokat, hogy a Pécsvárad (ad radicem montis ferrei – amint az alapítólevélben az ottani apátságot 1015 körül nevezik) mellett fekvő vasbányákat általuk kiaknázza és a kinyert anyagot velük feldolgoztassa. Az említett alapítólevél különbséget tesz vasgyártó és kovács között, ami megdönthetetlen bizonyítékot szolgáltat arra, hogy Baranya megye vasipara a 9. század kezdetén már túlesett a fejlődés első stádiumán, amikor a kovács maga ömlesztette magának a szükséges nyersvasat és a bányamunkát is maga végezte.”³ A pécsvárad alapítólevél 1212-1228 közötti átírása szerint Szent István egyebek mellett 20 vasast (tributarii ferri) és 10 kovácsot (fabri) adományozott a monostornak, ebből olvasható ki a két mesterség különválása. Későbbi összefoglalók már nem is említik Bidermannt, a salzburgi bányászok betelepítéséről írtakat minden alapot nélkülözőnek tartják. Ma is helytálló Bidermann felismerése a kohászat és a kovácsmesterség közötti munkamegosztásról.

A sok, többnyire megalapozatlan feltevés után fennmaradó kevés tény **Gömöri János** így foglalja össze: A mecseki vasbányászatra is csak történeti források utalnak, valamint néhány Baranya megyei salaklelet a La Téne kortól (Pellérd) az

¹ Heckenast Gusztáv: A magyarországi vaskohászat története a XIII. század közepéig. In: Heckenast Gusztáv–Nováki Gyula–Vastagh Gábor – Zoltay Endre: A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968. 152-153.p.

² Pannónia régészeti kézikönyve. Mócsy András, Fitz Jenő (szerk.). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 129-130.p.

³ H. I. Bidermann: Das Eisenhütten-Gewerbe in Ungarn, und dessen früheren Annexen einschlieszlich der Militärgrenze, Pest, Graz, 1857. 145.p.

Árpád-korig (Kölked–Feketekapu) mutatja azt, hogy a helyi szükségletek kielégítésére időnként a kisebb mecseki olvasztótelepeket is művelés alá vették.⁴

VASBÁNYÁSZAT A HONFOGLALÁS UTÁN

Szent István király nagyobbik legendája említi a mecseki Mons Ferreust, a Vashegyet. A legenda a 11. század utolsó negyedében keletkezett. A bencés apátságot az 1077-1083-as Nagylegenda és az 1158, 1212-1228-ban keletkezett oklevelek mindig a Vashegyhez kapcsolják (ad radicem Montis Ferrei, de radice Ferrei Montis, ad radicem Montisferrei). 1212-ben jelenik meg először a Várad név (Abbas Waradiensis), majd a Vashegy és Várad együtt szerepel (de Subradicem montis ferrei Waradiensis, 1225; [...] Varadiensis, de radice ferrei montis, 1228). Ezt követően válik uralkodóvá a Várad majd később a Pécsvárad megnevezés.

Wenzel Gusztáv 1880-ban megjelent kritikai bányászattörténetében úgy véli, hogy az ércbányászat a római birodalommal együtt megszűnt a Mecsek vidékén és a Zengőt a római kori bányászat emlékeként nevezték Mons Ferreusnak Szent István korában.⁵ **Babics** valószínűbbnek tartja, hogy a vasércbányászattal egyetemben a Mons Ferreus elnevezést is szakadatlan láncban vette át a latin nyelvre épülő első magyarországi írásbeliség. „Ipari és gazdasági berendezésünk is örömmel látta azoknak a bányászoknak és fémműveseknek munkáját, akiket [...] a Mecsek hegység vidékén, elsőül a Zengő alján - Vasason, Pécsváradon és Zengővárkonyban találtak“. **Gállos Ferenc** szerint a Mons Ferreus egy honfoglalás előtti szláv vagy avar népnyelvi elnevezés fordítása is lehet, s **Győrffy György** ezt megtalálni vélte a Zselic névben. Hajdan nemcsak a Somogy megyei dombság, hanem a Baranya és Tolna határán elterülő erdős hegyvidék is a Zselic nevet viselte, amelyet Győrffy a szláv zelezo=vas szóból eredeztet. Heckenast a szlávból latinra fordított helynévből megállapítja: „a mecseki vaskohászat IX. századi szláv alapvetése nyilvánvaló“. Ugyanakkor **Kiss Lajos** etimológiai szótárában teljesen elveti ezt az értelmezést. (Módszertani érdekesség, hogy a Zselic=zelezo azonosításra hivatkozó történészek egyike sem említi más szófejtések létét, lehetőségét.)

A Mons Ferreus kérdést összegezve: egyetlen tény áll rendelkezésükre, a név István király nagyobb legendájában és oklevelekben, továbbá több, egymást kizáró feltevés: a név visszaemlékezés a római időkre; a rómaiak óta folyamatosan megőrződött; fordítás szláv nyelvből. Későbbi érveink kétségessé teszik mind a név folyamatos megőrzését, mind a szlávok jelenlétét a vidéken. Ezért egyedül Wenzel feltevése nem cáfolható (a római birodalommal együtt megszűnt az ércbányászat), viszont nem is bizonyítja semmi, nem használható fel érvelés, pláne bizonyítékul a római kori mecseki vasbányászat létezésével. Nyitva maradt a kérdés, miért viselte a Zengő a 11-13. században a Mons Ferreus, azaz a Vashegy vagy Vasashegy nevet.

⁴ Gömöri János: A vassalak-lelőhelyek jelentősége az ásványi nyersanyagok kutatásában. In: Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből. I. kötet. Miskolc, 1982. 93-144.p.

⁵ Babics András: A vasérckutató története a Mecsek hegységben. In: Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 3. Pécs, 1955. 6.p.

A baranyai honfoglalás történetét Anonymus őrizte meg, a 899-es időpontot is az ő krónikájából következtették ki: „a vezér hadseregéből az egyik részt a Dunamentén Baranya-vár felé küldi. Ennek élére kapitányul és vezérül a fejedelmi személyek közül kettőt állított, tudniillik Őd apját, Etét meg Vajtát”.⁶ Anonymus közléseit más források nem erősítik meg, ezért a történészek Baranya honfoglaláskori történetét illetően óvatosabban fogalmazznak. Győrffy György szerint elképzelhető, hogy Baranya a hercegség megyéi közé tartozott, s a kabar nemzetség szálláshelye volt.⁷ Győrffy szerint annyi bizonyos, hogy Baranya megye a 10. század folyamán az Árpádok uralmi területéhez tartozott. Kristó Gyula más véleményen van: az Árpádok befolyása 1000 táján a délkeleti rész kivételével az egész Dunántúlon érvényesül, ezt a területet töltötte ki a veszprémi és a pécsi püspökség. Az István király által alapított első bencés monostorok és a korai püspökségek az Árpádok egykori területein létesültek, az egyetlen kivétel Pécsvárad.⁸ A Délkelet-Dunántúl tehát 1000 körül még nem az Árpádoké. Kristó Gyula is megállapítja: „szinte teljesen ismeretlenek a nyugati (dunántúli) és az északnyugati országrészek politikai viszonyai [...] Nincs pozitív mondanivalónk a Kelet-Dunántúlról, főleg a Délkelet-Dunántúlról. A Sió alsó folyásától a Drávaig terjedő szakaszon [...] hiányzik a lovas-temetkezéses, gazdag mellékletes, honfoglaláskori sírtípus”.⁹ **Kiss Attila** is a leletanyag hiányára hívja fel a figyelmet. A megye területén nem bukkan még fel olyan régészeti leletanyag, amely a terület 9. század második felében való benépesítése mellett szólna. Ha nem bukkannak fel leletek vagy nem keltezi át a kutatás az eddigieket, akkor Baranya a hasonló helyzetet mutató Kelet-Dunántúllal együtt annak a lakatlan sávnak lenne része, amely egy 9. századi forrás-adat szerint a morvák és a bolgárok között húzódott. A feltárt temetők arra utalnak, hogy Baranya megyében a magyarok csak a 10. század utolsó harmadában telepedtek le. A korábban lakatlan vagy igen gyéren lakott területet a fejedelem mondotta magáénak, s e területen csak késve indította meg a telepítést.¹⁰ Vitatott a szlávok jelenléte is. Az Árpád-kori, 11-12. századi helynévanyag azt mutatja, hogy a megye egyes területein – elsősorban a Dráva menti sávban és a Mecsek lejtőin – a megtelepedő magyarok előtt már szlávok laktak. A hiányos adatok miatt régészetileg nem mutatható ki az emlékanyag, amely a magyarok megtelepedése előtti szlávokhoz volna kapcsolható, illetve nem állapítható meg különbség a magyarokkal egy időben itt élő szlávok és a magyarok emlékanyaga között.¹¹

A régészeti leletek teljes hiányát meggyőzőbb érvek tartjuk, mint a 12-13. századi helynevekből a honfoglalás korára Győrffy által levont következtetéseket.

⁶ Anonymus: *Gesta Hungarorum*. Fordította: Pais Dezső. Hasonmás kiadás. Magyar Helikon, Budapest, 1975. 121.p.

⁷ Győrffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. kötet, A-Cs (2. kiadás)*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1966. 250. és 252.p.

⁸ Kristó Gyula: *A tizenegyedik század, Magyar Századok*. Pannonica Kiadó, 1999. 80 és 90. p.

⁹ Kristó Gyula: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Magvető Kiadó, Budapest, 1980. 459. és 465.p.

¹⁰ Kiss Attila: *A népvándorlás és a magyar honfoglalás kora Baranyában*. In: *Baranya megye története az őskortól a honfoglalásig*. Bándi Gábor (szerk.). Pécs, 1979. 389-390. és 411.p.

¹¹ Kiss Attila: *Baranya megye X-XI. századi sírleletei*. In: *Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga, I. kötet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 276.p.

A 9. század második felében lakatlan a vidék, első felében pedig késő-avarkori népesség leletei lelhetők fel. Avar vaseszköz-lelet került elő például Kővágószőlősen egy 8-9. századi későavar temetőből.¹² Ha az avarság tovább is élt, fejlett ipari kultúrája már a Karoling korban lehangolt.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy nincs a vasbányászat vagy a Mons Ferreus névnek a római kortól kezdődő megőrzésének folyamatosságára utaló bizonyíték. A valószínűleg lakatlan vagy gyéren lakott területen a magyarok csak a 10. század utolsó harmadában települtek le. Szlávok jelenlétére utaló régészeti bizonyítékok híján a Zselic–Mons Ferreus azonosítás, a latin kifejezés szlávból fordítása is alaptalan, különösen alaptalan az ebből levont következtetés, a magyarok bányászatának szláv alapvetéséről. A pécsváradi alapítólevél vasbányászatra utaló sorait megelőzően nincs bizonyítékunk a mecseki vasbányászatról. A *Vasas* név tehát nem „sokkal régebbi” a pécsváradi apátságánál, magyar névadás.

Nem könnyű eldönteni, mikorról származnak a pécsváradi alapítólevélnek a vasbányászatra, vasasokra utaló adatai. Györffy György szerint Pécsvárad már Géza fejedelem idején fejedelmi udvarhely volt, így lehet, hogy már Géza rendelt Pécsvárad alá szolgálónepeket. „A monostoralapítás lényegében egy udvarháznak, kápolnának és a hozzá tartozó udvari gazdasági szervezetnek egyházi célokra való szentelését jelentette. Ilyen volt az elsők közül Pécsvárad, Zalavár s talán maga Pannonhalma és Bakonybél is.”¹³ A hagyományok szerint a pécsváradi alapítás a Koppány lázadás leverésének a közvetlen folyománya volt. Az apátságot 998-999-ben alapították, csaknem tíz évvel korábban, mint a pécsi püspökséget. István király 1015-ben adta ki a pécsváradi monostor alapítólevelét, a monostortemplom felszentelése 1038-ban, István király halálának az évében történt meg.¹⁴

Az 1015-ös oklevél 1157-ben tűzvészben megsemmisült. II. Géza 1158-ban kelt megerősítő oklevelének eredetije sem maradt fenn, azt is a II. András korában 1212-1228 között készült megerősítés szövegéből ismerjük. A történészek véleménye megoszlik, vannak akik korábbi oklevelek felhasználásával készített hamisítványnak tartják, mások reálisnak tartják a szentistváni szöveg továbbhagyományozódását a többszöri megerősítések, átírások során. Vita van arról is, hogy mely részek minősíthetők későbbi betoldásnak, a 13. századi állapotok visszavetítésének. De a viták sem a vasasokat, sem a kovácsokat nem érintik. Az oklevelet még többször átírták és megerősítették a későbbiekben.¹⁵ Heckenast szerint a „Pécsvárad környéki királyi vasasok, és velük az egész mecseki vastermelés állítólag már I. István korában, de a XIII. század elejére biztosan egyházi kézbe jutott.”¹⁶ Kristó Gyula a pécsváradi alapítólevél 13. század eleji hamisítvány voltára emlékeztetve lehetségesnek tartja, hogy a vassal adózók (tributarii ferri) II. Endre korára

¹²T. Nagy Erzsébet: Avar vaseszközlelet Kővágószőlősről. In: Örökség 1987/2. 43-44.p.

¹³Györffy György: A magyar egyházszervezet kezdeteiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján, MTA II. Osztály közleményei 18. 1969. 214-215.p.

¹⁴Gállos Ferenc: Fejezetek Pécsvárad történetéből. In: Dunántúli Dolgozatok 8. Gállos Orsolya (szerk.) Pécs, 1975. 6-11.p.

¹⁵Gállos... i.m. 1975. 38-39.p.

¹⁶Heckenast Gusztáv: A magyarországi vaskohászat története a feudalizmus korában. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1991. 75.p.

is jellemzők lehetnek. Megerősíti ezt, hogy a Pécs melletti Vasas helység csak a 13. század végén szerepel először.¹⁷ Első okleveles említése: 1270.

VASAS SZEMÉLYNEVEK ÉS VASAS TELEPÜLÉSNEVEK AZ ÁRPÁD-KORI MAGYARORSZÁGON

Összegyűjtöttük a Vasas (Wasas, Wosas, Wosos, Vossos, Vosos, Wuosos) név középkori előfordulásait.¹⁸ A 12-13. századi forrásokban 26 esetben találtunk Vasas névre, ebből hat esetben ismeretlen a név viselőjének a foglalkozása. A fennmaradó 20 ismert foglalkozású Vasas nevűnél két esetben a név egyúttal a foglalkozást is jelöli: Vosos portato ferro (nagyváradi regesztrum, 1214) és hic sunt nomina fabrorum de eadem villa: Zuga, Vosos cum sua cognacione (1234-70 ?, a pannonhalmi apátság birtokai a Veszprém megyei Nelka faluban). A vasszállító és a kovács Vasas mellett a többiek a legváltozatosabb foglalkozásokat űzik. Van közöttük szekeres, sószállító, méhészt, szolga, ispán, poroszló, jobbágy és nemes.

Statisztikánk alapján feltételezhető, hogy a 12-13. században a névadás már elszakadóban volt a foglalkozástól, a név és a foglalkozás megegyezése már közeledik a véletlenhez, bár még nem teljesen az. (Két esetben, mindössze az esetek 10 %-ában egyezik a név és a foglalkozás. Elképzelhető, hogy ez a két névadás is korábbi és a családban a névvel együtt a foglalkozás is apáról fiúra szállt.)

„A valamilyen foglalkozást (főleg ipart) folytató, valamilyen szolgáltatásra kötelezett egyént jelölő szó gyűjtőnévként az egész falu nevévé lesz, vagy mert a falu egyetemlegesen valamilyen szolgáltatásra van kötelezve, vagy legalább lakosainak egy, nyilván a gazdaságilag értékesebb része” – idézi Heckenast a nyelvész **Bárczi Géza** véleményét, a vasművesség eredetét tárgyaló könyvében.¹⁹ Így keletkeztek a Halász, Szántó vagy Halászi, Kovácsi, Szakácsi típusú helyneveink. Györffy szerint Vasas „nevét a pécsváradi apátság alapítólevelében >tributarii ferri< néven említett vasasoktól (vasbányászoktól) kaphatta”, tributarii ferri – vassal adózó.²⁰ Heckenast ezt megerősítő bizonyítéknak tekinti a pécsváradi alapítólevelben említett Konas sede ill. Kowased település Vasas területére való lokalizálását; értelmezése szerint a Kovásséde a Kovácsséde Kovács-patak romlott változata. Így a Kovács-patak és Vasas egyértelműen a vasbányászattal kapcsolatos névadást igazolja. Másutt megmutattuk, erősen kétséges a Kowased–Kovács-patak azonosítás, az említett település nem a mai Vasas területén volt, hanem azzal párhuzamosan létezhetett Vasas és Hosszúhetény között.²¹ **Szemán Attila** mecseki régészeti terepbejárása során 1986-ban megvizsgálta a Hosszúhetény mai belte-

¹⁷ Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Székely György (főszerk.) Bartha Antal (szerk.) Akadémiai Kiadó. Budapest, 1984. 1072.p.

¹⁸ Jéki László: Vasasok Vasason. Vasbányászat és vaskohászat a középkorban. Budapest, 2002. 40-42.p.

¹⁹ Heckenast... i.m. 1968. 158.p.

²⁰ Györffy... i.m. 1966. 403.p.

²¹ Jéki László: Néhány megjegyzés Vasas és Kovásséde községek szerepéről a pécsváradi apátság kora-középkori vasbányászatában. In: Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat, 118. évf. 2. sz. 1985. 129. p.; Újra: Jéki... i.m. 2002. 43-45.p.

rületéhez közeleső területet. Nem talált sem olvasztóhelyre, sem településre utaló nyomokat.²²

Győrffy és Heckenast érvelését megerősíti, ha a Vasas helynevek másutt is kapcsolatba hozhatók a vasbányászattal, kohászattal. Különböző szerzők más és más adatokat közölnek, eltérő számú Vasas helynévről tudnak az Árpád-kori Magyarország területén. A fejedelmi szolgálonépeket elemezve 3 Vasas nevű települést említ, **Zolnay László** is 3 vasművességre, vasbányászatra, vaskohászatra utaló Árpád- és Anjou-kori Vasasról tud.²³ (Öszehasonlításul: ezidőben 53 Kovács vagy Kovácsi község ismeretes. A késő középkorban húszezer falu volt az országban.) Győrffy György szerint „a pécsváradi uradalomban lévő Vasas falu, [...] a Dunától keletre négy másik Vasas helynév jelzi, hogy közkeletű magyar foglalkozásnév volt.” Ugyanezen könyvben három oldallal odébb mutatja be a Vasas helynevek elterjedését, itt már összesen csak négy szerepel, egy-egy helység Baranya, Gömör, Bács és Bodrog megyékben.²⁴

Vasas (Gömör vármegye): Vasas az okleveles anyagban nagyon későn, az 1360-as években tűnik fel egy határjárásban, igaz viszont, hogy rögtön egy Vasvölgye és egy Vasasvölgye társaságában. A Gömör megyei Vasas egyértelműen kapcsolatban állt a vasművességgel, Heckenast szerint neve foglalkozási név eredetű. **Ila Bálint** személynévi eredetűnek tartja. *Vasas* (Bács vármegye): a ma Zombortól (Jugoszlávia) délre fekvő, az Árpád-korban jelentős Szond határjárásában szerepel. Vasbányászattal sem írásos, sem régészeti leletek alapján nem hozták kapcsolatba. *Vasas* (Bodrog vármegye) A Szerém megyei kői káptalan oklevelében említik 1355-ben VOSAS néven, possessio seu terra Vosas. Helye ismeretlen. Győrffy térképén Kővel átellenben, a Duna balpartján, Bodrog vármegyében tünteti fel. Vasbányászattal nem hozták kapcsolatba. A vasművességgel tehát két Vasas hozható többé-kevésbé kapcsolatba: a Baranya és a Gömör vármegyei település, a két dunamenti nem.

Gömöri János friss összefoglaló munkájában további Vasas helynévről ír.²⁵ Avarkori vasolvasztó kohókat tárt fel Győr-Moson-Sopron megyében a Ravazd melletti Tarjánpusztán, itt is szerepel Vasas Vasasföld dűlő néven. 1787-ben egy összeírásban Vasasi dűlő néven szerepelt.

Győrffy és Heckenast, s az őket rendre idéző mai irodalom, a személynévi névadás lehetőségét elvetve, valamennyi Vasas helynevet a vasművesség, a vasbányászat, vaskohászat bizonyítékának tekintve, foglalkozásnév eredetűnek tartja. A foglalkozásnévi eredet szinte tételes törvényvé vált. Érdemes itt idézni Heckenast Gusztáv történész 1994-ben megfogalmazott sorait: „Vannak tudománytörténeti divatok is. Az 1930-as években a nyelvészek szinte minden helyne-

²²Szemán Attila: A középkori mecseki vasércbányászat, Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat, 122.évf. 6.sz. 1989. 411-414.p. és Szemán Attila: Az Árpád-kori vasasi vasbányászat és vaskohászat. In: Tanulmányok Pécs történetéből 5-6. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 1999. 54.p.

²³Zolnay László: Kincses Magyarország, Magvető Kiadó, Budapest, 1977. 33.p.

²⁴Győrffy György: István király és műve. Gondolat Kiadó. Budapest, 1977. 442. és 445.p.

²⁵Gömöri János: Az avar kori és Árpád-kori vaskohászat régészeti emlékei Pannoniában. Magyarország iparrégészeti lelőhelykatasztere I. Vasművesség. Sopron, 2000. 185.p.

vet személynévi eredetűnek tartottak, az 1960-as években pedig – különösen a történészek, de a nyelvészek is – a foglalkozásnévi eredet mellett szerettek állást foglalni. Az igazság nyilván valahol középen van, de hol ez a közép?”

A témakör irodalmának részletes áttekintése alapján arra a következtetésre kellett jutnunk, hogy a vitatott kérdések – a névadás időpontja, melyik néphez kapcsolható a névadás, személy- avagy foglalkozásnévi-e az eredet – nem dönthetőek el ma egyértelműen. Elemzésünk szerint Vasas község az Árpád-korban kapta nevét, de a foglalkozásnévi vagy személynévi eredet nem dönthető el egyértelműen. A Vasason feltárt vaskohó ismeretében természetesen a foglalkozásnévi névadás a valószínűbb. Nem tartjuk megalapozottnak a Vasas név eredetének a Mons Ferreusra való visszavezetését. Jó néhány település volt a 10-12. században Vasasnál közelebb a Zengőhöz, nincs semmi indoka Vasas kitüntetett szerepének a névátvitelben.

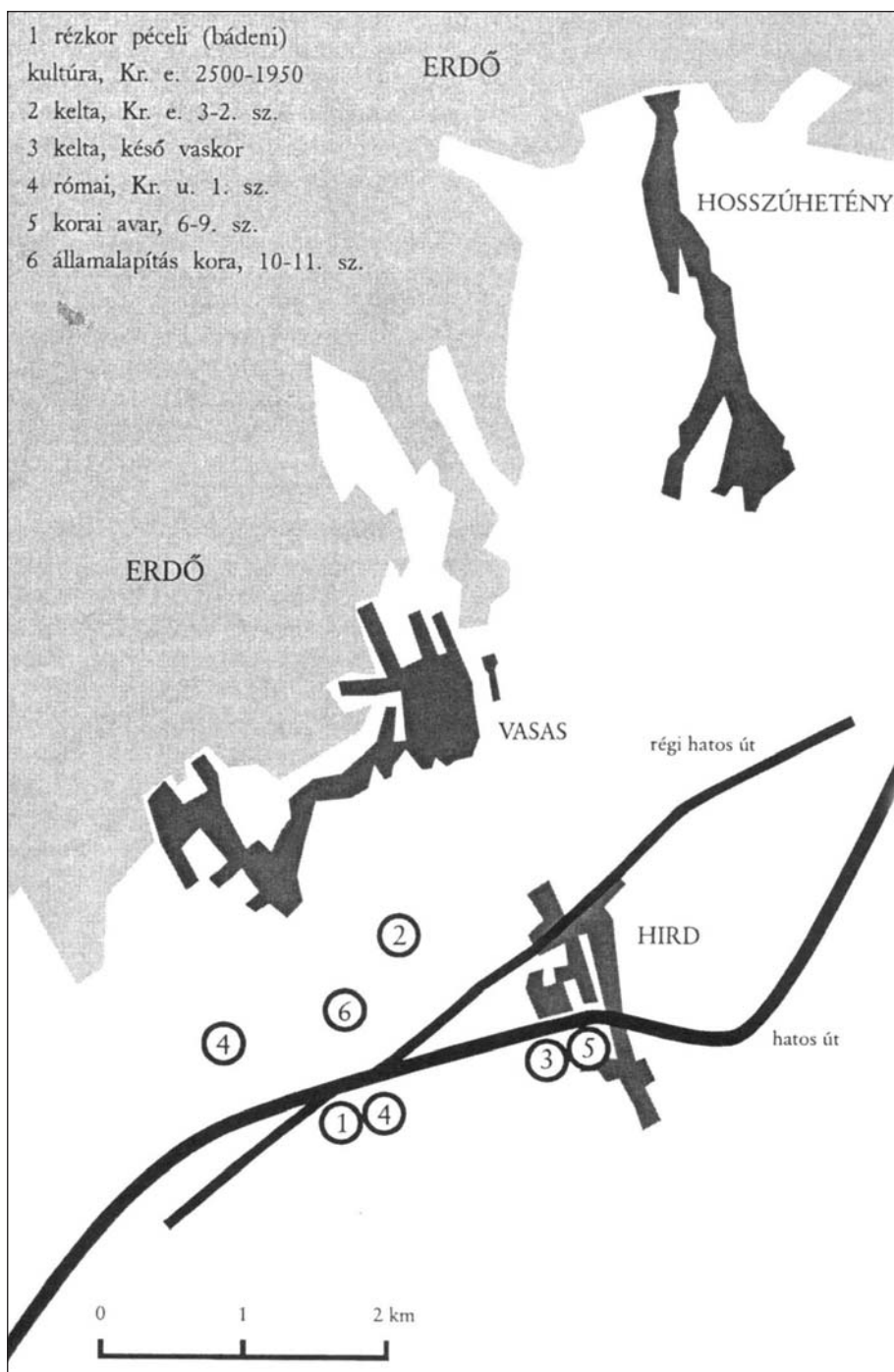
A VASBÁNYÁSZAT LEHETSÉGES HELYSZÍNEI

A HONFOGLALÁS ELŐTTI IDŐK

Fülep Ferenc és **Sz. Burger Alice** tanulmánya szerint a rómaiak Kr.e. 12-9 között vették birtokba a Szávától északra fekvő területeket, ettől az időtől számíthatjuk a római uralom kezdetét a mai Baranya megyében is. A hódítás után az 1. században, a 2. század elején fokozatosan kiépült a közigazgatási rendszer és a Duna jobb partján a határvédelem. Ezzel párhuzamosan folyt annak a nagyszabású úthálózatnak a kiépítése, amelynek egész rendszere, állomásai több ókori forrásban is ránk maradtak. A Baranya megye történetét tárgyaló kötet részletesen ismerteti a különböző korokból származó leleteket, lelőhelyeket.²⁶ Ezeket térképre rajzolva rendkívül egyértelmű következtetés adódik: a legősibb időktől a honfoglalás korával bezárólag a Kelet-Mecsek lakatlan volt, viszont minden korban találunk településeket a mai (azaz római kori) Pécs - Pécsvárad út mindkét oldalán, az út közelében, az út Mecsek felőli oldalán maximum 2 kilométer távolságban. Megdőbentő az azonoság, hosszú korszakokon keresztül. Az újkőkori lengyeli kultúrától (Kr. e. 2800-2500) a honfoglalás koráig (10-11. század) mindig laktak a Pécs-Pécsvárad útvonal mentén és attól délre. Az út a lakott terület északi határát jelöli. Az útvonal minden bizonnyal korszakokkal a rómaiak előtt alakult ki. Az évezredek át változatlan településszerkezet drámai változásokon ment át a honfoglalást követő évszázadokban. A kora középkorban sok, a mainál jóval több település létezett a Keleti-Mecsek erdős vidékein. A Pécs - Pécsvárad út ekkor is főútvonal volt.

Az 1. ábrára felvittük a [28]-ban leírt Vasas környéki régészeti lelőhelyeket. A „hatos út” a mai Pécs-Pécsvárad főútvonal, a „régí hatos út” ennek ma is meglévő, az ötvenes évek elejéig használt elődje. Vázlatunkon jól látható, hogy a lelőhelyek mindegyike a régi, az ókor óta valószínűleg változatlan nyomvonalú régi hatos út közvetlen közelében helyezkedik el, egyik sem esik a feltételezett középkori falumag vagy a mai települések közelébe. Ha volt valaha vashányászat, az csak a mai erdőhatáron túl, a ma is erdős területen lehetett, mint majd a későbbiekben megmutatjuk.

²⁶ Baranya... i.m. 1979.

Ha elfogadnánk többek idézett feltételezését, miszerint különböző népeiségek megszakítatlanul lakták a tájat s ezzel a vasbányászat ismerete is évszázadokon át (akár több ezer éven át) folyamatosan átöröklődött, akkor ez a vasbányászati-vasművességi központ nem lehetne a Pécs–Pécsvárad úttól távolabb eső Vasas, csak a minden korban lakott Pécsvárad–Zengővárkony–Pusztakisló körzet. Vasast Árpád-kori alapításának kell tartanunk, vasbányászata sem kezdődhetett korábban.

A PÉCSVÁRADI ALAPÍTÓLEVÉL BÁNYÁSZAI

Megoszlanak a vélemények arról, hogy a pécsváradai alapítólevélben említett vasásók, vassal adózók Vasas községhez kapcsolhatók-e, vagy más településen dolgoztak, éltek. Gyórfy György összekapcsolja Vasast a vasasokkal: „nevét a pécsváradai apátság alapítólevelében >tributarii ferri< néven említett vasasoktól (vasbányászoktól) kaphatta”. Heckenast ugyanehhez a földrajzi egységhez, de más településhez kapcsolja az oklevél adatait: „A pécsváradai alapítólevélben említett vasasok és kovácsok a legnagyobb valószínűséggel a Kovásséde helynévhez kapcsolódnak [...] a későbbi Vasas területén feketett”. Véleményünk szerint Kovásséde Vasassal egy időben létezhetett Vasas és Hosszúhetény között.²⁷ Ezt a kis különbséget leszámítva azonosnak tekinthetjük Gyórfy és Heckenast megállapításait.

Gyórfy vélekedése új keletű. Régebbi történészek nem kapcsolják össze Vasast az alapítólevél szövegével. Várady Ferenc 1897-ben nem tételezte fel a magyarokról az iparok ismeretét: „Az apátság falvai tehát a kor színvonalán állottak s az egyszerű földműves mellett iparosok laktak ott, kik gyaníthatólag részben úgy telepedtek be külföldről, részben mint hadi foglyok nyertek alkalmazást.”²⁸ Azóta a történettudomány meggyőzően bebizonyította, hogy a magyarok jóval a Kárpát-medencébe település előtt ismerték a vasművességet. Heckenast elismeri, hogy a magyarok már az ugor korszak utolsó századaiban ismerték a vasművességet, de a honfoglalás-kori vasművességet illetően ma nem tartja szétválaszthatónak a magyar és a szláv vasművességet.²⁹ Heckenast felveti, hogy a honfoglaló magyarok szakrális kovácsmestersége türk eredetű. A nyugat-magyarországi vasvidéket taglalva megállapítja, a „kendek példája nyomán biztosra vehetjük, hogy a honfoglaló magyarok vaskohászainak egy része türk eredetű, talán még mindig türk etnikumú is volt”.³⁰ Egyetlen név felbukkanásának nem tulajdoníthatunk nagy jelentőséget, de Heckenast elemzéséhez szépen illeszkedik az a tény, hogy az első név szerint ismert vasasi, Tywan, török nevet viselt. Nevét **Gombocz Zoltán** a török sólyom szóval azonosítja. A Tywan-Tiván név egy 1292-97-ben Pécsváradon készült periratban fordul elő, Tiván a pécsváradai apátság nemes jobbágya tanúként szerepelt. Ugyanabban az okiratban még egyszer előfordul a Tiván név, ormándi illetőséggel.³¹ Ormánd ma már nem létező község, Vasas és Hosszúhetény között feküdt.

²⁷ Jéki... i.m. 1985. 129.p.

²⁸ Várady Ferenc (szerk.): Baranya multja és jelenje, II. kötet. Pécs, 1897. 216.p.

²⁹ Heckenast... i.m. 1968. 134-135.p.

³⁰ Heckenast... i.m. 1968. 136-137. és 139.p.

³¹ Jéki László: Tywan de Vosos, az első névszerint ismert vasasi. In: Hetedhétátár, 1999. szeptember 24.

Gállos Ferenc határozottan különválasztja Vasas településtől az alapítólevél vasbányászait.³² Szerinte „Vasas nem tartozott még 1228-ban, az ún. alapítólevél II. András-féle megerősítése idejében az apátság birtokaihoz. Ez azt jelenti, hogy az ekkor említett vasbányászok nem Vasas környékén, az abbahagyott első próbálkozások színhelyén, hanem ettől keletre, Várad, Várkony és Nivegy (Pusztakisfalu) határában, a ma is ismert lelőhelyek egyikén-másikán fejtették a vasércet.

A geológus Kopek Gábor szerint is „valószínű, hogy az említett adat (t. i. a pécsváradai alapítólevél vasbányászokra utaló része) nem a Pécs melletti szferoszideritkre, hanem a Pécsváradhoz közeleső Pusztakisfalu ércesedésére vonatkozik.”³³ Ezt az álláspontot képviseli részletezés és érvelés nélkül Vastagh Gábor is: „ezek a bányák valószínűleg Zengővárkony környékén lehettek”.³⁴

ADATOK A 15-18. SZÁZADBÓL

A vasbányászat kezdetéhez hasonlóan teljesen ismeretlen a bányászat abbahagyásának ideje és oka. Ok lehet a település elhagyása, kihalása, a bányák kimerülése, jobb, gazdaságosabban művelhető telepek felfedezése másutt, vagy ezen és más okok kombinációja. A lehetséges okok közül egyet, a település elnéptelenedését nagy valószínűséggel kizárhatjuk.

A már említett, 1270-1290 közé keltezhető oklevélben szerepel először Vasas. (A váradai konvent bizonyáglevele bizonyos tanúvallatásról, Jakab gróf Ambros fiának hatalmaskodásáról Bolesey fiai ellen.) Következő adatunk már a török megszállás idejéből való. 1554-ben 14 adózót tartanak nyilván a török adó összeírások. 1565-ben az összeírt adózók száma 16. 1659-ben a pécsváradai apátság bérbe adja Vasast. 1687-ben a török alóli felszabadítás után felméri a települések helyzetét: „Vasas környékén és ugyanabban a faluban találtunk körülbelül 75 kaspányi megművelt szőlőt, 15 házat, 15 lakost.” 1696-ban újabb összeírára kerül sor. Ekkor 10 a családfők száma, 6 igavonó állattal művelnek 27 1/2 metrete szántót, 29 fossor szőlőt. 1706-ban a közelben táborozó labanc sereg élelmezésére kötelezik a falut. 1754-ben az egyház ún. canonica visitatio keretében méri fel iskoláinak helyzetét. Gyónóképesek száma 392, gyónni még nem tud 130. 1761-ben a felnőttek száma 324, a gyerekeké 104.

A község történetéből fellelt mozaikok – melyek száma gondosabb kutatással bizonyára bővíthető – arra utalnak, hogy Vasas folyamatosan lakott település volt. Nagysága, lélekszáma századokon át változatlan: 10-20 családra tehető. A lélekszám rendkívül gyorsan megnövekszik 1700-1750 között. Vas vagy egyéb bányászatra való utalás nincs az iratokban. Hasonlóan összegyűjtöttük két szomszédos település (Hird és Somogy) adatait, fejlődésük azonos Vasaséval, tehát Va-

³² Gállos Ferenc: Vázlatok Pécsvárad kialakulásának és középkori mezővárosi fejlődésének történetéből. A JPM Évkönyve. Pécs, 1960. 168.p.

³³ Kopek Gábor: Jelentés a mecsekhegységi szferosziderit-kutatásról, A Magyar Állami Földtani Intézet évi jelentése az 1953. évről. Budapest, 1954. 177.p.

³⁴ Vastagh Gábor–Kiszely Gyula: Magyarország kohászati emlékei I. In: Kohászati Történelmi Bizottság Közleményei 22. sz. (Vastagh Gábor) Budapest, 1962.

sasra tett megállapításaink a tágabb környékre is érvényesek, egyúttal megerősítik a Vasas folyamatosan lakott voltára tett megállapításunkat.

KŐSZÉN ÉS VAS

Berks és **Sigmond** 1811-es jelentése szerint a vasasi fővölgy déli részén „régebbi vájati munkákat” találtak, amelyek arra engedtek következtetni, hogy „e régebbi munkálatok a vas miatt történtek”.³⁵ A jelentés szerint ezek a régi vájatok beomlottak. Babics András igen alapos tanulmánya alapján foglaljuk össze a vasasi kőszénbányászat kezdeteiről feltárt adatokat.³⁶ Vasason a kőszénbányászat 1782-ben kezdődik. Az 1782-ben kiküldött megyei (városi) kőszénkutató bizottság megállapította: Vasason könnyen kitermelhető bőséges mennyiségű szén van, amit a pécsváradi kovács már használ műhelyében. **Decker Fülöp** 1782-től illegálisan termeltet kőszén, amit üzletszerűen forgalomba is hozott. A jogi formák betartásával **Hasenhendel Simon** pécsváradi polgár nyitja meg a kibúvásban megismert legjobb kőszénrétegeket, Decker együttműködésével. 1799 és 1806 között az uradalmi üzemeltetésű bányából hét év alatt több mint 150 ezer pozsonyi mérő szén bányásztak ki, megsokszorozva az előző időszak eredményeit. Az alapítványi uradalom eleinte Hasenhendel táróbányászatát igyekezett továbbfejleszteni, majd azt abbahagyva, ugyanezen a szénmezőn, de újabb táróval támadta meg a felszínre bukó szénrétegeket. Az uradalom táróbányáját a falura ereszkedő hegylejtőn, a Laposkőn telepítették, egy tekintélyes méretű, széles szénkibúváásra.

1808-ban foglalja el helyét az előző évben felállított bányakormányzáság vezetője, Berks Péter. Berks tehát 1808-tól már saját helyismerettel rendelkezett, s 1794-től rendelkezésre állt az uradalom irattára, dokumentumai és a helybeliek emlékezetére is támaszkodhatott. Decker és Hasenhendel bányászokása emlékeinek is élnie kellett még, hiszen Berks odaérkezése előtt 26 évvel indult meg itt a bányászokás. Babics adataiból teljesen egyértelmű, hogy az uradalom Hasenhendel táróbányászatának a folytatásával kezdte a működését, a mai Petőfi-aknától is északabbra eső Laposkőn. Mindezeket figyelembe véve megállapíthatjuk: a Berks által 1811-ben a fővölgy déli részén talált beomlott tárna nem lehetett kapcsolatban az 1782-ben indult szénbányászattal. El kell fogadnunk a jelentés megállapítását: „e régebbi munkálatok a vas miatt történtek”.

Nem zárható ki az a lehetőség, hogy Berks Hasenhendel vasérckutató vájaitat tárta fel újra. A pusztakisfalui vasércbányászokás története kínál analógiát. Babics András tanulmánya szerint Hasenhendel és Decker 1781-ben a pusztakisfalui hematit lelőhelyre telepítette bányáját, a bányászat mellett kohászattal, vasgyártással is foglalkoztak s ezekhez az üzemekhez csatlakozott vasasi szénbányájuk. 1793-ban a vállalkozás bukása után a pusztakisfalui vasércbánya és a kohó valamint a vasasi szénbánya a tulajdonos, a pesti egyetem pécsváradi alapítványi uradalmának a rendelkezé-

³⁵ Sigmond és Berks jelentése a Helytartótanácsnak. BML Császári és Királyi Bányai igazgatóság iratai, 1808-1845. Fasc. 9. 134/1811. fordítása: Jéki... i.m. 2002. 48-49.p.

³⁶ Babics András: A vasasi kőszénbányászat a feudalizmus korában, Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 11. Pécs. 1957.

sébe ment át. Berks 1811-ben vizsgálta Hasenhendel bányászatának a nyomait Pusztakisfalun. A régi táró egyik összement vágatát és egy itt talált beomlott akná-t új-ranyítottak. A vasérc-előfordulást kisüzemi ércbányászatra alkalmasnak minősítették. Elképzelhető, hogy a komplex vállalkozást kiépítő Hasenhendel és társa a felszíni vas-érc-előfordulásokat követve Vasason is megpróbálkozott a vashányászattal. A pusztakisfalui bányához hasonlóan ezek a feltárások is beomolhattak, mire Berks 1811-ben újra feltárta őket. Nem bizonyítható, de igen valószínű, hogy Berks 1811-ben Hasenhendel harminc évvel korábbi vaskutató feltárásainak beomlott nyomaira bukkant. A Hasenhendel - Berks féle vaskutatásokból semmiféle következtetés nem vonható le a korábbi századok bányászatára vonatkozóan.

Szemán Attila is elképzelhetőnek tartja, hogy a Berks által említett, Vasason és Pécsváradon talált nyomok Hasenhendel és Decker vállalkozásaival is összefüggésben lehettek, különösen a Pécsvárad környékiek.³⁷ Szemán azonban nem zárja ki azt a lehetőséget sem, hogy középkori vasércbányászat maradványaira bukkantak. Terepbejárása nyomán vasércet talált az ún. Becző-féle homokbányában, a vasasi fővölgytől délre. Egyértelmű ellenérv, hogy a homokbánya nem Vasas, hanem Somogy község területén fekszik. Berks vasasi kutatásokról számol be. Babicstól tudjuk, hogy Hasenhendel és Decker bányatelke Vasason volt és a tanulmányi alap pécsvárad-i uradalmához tartozott. Somogy község határa, ahol a Becző-bánya is fekszik, viszont a pécsi káptalan birtoka. Egyértelműen megállapítható, hogy a vasércet is tartalmazó Becző-féle homokbánya nem azonos a Berks-jelentésben említett, korábbi bányászati tevékenységet őrző helyszínnel.

VASÉRC ELŐFORDULÁSOK A MECSEKBEN

A kérdés korábbi irodalmát tanulmányozva sokáig hihetetlennek tűnt, de sajnos igaz: történéseink nem vetették egybe feltevéseiket a geológiai feltárások eredményeivel. Hol vannak felszíni vasércelőfordulások? melyikük tartalmaz annyi vasat, hogy a középkori technológiákkal is kinyerhető és feldolgozható lehetett? – ezekre a kérdésekre a geológia válaszolni tud. Az utóbbi idők régészeti kutatásai már a geológusok által jelzett helyszíneken indultak.

Wein György, a Komlói Mélyfúró Vállalat főgeológusa 1955-ben a zengővárkonyi limonit, a pusztakisfalui hematit és a magyaregregyi magnetit előfordulás mellett két további vasércfajta-t említ fel a Mecsekben.³⁸ Egyik a liász feketeköszén-te-lepekkal kapcsolatos agyagvaskő (szferosziderit). „A szeszélyes kifejlődésű és minőségű, üledékes eredetű vasérc, a széntelepek keletkezésével egyidőben jött létre. Bányászatára több ízben gondoltak, de az egy esetben sem bizonyult művelőnőnek.”

Kovács Lajos adta meg a Vasas, Hosszúhetény és Pécsvárad közti terület földtani leírását.³⁹ Tanulmányának vonatkozó részét egészében idézzük: „A kö-széntelepes csoportra jellemzők a szferosziderites rétegek. A szferosziderit vagy

³⁷ Szemán... i.m. 1999. 52.p.

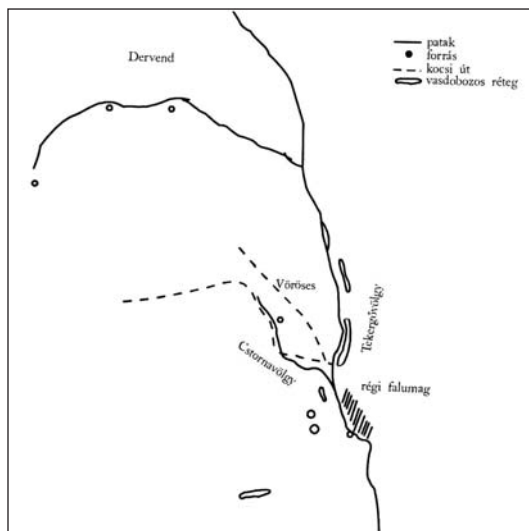
³⁸ Wein György: Hozzászólás Babics András előadásához a Pécsi Akadémiai Napokon. In: Dunántúli Tudományos Gyűjtemény 3. Pécs, 1955. 38-39.p.

³⁹ Kovács Lajos: A Vasas, Hosszúhetény és Pécsvárad közti terület földtani leírása. In: A Magyar Állami Földtani Intézet évi jelentése az 1953. évről. Budapest, 1954. 197-207.p.

gömbölyded gumókat alkot igen kemény mészmárga maggal s ezt borító limonitos kéreggel, vagy pedig szabálytalan, belül üres, vagy agyagos kitöltésű limonitos falú kis „vasdobozok“-at. A „vasdobozos“ rétegek a kőszéntelepess csoportnak inkább a finom, csillámos palákkal és a velük váltakozó palás – táblás vagy vékonypados homokkövekkel jellemzett magasabb részéhez kötöttek. A tulajdonképpeni szferoszideritek inkább a csoport vastagabb agyagos, agyagpalás, mészmárgapados közbetelepüléseket tartalmazó, vastagpados homokkövel jellemzett mélyebb részében jelentkeznek. Ez utóbbiakkal találkozunk a Csatornavölgy K-i szakaszának É-i útbevágásában, az innen a Vöröses-gerincevezető kocsitűt alsó szakaszán, a Tekergővölgy alján, a patakmeder oldalbevágásában, a Csatornavölgyből kilépő és Vasas II. felé bekanyarodó pataknak a Mórsház K-i lába mentén húzódó mederbevágásában. E képződmények a fekvő homokkőcsoportban is megtalálhatók a Csatornavölgy több pontján, helyenként hatalmas, gyakran vasas kérgűktől már megvált gumók formájában. A Csatornavölgy K-i szakaszán, a tégláégetővel szembeni kis kőfejtőben néhány ökolnagyságú hematit gumó volt látható.”

Nováki Gyula megállapítása szerint az eddig Magyarországon feltárt olvasztási lelőhelyek fekvése szinte teljesen azonos. „Valamennyi egy kis patak mellett van, ezek a patakok annyira sekélyek, hogy száraz évszakokban több helyen ki is száradnak, a legtöbb esetben forrás vagy kút közelében vannak. Közös jellegzetesség még, hogy majdnem mindig olyan helyen találhatók, ahol vagy ketté ágazik a völgy, vagy egy kisebb mellékvölgy, akár egy vízmosás, torkollik a völgybe.”⁴⁰

Ha a nyelvészeti-történeti megfontolások alapján feltételezzük, hogy Vasas-on folyt vasbányászat, akkor ennek a helyszínei a régi falu közelében, attól északra

a Csatornavölgyben illetve Tekergővölgyben lehettek. A mellékelt ábrán tüntettük fel Kovács Lajos adatai alapján a vasdobozos rétegek felszíni kibuklásait.³⁷ Ezek az előfordulások elegendő vasat tartalmaznak ahhoz, hogy a középkor technikáival is feldolgozhatók lehettek. Az előfordulások patak közelében vannak, ezek a patakok kisvízűek. A mellékvölgy, vízmosás és fővölgy találkozására, mint másutt megfigyelt jellegzetesség, itt is előfordul. A környék ma is erdős, tehát rendelkezésre állt a fa a faszénégetéshez. A két völgy ma is lakott területen kívül található. A

⁴⁰Nováki Gyula: A magyarországi vaskohászat régészeti emlékei. In: Heckenast–Nováki–Vastagh–Zoltay... i.m. 1968. 63-64.p.

magyarországi vasműhelyeknél megfigyelt közös kísérő jelenségek, jellegzetes ségek mind fellelhetők a két völgyben.

Szemán Attila a geológusok által feltárt vasérclelőhelyek ismeretében megkísérrelte megtalálni a Mecsekben az egykori bányák nyomait.⁴¹ Külföldi és hazai példák alapján a középkori vasbányászat által hátrahagyott ún. pingenfeldeket keresett. Az ismert németországi, ausztriai és magyar esetekben a horpák, azaz a tölcséres fejtési üregek (pingek) sűrűn egymás mellett helyezkednek el. A különböző nagyságú, de maximum 15 méter átmérőjű tölcséres üregek egymástól néhány méter távolságban vannak. A hajdan 6-8 méter mély gödrökből mára 70-80 cm-es mélyedések maradtak. A mecseki vasérclelőhelyeken (Pusztakisfalu, Vasas, Zengóvárkony) Szemán nem talált ilyen jól felismerhető, nagyterjedésű pingenfeldeket. Talált kisebb egyedülálló horpákat, ezekről azonban a terepbejárás során nem sikerült megállapítani, hogy az egykori vasércbányászat emlékei avagy természetes eredetű képződmények.

A felszínen is fellelhető vasérc, ezért valószínűleg nem is dolgoztak mélyebb műveletekkel. A kibányászott ércet a terepviszonyoktól függően gyalog, háton vagy lovak, öszvérek oldalára erősített zsákokban vitték a közeli vasolvasztóhelyre, amelyet mindig kis patak közelében, erdős területen alakítottak ki, írja Gömöri János.⁴²

A VASKOHÁSZAT TECHNOLÓGIÁJA, A VASASI VASOLVASZTÓ MARADVÁNYAI

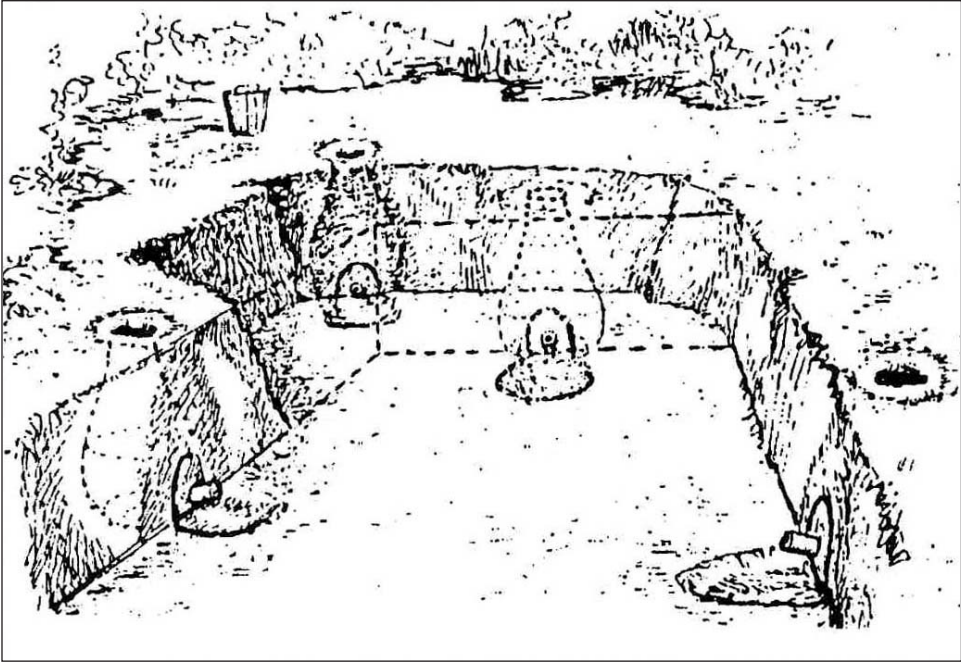
Szemán Attila megállapítja, hogy a vasasi szferosziderit megfelelő alapanyaga lehetett a középkori vaskohászatnak.⁴³ A karbonátos érceket azonban kohósítás előtt feltétlenül pörkölni kellett. Gömöri tapasztalatai szerint meghatározott szakmai követelményei voltak a jó vasolvasztó kemence elkészítésének, egy-egy kohótelepen belül egységes kivitelezésű kemencéket tárt fel. A műhelygödör oldalába épített kohók egészen a 12-13. századig használatban voltak, rekonstrukciós rajzuk a 3. ábrán látható. Alul a medence 35-40 cm átmérőjű, az akna belső magassága 70-80 cm. A helyi adottságoktól függött, hogy a kohó fala agyaggal összetapasztott kőből vagy teljesen agyagból készült-e. Mindenhol kézi fújtatást alkalmaztak, a befújt levegő mennyisége nagyjából meghatározta az ideális kemenceméretet.

Az új kohó belsejét előfűtéssel kiegészítették. A kiegészítés után a kohókat vasérc és faszén keverékével feltöltötték. Mellnyílásukat egy agyaglappal elzárták, és ebbe a mellfalazatba épített agyagfúvókán keresztül fújtatták. Gömöri János a Somogyfajszon feltárt kohótelepen kísérletekkel is rekonstruálta a középkori technológiákat. A kísérleti olvasztások tanulságai szerint 7-8 órai fújtatás után emelheték le a mellfalazatot és húzhatták ki a vasbucát. Az izzó bucából kalapáccsal verték ki a salakot. Közben többször hevítették az újraizzító tűzhelyen, így kaptak kovácsolható vasat. A kész bucákat a kovácsműhelyekbe szállították, ahol előbb vasrudakat, majd szerszámokat és fegyvereket kovácsoltak.

⁴¹ Szemán... i.m. 1989.

⁴² Gömöri János: A somogyfajszói őskohók. Vaskohászat a honfoglalás korában. In: História, 1997. február, 26-29.p.

⁴³ Szemán... i.m. 1999. 57.p.

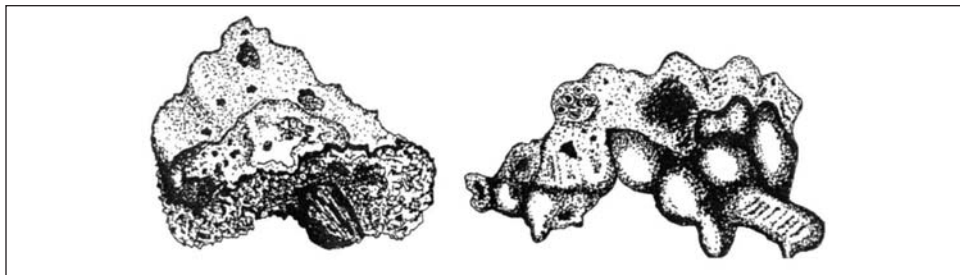

Kohóépítés

A vasasi lelet ismertetése előtt foglaljuk össze, milyen tárgyi emlékek remélhetően egy középkori vasolvasztó helyén: feldolgozatlan érc, pörkölt érc, vasbuca, salak és maga a kemence, a kiegészített fal és a fúvóka.

Vasas belterületén, a hajdani kis falu patakka párhuzamos főutcáján, a mai Szövetkezet utca 78. szám alatt Fábíán János telkén 1976-ban garázsépítés közben a felszínen salaknyomok, mélyebben pedig vassalakdarabok és fúvókák kerültek felszínre. Fábíán János a leleteket beszállította a pécsi Janus Pannonius Múzeumba. Szemán Attila 1986-ban újabb felszíni mintákat gyűjtött a helyszínen és hozzákezdtek a leletek szakszerű feldolgozásához.⁴⁴ Részletek Szemán tanulmányából: „A falu belterületén a Szövetkezet utca 78. szám alatt, Fábíán János telkén egyértelműen vasolvasztóra utaló leletek kerültek elő. [...] A salakok között nagyobbrészt nehéz ún. folyósalakok fordulnak elő, felső részükön felhólyagosodott, sima felülettel, alsó részükön beleragadt földdel, szivacsos állománnyal. A fúvókák tűzálló anyagból készített agyagcsövek, melyeket a fújtató fa- vagy fémcsövek meghosszabbításaként és védelmére készítettek. Ezek előbb-utóbb tönkrementek, mert a salak eltömte a végüket. Az előkerült példányok mind ilyen eltömődött végű, elhasznált darabok letört néhány cm hosszú végei. Eredetileg hosszabbak voltak, s a másik végük, ahol a fújtatócső csövet belé helyezték tölcseresen kiszélesedő volt. Ezeket más lelőhelyek analógiáiból ismerjük. A maradványok mintegy

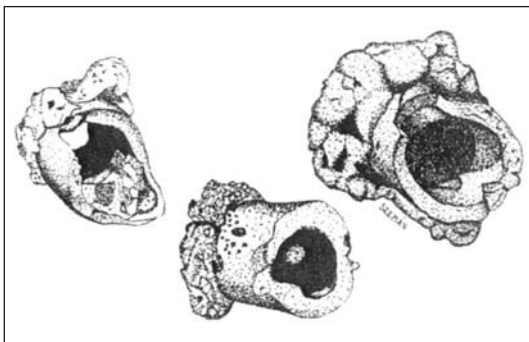
⁴⁴ Szemán... i.m. 1999. 413-414.p.

Salakdarabok Vasasról

3,5x4 cm átmérőjűek, falvastagságuk 7-8 mm. [...] A felszínen mintákat gyűjtöttem a salakból és ércekből. A lelőhely kiterjedése mintegy 50x20 m kiterjedésű ovális foltban érzékelhető. [...] A faluban, illetve annak határában sehol máshol nem találtam vassalakot, s nem tudnak róla a helybeliek sem. [...] Egyelőre tehát el kell fogadnunk, hogy ez az egy telephely jelentette a vasasi vastermelést.“

Ivancsics Jenő a salak és ércmintákat röntgen diffrakciós módszerrel vizsgálta meg. A vizsgálatok a bucaeljárásnak megfelelő ún. folyósalakot mutattak ki. Egy salakdarabot megolvadt kemencefalazatnak minősítettek. Az ércek egy része már feltehetően átesett a pörkölési eljárásán. „A lelet ércanyaga, pörkölt érce és salakanyaga összetételének vizsgálata igazolja a feltételezést, hogy a lelőhely közelében bucakemence működhetett.”⁴⁵ Szemán is kiemeli, hogy a vasolvasztó hely a másutt feltárt helyekhez hasonlóan nem túl bővizű patak völgyében található. A korabeli települési viszonyok nem ismeretesek, ezért nem dönthető el, hogy a kohó akkor is a lakott területen belülré esett-e. Szemán úgy véli, hogy a lelőhely használata idején külterületre esett. A pontos kormeghatározás is várat még magára, Szemán a helyszínen nem talált 13. századinál korábbi kerámiatöredéket. Szép számmal találtak 15-16. századi kerámiadarabokat, valamint egy 15-16. századra datálható saru vagy csizma sarokvasalást. A lelőhelyen talált kerámiatöredékek arra utalnak, hogy a 15-16. századtól már ezt a területet is lakták.

Fúvócsövek Vasasról

A geológiai adatok és a középkori vassbányászat ismert helyszíneinek általános jellemzői alapján következtettük ki a vasasi vassbányászat lehetséges helyszínét. A vasolvasztó maradványa ettől néhány száz méterre került elő. Vasas település hajdani vasasairól kapta nevét.

⁴⁵ Szemán... i.m. 1999. 414.p.

BOROS LÁSZLÓ

A PÉCSI VÁR KAPUTORNYA

A pécsi vár építésének kezdete, korai története a múlt homályába vész. Okleveles adatok szerint a 11. században a székesegyházzal és a püspöki palotával együtt felépült, de csak 100 év elteltével alakították a kor igényeihez alkalmas erősséggé. 1241-ben a tatárok a várat a székesegyházzal és a püspöki palotával együtt felégették. Mint kővárat első alkalommal 1248-ban **Henrik fia** támadásával kapcsolatban említik, s várnagyáról először 1291-ből szerzünk tudomást.¹ A **Horváth**-láadás rombolásai láttán a város és a vár falainak kijavítására 1408-ban tett pécsi látogatása alkalmával feltehetően **Zsigmond király** nyújtott segítséget. 1473-ban **Hampo Ernest Zsigmond** püspököt (1473-1505) **Mátyás király** bízta meg a pécsi egyházmegye vezetésével, egyben megajándékozta a pécsi várral, amelyet a király előzőleg helyreállíttatott.² A püspök nevéhez köthető a vár kaputornyának építése, amelyen az 1498-as évszámot viselő címerét is elhelyezte. A várban jelentős építkezéseket folytatott **Szathmáry György** püspök (1505-1521), aki a püspöki palotát emelettel bővítette, s a székesegyház dél-keleti tornyához csatlakozó román-kori kápolnát is magába foglaló reneszánsz palotát emeltetett.³

Régi alapítású városainkban, ahol a középkori városmagot övező várfalak maradványait a reájuk települt épületek takarásából kibontották, különféle védőművek, bástyák és ezek változatai, tornyok, kapuk, kapusorosok, lőréses romos részletei, ritkán épen maradt szakaszai tárultak fel. A középkori karcsú tornyok a tűzfegyverek fejlődésével zömök testű bástyákká épültek át. Pécs is szép példát állíthat a 15. századi vármegerősítés során épült barbákn képében az egykor hatásosabb védelmi célokat szolgáló építmények, s általuk a középkori városok hangulatának felidézésére. Az egykor kis házakkal, sportpályával körülépített kapubástya napjainkban a csatlakozó falrendszerrel együtt műemléki, várostörténeti, egyben idegenforgalmi látványosság.

Nem mondható el ugyanez a pécsi vár előhidas kaputornyáról, amelyet Hampo Erneszt Zsigmond emeltetett 1498-ban, s amelyet **Király József** püspök (1808-1825) a várostól addig elzárt Dóm tér kiszabadítása céljából a teret délről határoló várfallal együtt 1819-ben lebontatott. A kaputornyok a várak bejáratának védelmére, a ki- és befelé irányuló forgalom ellenőrzésére alkalmas építmények voltak. Elrendezésük alapján a bejárat egyik vagy másik, olykor mindkét oldalán állottak, avagy a kapu a hozzá tartozó előcsarnokkal magának a toronynak aljában nyílt. A pécsi várkapu tornya ez utóbbi típushoz tartozott.

¹ G. Sándor Mária: Pécs. In: Várépítészetünk. Gerő László (szerk.) Budapest, 1975. 212. p.

² Várady Ferenc (szerk.): Baranya múltja és jelenje II. Pécs, 1897. 317, 348.p.; II. Ulászló 1495. évi pécsi látogatásakor különböző célokra adományozott jelentősebb összegek mellett a pécsi várórség katonái multságára is juttatott 7 forintot. Uo. 355.p.

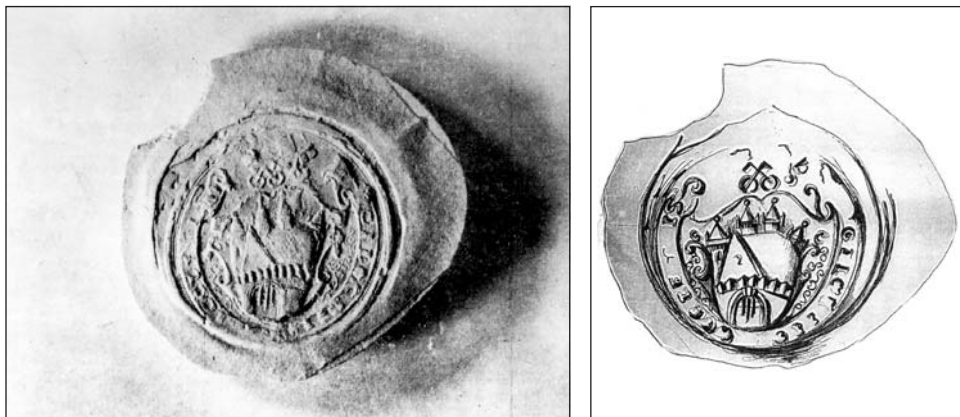
³ Várady... i.m. 1897. 362.p. Egyéb latin nyelvű hivatkozó iratok Aedes Sacmarianae néven említik. Az épület 1686 októberében, a török kézen lévő vár Bádeni Lajos őrgróf által vezetett ostroma idején rongálódott meg. Uo. 482.p.

Általában a torony egyrészt valamely megfigyelői, ellenőrzői gyakorlat, másrészt eszmei szerepkör képviselőjének hangsúlyozására, egyházi vagy világi jelentéstartalom hordozására épül. Mint leghangsúlyosabb építészeti forma, többféle hatalmi képviselet jelenlétét hirdeti. A torony építészeti-ikonológiai jelentése miatt címer- és pecsétképek gyakori fő eleme, ahol a váras hely hatalmi jelvényeként, olykor várépület hiányában divatos címertani elemként is előfordul. A pécsi vár 16. századra kiépült hét tornya ellenére nem sorolható a késő-középkori lovagvárak emlékei közé, s e tornyok szerepköre sem egyértelmű a világi és egyházi rendeltetés szempontjából.

EGY PECSÉTNYOMAT TANÚSÁGA

A korábbi vélemények szerint Pécs város 16-17. században használt pecsétjén a székesegyház és az előtte álló várkapu stilizált képe szerepel.

Holub József megállapította, hogy a pecsét 1543 után készült, s egy levél alapján tudjuk, hogy 1605-ben még használatban volt.⁴

Pécs város pecsétje a török megszállás alatt

Első benyomás alapján vélhetnénk, hogy a pecsét készítőjének a térbeli ábrázolás nem volt erős oldala. Ettől függetlenül előfordulhatott, hogy a szemléltetett várrészletet személyes benyomások alapján jelenítette meg. A pecsét ábráját magyarázók ellen szól, hogy a későbbi korabeli ábrázolásokon szereplő torony arányai eltérnek a lenyomat rajzán látottakétól. A háttérben mutakozó székesegyház tornyaival kapcsolatban úgy vélik, hogy azokat meglehetősen zavaros rendszertelenségben ábrázolta a metsző, ezért a látvány és annak térbelisége alig értelmezhető.

⁴ A pecsét Korsós István pécsi főbírónak Rátky Menyhérthez, az egerszegi őrség kapitányához írt, 1605-ben kelt panaszlevelén szerepel. Holub József: Pécs város pecsétjei. In: A JPM Évkönyve, Pécs, 1958. 141.p.

Holub József szerint a pecsétkép déli nézetre készült. Szerinte a módosított kapubejárat mögötti oromfal a Szathmáry püspök által emeltetett épület déli homlokzatával azonos: „A székesegyház teteje, amire az első pillanatban gondolhatnánk, nem lehet, mert, bármennyire ügyetlen volt is a pecsét készítője, annyira gyakorlatlan nem lehetett, hogy a négy tornyot ennyire össze-vissza helyezze el. Ezért inkább azt hisszük, hogy annak a renaissance-épületnek a teteje volt, amelyet Szatmári György püspök (1505-1521) építtetett, s amely Oláh Miklós szerint Pécsnek kiváló nevezetessége volt”.⁵

E megállapítás azonban csak akkor állja meg a helyét, ha a pecsét készítését a török uralom kezdetére, az 1543 utáni első évtizedekre helyezzük. Későbbi időben az épület már romos állapotban volt, s bizonyára nem tűntették volna fel a címer alkotóelemeként. Holub magyarázatát **Bezerédy Győző** nem fogadja el: „a pecsét a pécsi várat minden kétséget kizáróan nyugat felől ábrázolja.” Szerinte a pártázatos kapuépítmény a barbakánnal azonos, s fölötte a székesegyház nyugati ormfala magasodik.⁶

A barbakánra emlékeztető látvány alapján a felvetés jogos, ebben az esetben azonban nem hiányozhatna a képből a korábbi keletű, szomszédos és tömegében igen hangsúlyos levéltári torony látványa. A székesegyház, a jelenlegi 60 helyett mindössze 30 méteres tornyaival a közbeeső várfalak és a 16. században már emeletes püspöki palota miatt, ebből a nézőpontból nem nyújthatta a látvány meghatározó fő témáját. Tekintettel a pecsét készítésének behatárolható idejére, mohamedán megrendelőről lehet szó, s ebben az esetben a székesegyház mint keresztény jelkép helyett sokkal inkább a várban álló másik nevezetes épület megjelenítése valószínű.⁷ A tornyok közül egyik a kaputorony. Kérdés azonban, hogy nyugati nézet esetén a többi négy miként állhat a székesegyház mögött? Mindezek alapján kialakult álláspontunk, hogy a pecsét képe sem déli, sem nyugati irányból nem ábrázolhatja a székesegyházat.

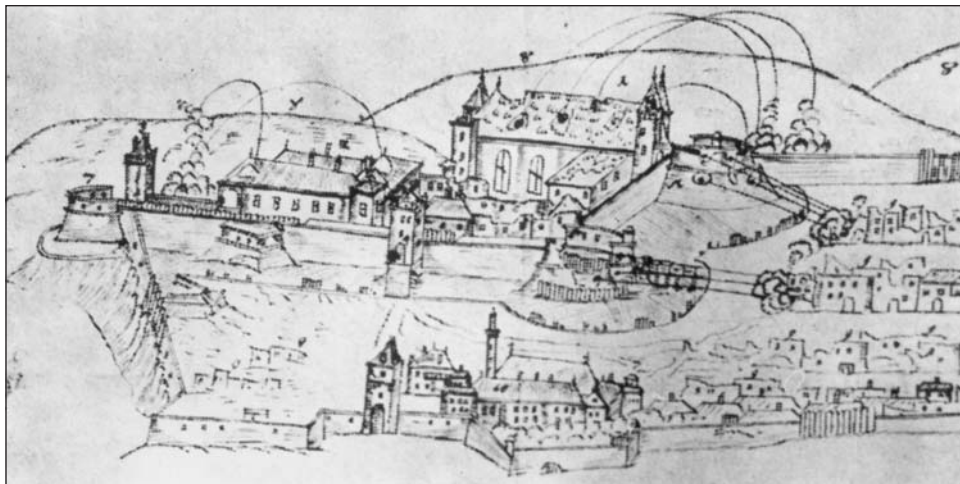
Természetesen egy alacsonyabb értékrendű véset alapján készült nyomatól nem várható el az épületcsoport hiteles bemutatása. Mégis úgy véljük, hogy az ábrázolt várnak a valósághoz legközelebb álló nézőpontját kelet felől, tehát a Janus Pannonius utca irányából kell megválasztanunk. Ebben az esetben a Kioszk épülete helyén állott, s körülötte ma már csak alapköveiben jelölt védőműveivel az egykori dél-keleti sarokbástya látható az előtérben. A bástyán egykor létező bejárat feltételezését egy korabeli ábrázolás részletére alapozzuk. Az 1686-87-ből való, Pécs felszabadítása után a városról készült állapotfelmérő rajz⁸ szerint az

⁵ Holub... i.m. 1958. 142.p.

⁶ Bezerédy Győző: Pécs első ábrázolása a város 16. századi pecsétjén. In: Pécsi Szemle. Pécs, 1998. Tavasz-Nyár 5.p.

⁷ A lengyel Zsigmond herceg magyarországi látogatásai alkalmával több város reneszánsz nevezetességeit kereste fel. Pécsett a székesegyház faragványait is tanulmányozta. Mint király, magyarországi kapcsolatait többek között Szathmáry püspökkel fenntartott összeköttetése révén is ápolta. Jan Dabrowski: A krakkói és a magyar reneszánsz kapcsolatai. In: Művészettörténeti Értesítő 1956/1. 34.p.

⁸ Pataki Vidor–Gosztonyi Gyula: Pécs legrégebbi hiteles ábrázolása. In: Sorsunk. 1941. I./4. 413-421.p. A tollrajzot Pataki találta meg a bécsi Hofkammerarchiv, Festungen I. Reichsakten fasc. 138. alatt. Az ábrázolás nem ostromterv, hanem a török kivonulása utáni állapot rögzítése. A rajz alá írt helyzetjelentést a budai vgy a bécsi udvari kamara által küldött főtisztviselők írták 1686. október 22. és 1687 márciusa között.

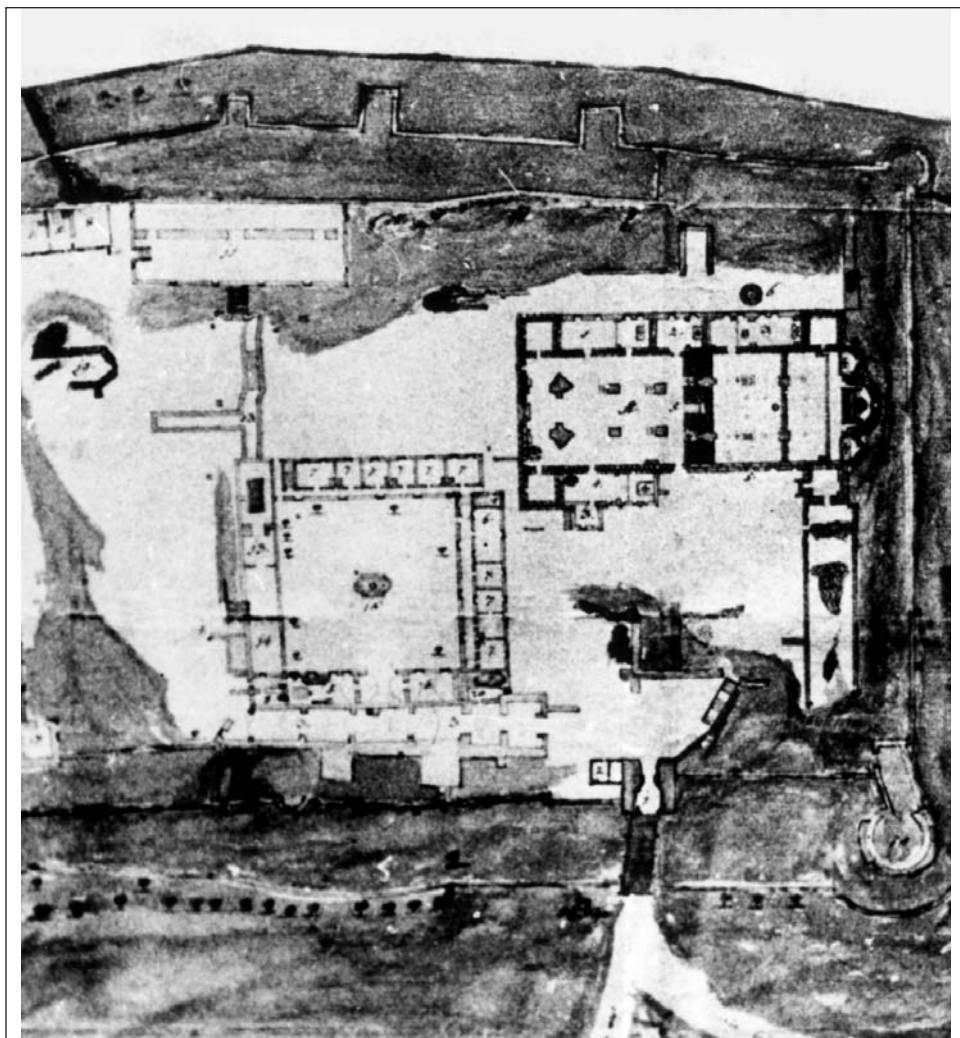
Ismeretlen rajzoló: A pécsi vár és környéke 1686-ban

ágyútűz által félig lerombolt bástyának kelet felől lábazatos-korlátos hídon megközelíthető bejárata volt.⁹

Ha a pecsét rajzának értelmezésében a vár keleti tájolására vonatkozó szemléletünket elfogadjuk, akkor nem kétséges, hogy a bástyától balra a fiatornyos, nyitott körkerélyes kaputornyot látjuk, s a többi, a Szathmáry-féle épület tetejének takarásában lévő toronyrészlet a székesegyházhoz tartozik. A pecsétet leírók közül ugyanis senki sem figyelte meg, hogy azon nem négy, hanem öt torony, illetve toronysüveg látszik. Ha a gyenge véset lenyomatát tüzetesen megvizsgáljuk, a Szathmáry-épület ormfala mögött vonuló nyeregtető alig észlelhető hátsó lefutó szegélyét a székesegyház keleti apszisától meg tudjuk különböztetni. Ezáltal értelmet kap az egyébként ormótlan felület, ugyanakkor bizonyítást nyer a keleti nézetre szerkesztett pecsétkép is. Vagyis a rajz a székesegyházból azért nem mutat többet, mert az előtérben valóban a Szathmáry-féle épület szerepel.¹⁰

⁹ A 17-18. századi és későbbi városképek, rajzok s az ezek alapján készült rekonstrukciók e bejáratot nem jelölik. A várról 1754-ből való Hermannng-féle alaprajzi felvétel azonban a sarokbástya keleti oldalán a lábazati töltésben egy lépcsős beszögellést mutat éppen azon a helyen, ahol az 1686-87. évi városképen ábrázolt híd a déli felében lerombolt bástyához csatlakozik. Az 1690 körül készült Josef de Haüy-féle városképek a bástya alapjaihoz vezető, a Janus Pannonius utcának megfelelő széles utat, hirtelen törés után egy keskeny nyomvonalon vezet el az építménytől délre, s az egykori bejárat maradványait jelöli. A Káptalan utca ma is a bástya felé forduló ívét a megszüntetett kapu közelében Haüy befejezetlenül hagyta. Ezek szerint ez a bejárat 1690 körül már használaton kívül volt. A pécsi vár 1686-os ostromáról készült egykorú rajz ugyanitt bejáratot jelöl: Bad. Generallandesarchiv Karlsruhe. Band VIII. Nr. 2.

¹⁰ Holub József védelmében kívánjuk megjegyezni, hogy Bezerédy idézett munkájában fordítottan értelmezi Holubnak a pecsét készítőjére szóló ítéletét: „Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül Holub Józsefnek azon megjegyzését, hogy a 16. századi pecsétnyomó vésnőke annyira ügyetlen volt, hogy mind a négy tornyot a tetőzet mögé helyezte el. A szerző ezzel indokolja, hogy az épület nem lehet más, mint Szatmári püspök nyári palotája”. Holub „A székesegyház teteje...” kezdetű indoklásában a Szathmáry által a várban épített reneszánsz épületre hivatkozik. A helytörténeti hitelesség érdekében ugyanis megemlítjük, hogy Szathmáry püspök nyári palotája nem a várban, hanem a Tetyén volt.

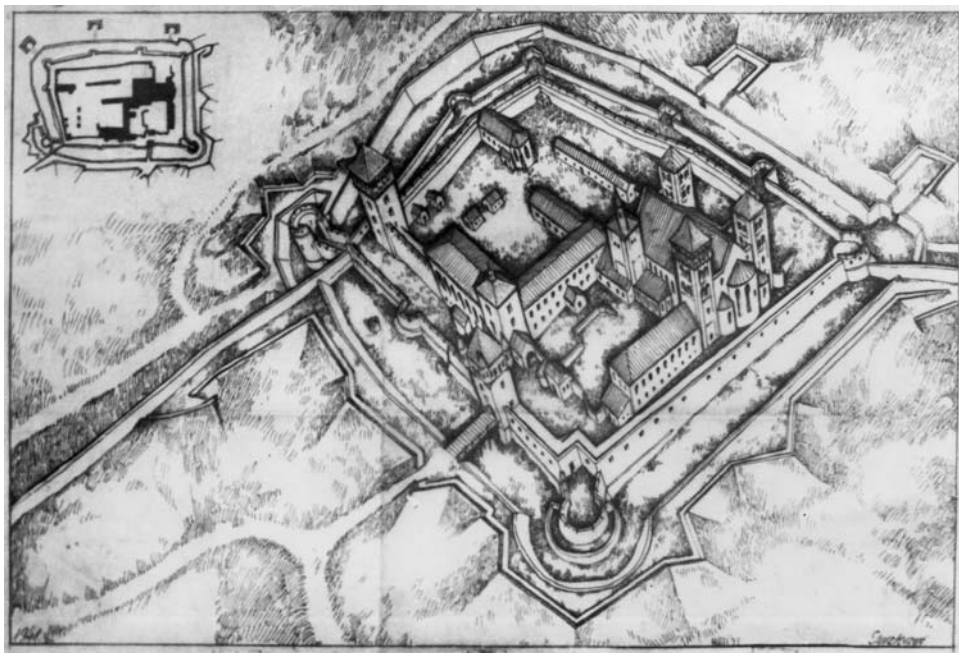
Részlet Hermann József alaprajzáról

A 17. századi felmérő rajz a Szathmáry-épületet tető nélkül, tehát rongált állapotban ábrázolja. A 18. század közepén **Hermann József** térképe e helyen már romokat mutat.¹¹ Megjelenítése tehát csak akkor volt lehetséges, ha a pecsétkép még az épület fennállása idején készült. Az sem kizárható, hogy azt csak a pecséten szereplő kedvezőbb látvány kedvéért egészítette ki a metsző. Amennyiben az előző látogatás áll fenn, akkor a pecsét készítése ideje legkésőbb a török uralom első évtizedére tehető. Egy esetleges későbbi másodpéldány használatával is legfeljebb csak

¹¹Hermann József pozsonyi mérnök a pécsi belső várról 1754-ben készített alaprajzi felmérése. Tollrajz és akvarell. 420x550 mm. Pécsi püspöki levéltár.

1687 és 1691 közötti években számolhatunk, mert ezután a kiegészített tornyain kereszteltek, képzeletbeli homlokzatú székesegyház ábrájával új városi pecsétet helyeztek forgalomba.¹² A kereszték nélküli tornyok mindkét esetben magyarázatot nyernek, bár a keresztény jelképek 1703-ban még nem álltak a tornyokon.¹³

A visszafoglalás után készült városkép, a dél-nyugati toronyban elhelyezett török feliratos kőlap, illetve **Evlia Cselebi** tudósítása alapján tudjuk, hogy a székesegyház dél-nyugati tornyára **Ahmed aga**, miután a Corpus Christi-kápolnában a Szolimánról elnevezett dzsámit berendezték, egy fából készített minaretet építtetett.¹⁴ A városkép e pontra vonatkozó ábrázolása alapján a korrall foglalkozó kutatók mindaddig úgy vélték, hogy ezt csak 1631 után, a villámcsapástól megcsonkult tornyon emelték. A pecsét metszője azonban a megfelelő, még ép torony tetején tüntet fel egy karcsú tornyocskát, s ez által új adalékkal szolgál, vagyis, hogy a törökök a

Gosztonyi Gyula 17. századi vár-rekonstrukciója

dél-nyugati toronyra már az 1631. évi sérülés előtt is emeltek egy minaretet. Következésképpen a képen ábrázolt dél-nyugati torony minaretjének, amelyet **Gosztonyi Gyula** is bemutat a vár rekonstrukciós rajzán, 631 előtt volt már egy elődje.

¹² Holub... i.m. 1958. 142. p.; Boros László: A pécsi székesegyház a 18. században. Budapest, 1985. 1-3. kép.

¹³ Ideiglenesen csak a két keleti toronyra szereltek egy-egy vas keresztet feltehetően összefüggésben azzal, hogy 1710-ig a székesegyház rongált állapota miatt csak az altemplomban tartottak istentiszteleteket. Boros... i. m. 1985. 16.p.

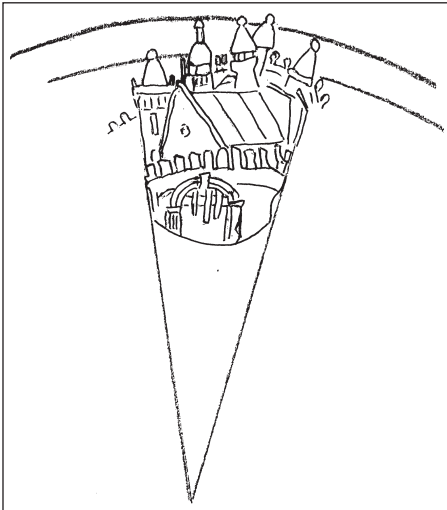
¹⁴ örök-magyarokori történelmi emlékek. Török történetírók. Evlia Cselebi török világotutazó magyarországi utazásai 1660-1664. Karácson Imre (ford.) Budapest, 1904. 199.p.

A Bezeredy Győző által jellemzett székesegyházi tornyokkal kapcsolatban kívánjuk megjegyezni, hogy egyébként a gótikára jellemző saroktornyokat, fiálékat a pécsi székesegyház tornyaira egy építési periódusban sem építettek, s a pecsét képén sem látunk ilyen elemeket. E vonatkozásban az egyetlen kivétel a várkapu tornya. Saroktornyait körüljárós erkély kötötte össze, s e tulajdonsága a pecsét ábrázolásán is jól megfigyelhető. A többi torony esetében fiáléknak vélt részletek szerintünk a háttérben vonultatott pártázatos várfal mellvéd-elemei, hiszen ezek a széleken álló tornyokon túl is folytatódnak.

A rajzon balról a második torony mellett valóban látszik egy határozottan jelölt tornyocska. Ez azonban a székesegyház dél-nyugati tornya és a püspöki palota között állott 14. századi kápolnából átalakított kis dzsámi vélt minaretje lehet, amelyet az egykorú távlati képek is feltűntetnek.¹⁵

Összegzőként tehát a várkapu tornya a pecséten feltűntetett ábrázoláson formailag elkülönül, határozottan felismerhető és megkülönböztethető a kép háttérében látható székesegyház tornyaitól, amelyek közül a következő kettő a déli, a további kettő az északi oldalhoz tartozik. A minaretes torony kétségkívül a dél-nyugati, mellette a dél-keleti, s ezen jól látható az erkélyes részlet, amelyet Gosztonyi is feltűntet előbb említett rajzán.

A homlokzatos tető az előbbiekhöz viszonyított helyzete alapján csak a Szathmáry-épülethez tartozhat, s a fenti képi elemeket a kapubástya koszorúja foglalja egységbe. Ez utóbbi a nézőpont szerint csak a dél-keleti bástyával lehet azonos, amelyen a profilált felvonórácsos kaput a valóságnak megfelelően, esetleg

A pecsétkép szerkezete

megrendelői, vagy alkotói szándék alapján a barbakánéhoz hasonló módon tűntette fel a pecsét mestere. Az ábrázolás esetleges jellegére utal, hogy ha el is fogadnánk a pecsétkép nyugatról történt bemutatását, a kapubástya bejáratát nyugati nézetre állított kép esetén nem láthatnánk, hiszen az, az építmény északi oldalán nyílik.

A valamennyi számba vehető változat mérlegelése ahhoz a végkövetkeztetéshez vezet, hogy a pecséten a vár valós épületelemeiből szerkesztett, keleti nézetre beállított jelképi megjelenítése szerepel, amely semmiképpen sem Pécs, hanem a pécsi vár egy részletének első ábrázolásaként értékelendő.

Véleményünk szerint a torz benyomást keltő rajzban igenis tudatos szer-

¹⁵ A kápolnának, illetve dzsáminak valójában nem volt minaretje, azt csak a vár fölötti magaslatokról készített korabeli rajzok tűntetik fel, s a dél-nyugati tornyon állt minaretet vélték hozzá tartozónak. A várban csak katonák tartózkodhattak, ezért e területről a valósághoz közelebb álló ábrázolások 1687 után készülhettek. Gosztonyi Gyula: Pécs a XVII. században. Pécs, 1938. 11.p.

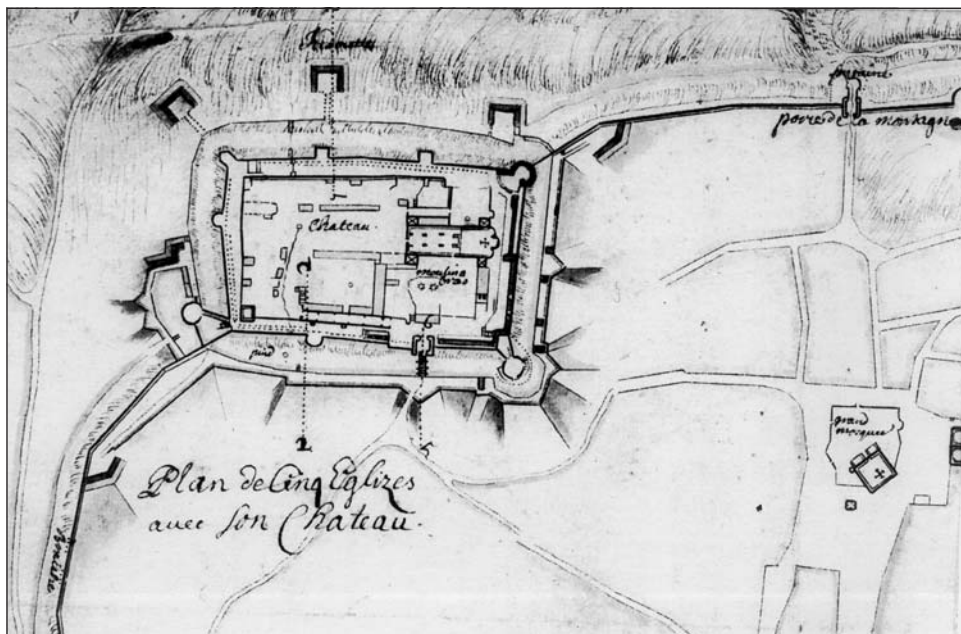
kesztési törekvést kell látnunk. Korát megelőzve az alkotó a barokkos pajzsba illeszthetőség kedvéért egy olyan geometriai formabontást választott, amely azonnal kitűnik, ha a két szélső torony külső élei és a kapubástya határvonalai által meghatározott egyeneseket metszéspontjukig meghosszabbítjuk. Ezáltal a ferde építmenyi részek állásszöge és helyzete magyarázatot nyer, mert minden elvileg függőleges alkotó egy körcikk sugaraihoz igazodik, s a tornyok csúcsai kétségkívül a külső metszéspontból szerkesztett körív sávja mentén helyezkednek el.

A kép elemeinek és szerkesztésének tüzetes vizsgálata és értelmezése után már nem mondhatunk oly kemény ítéletet metszőjének rajzi készségeiről. A pécsi vár nézetének újabb értelmezésében kis alapterületen, nem túl finom eszközökkel bár, de a kaputorony mellett oly részleteket is bemutatott, amelyek végeredményben a székesegyház építéstörténetéhez szolgáló adalékkal is segítségünkre voltak.

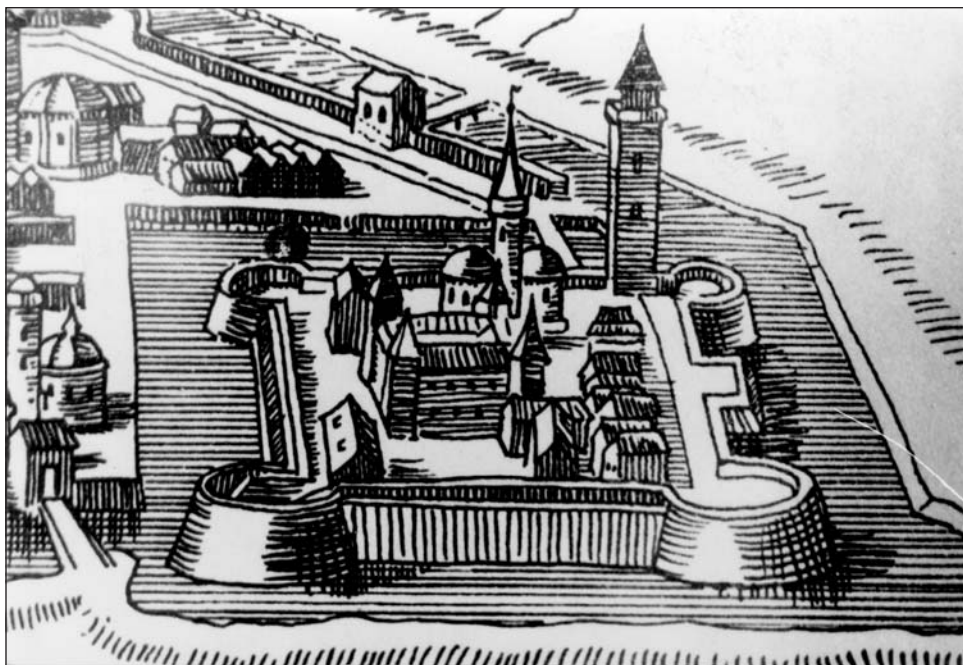
A KAPUTORONY 17-18. SZÁZADI ÁBRÁZOLÁSOKON

A város pecsétjével kapcsolatban Pécs fentebb tárgyalt ábrázolása közvetlenül a vár felszabadulása utáni évekből származik. A bennünket jelenleg érdeklő részlet éppen a vár kaputornya, amely jól látszik a vár déli oldalán. A rajz szerint a várárkon át híd vezetett a kaputoronyhoz, amelyhez a megtört vonalvezetésű várfal védelmi megfontolásból mélységkülönbséggel csatlakozott, keleti oldalát jórészt szabadon hagyta. Ezt a vonalvezetést a később készült alaprajzok is megerősítették.

A sátortetővel fedett torony magasan tűzött fiáléi, kis saroktornyocskái között erkélyt nem mutat, csupán oldalanként és emeletenként egy-egy ablak töri át a fal

Josef de Haüy térképe 1689 körül

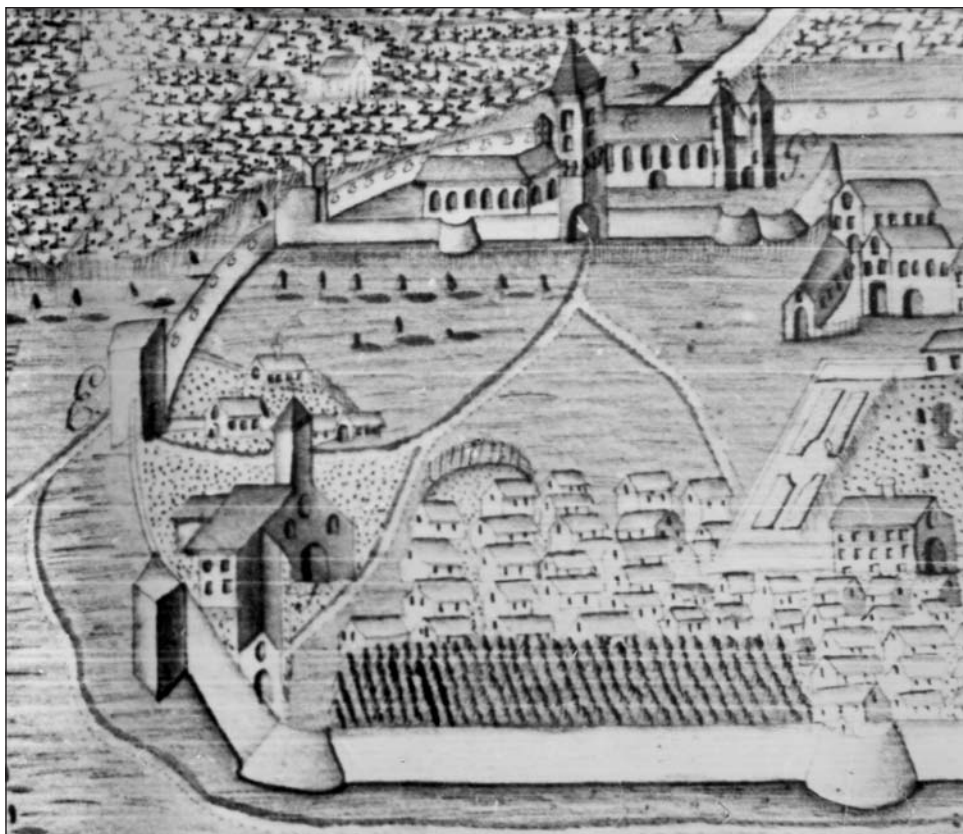
Birkenstein metszete a 17. századi pécsi várról

síkját. E részlet dolgában a későbbi metszetek bizonytalanok. Ennek magyarázata lehet, hogy a tornyot több esetben javították, átalakították. Kettős kapuzatának boltíves nyílása feltehetően egyszerű dongaboltozatban folytatódott, bár Hermannng alaprajza a belső kapuig keresztboltozatot sejtet.

A város első alaprajzi felmérése **Josef de Haüy** francia hadmérnöktől származik, aki a kor eszközeihez mérten meglehetősen pontossággal adta vissza a város utcáinak, tereinek arányait és helyzetét.¹⁶ A belső várról készült alaprajzi felvétele néhány részletében hibás, de a vár alaphelyzete, a kaputorony elhelyezkedése a 18. és 19. századi ábrázolások szerint is a valós helyzetet rögzítette.

A 17. századi városképek a belső várat többnyire észak felől ábrázolják. A főbb épületek helyzetében, tömegében, méretében egymáshoz való viszonyukban, egyáltalán a hitelesség kérdésében nem megbízhatóak. Az egymástól független következetes ismétlődések nyomán azonban óvatos megállapításokat tehetünk. A vár területén a székesegyház közelében az 1664. évi téli hadjáratral kapcsolatos ábrázolások feltűntetnek egy minaretes kétkupolás dzsámít, amelyet az 1686-ból való rajzok többsége már nem mutat. A rajzok nézőpontja felől előforduló takarások miatt a vár területén volt épületeket meglehetősen zavaros rendszertelenségben látjuk. Ismeretesek olyan 17. századi metszetek, amelyek a kaputornyot vagy a püspöki palotát fel sem tüntetik.

¹⁶ Josef de Haüy várostérképe Pécsről. 1690 körül. Tollrajz. 270x365 mm (1:3300) Bad. General-landsarchiv Karlsruhe. Großherzogtl. Hausfideicommission und Plansammlung, Hfk. Band VIII. Nr. 21 a.

A Fay Ferenc-féle rajz a 1782-ből. Részlet.

Megbízhatóbbaknak látszanak a 18. században készült városképek, térképek. Arányaikban, részleteikben pontatlanok, de a főbb épületek azonosíthatók, azokat nagyjából megfelelő helyükön ábrázolják.

Fay Ferenc rajzán, amely a vár legfeltűnőbb építményeként emeli ki a kaputornyot.¹⁷ A gúლისakon keresztet ábrázol, a falsíktól elkülönülő koszorúpárkány sarkain a fiálék nyomait mutatja. Oldalanként és emeletenként két-két ablakot tűntet fel, s fele magasságban a gótikus konzolköveket, az egykori körerkély tartóelemeit vagy annak vaskorlátját jelöli. Sarokra helyezi az egyszerű boltíves bejáratot, amelyet nyilván rajzi hibának tekinthetünk. A déli irányból rögzített távlati rajz készítője a várarkot és a kapuhoz vezető hidat nem láthatta. Viszont látnia kellett volna a Corpus Christi-kápolnát és ha romos állapotban is, a Szathmáry-épületet, amelyet szintén nem ábrázol.

¹⁷ Fay Ferenc rajza 1782-ből, részlet. Tollrajz és akvarell. 439x640 mm. A rajzot a Pannonhalmi Rendi Levéltárban őrzik, Ad. N. 2545. 723. sz. Boros... i.m. 1985. 6. kép.

Pruner Ignác kőrajza a 18. századi Pécsről. Részlet

A **Pruner Ignác**nak Pécsről készített rajzán az előbbtől eltérő részleteket különböztethetünk meg.¹⁸ A tető kialakításában nincs változás, a déli alsó ablak helyett azonban címer helyét jelöli a rajzoló. Ez Hampo Erneszt Zsigmond püspök címere, amelyet a 15. század végén, a torony emelésekor vagy a vár megerősítésével kapcsolatos építkezés alkalmával helyeztetett a torony déli oldalára.¹⁹ Nyilván már az előző városkép készítése idején is helyén állott, csak az ismeretlen rajzoló a távolból ablaknak vélhette. A kapu címeréről Evlia Cselebi is megemlékezik. A magasan elhelyezett mészkőfaragás szárnyas génuszait azonban kétfejű sasnak nézte.²⁰ A Pruner-féle rajz a köerkerély vaskorlátját feltűnteti, alatta az oválablak is szerepel a bejárat fölött, amelyet a barokk átépítéskor, az új stílus képviselőjében alakítottak ki. Feltűnő, hogy a toronyórát nem ábrázolja, pedig a vaserkélyvel és a barokk ablakkal egy időben helyezték el az épületen.

Engel János pécsi nyomdájából került ki az 1775. évi naptár, amelynek fejezetén Pécs látképét látjuk **C. H. mester** fametszetén.²¹

A vár területén jelölt épületek közül a püspöki palota déli szárnyát a levéltári toronyig vezeti, tehát a Klimó-könyvtár ekkor már felépült. A Szathmáry-épületet

¹⁸ A pécsi belső vár. Részlet Pruner Ignác pozsonyi kőműves városképéről, 1763. Könyvomat. Ismerteti Gosztonyi Gyula: Pécs 1763-ban. Pruner Ignác városképe. Pécs, é.n.

¹⁹ A címer a Dóm-múzeumban. Leírását adja és képét közli Szőnyi Ottó: A pécsi püspöki múzeum kőtára. Pécs, 1906. 247-248.p.; Romváry Ferenc: Pécs szobrai. Pécs, 1982. 192-193.p.

²⁰ Evlia Cselebi... i.m. 1904-es kiadás, 198.p.

²¹ Borsy Károly: A pécsi nyomdászat kezdetei. Pécs, 1973. Melléklet. Orsz. Htt. Lev. Acta Misc., fasc. 58. No. 302.

tető nélkül ábrázolja, de helyzetét illetően bizonytalan. A székesegyház tornyain nem helyezte el a keresztek, pedig tudjuk, hogy ekkor a helyükön álltak. A metszet tehát csak nagy vonalakban rögzítette az akkori fontosabb épületeket, de a vár kaputornyán feltüntette az órát és a körerkélyt is.

1799-ből származik a városról **Binder János Fülöp** (1735 k. –1811) metszete, amely egy céhlevélen szerepel. A képzelt várhegyre telepített belső vár stilizált karcsú tornyaival inkább hasonlít egy középkori várkastélyhoz, mint a 18. század végi valós látványhoz. Itt is feltűnő a várkapu tornya, s rajta az erkély és az órának megfelelő folt is elkülöníthető.

Hampo Erneszt Zsigmond püspök címere. 1498.

C. H. mester naptár illusztrációja 1775.

A MEGÚJULÁS ÉVEI (1750-1753)

A 18. század várbeli építkezései, valamint a székesegyház tornyainak renoválása során a püspök és a káptalan különös gondot fordított a középkori épületszerek megőrzésére. **Klimo György** püspök (1751-1777) irányításával, hivatalba lépését követő évben megkezdődött a székesegyház környezetének rendezése. 1852. január 26-án jóváhagyták a vár kaputornyának terveit, költségét a dóm pénzből fedezték. 1752. szeptember 25. szintén jelentős nap a vár kaputornyának történetében: A püspök és a káptalan elhatározásából a Pécssett megjelent **Johann Martin Weinhardt** gráci órásmeisterrel szerződést kötöttek a toronyban elhelyezendő óra ügyében, s a munkálatok gondját **Domsics Mátyás** örkanonokra bízta.²² Toronyóra elhelyezését már 1735-ben a nagy barokkizáló költségtervezet is tartalmazza, ugyanis pótolni kívánták azt az órát, amelyről az 1686-ban készült felmérő rajz kísérelő szövegéből szereztünk tudomást.²³ A 6-os számmal jelölt kaputoronyra vonatkozó szöveg így hangzik: „Torony, amelyből Vecchy Kegyelmes úr elvitette azt az órát, mely a Káptalané és amelyet a török is megőrzött és sértetlenül hátra hagyott”.

A toronyóra elhelyezését igen körültekintő statikai vizsgálatok előzték meg, ugyanis a kéthangú ütőszerkezettel ellátott órához harangok is tartoztak. Ezeket **Martin Feltl** gráci harangöntőtől szintén megrendelték.²⁴ A munkálatok kiterjedtségére és mennyiségére jellemző a nagyszámú mesterember alkalmazása, akiket név szerint is ismerünk.²⁵ A kaputorony építészeti állagának karbantartásáról a továbbiakban is gondoskodtak. A reprezentatív épületet legközelebb 1765-ben javították.

Weinhardt órásmeister szerkezete a számlapok, kötelek és a súlyok nélkül kilenc mázsát nyomott. A művel kapcsolatban a káptalan igen magas igényeket támasztott. A torony négy oldalára szerelt számlapok ügyében úgy határoztak, hogy méretük 2 x 2 öl, azaz 370 x 370 cm legyen. Ez a terjedelem nem tűnik túlzottnak, ha figyelembe vesszük, hogy a mai székesegyház tornyai 830 x 860 cm alapterületűek, s hogy a kaputorony méretei azokat jóval meghaladta. (Lásd Haüy és Hermann alaprajzait!)

A számlap fából – Lerchenholz – készült. A mutatótengely és a kilences szám között kis ajtócska lehetőséget nyújtott a mutatók állítására. Nyolc hosszú átmenő csavarral erősítették a falhoz, amelyek közül négy a középmezőben, négy pedig a

²² Pécsi káptalani magánlevéltár, Protocollum (továbbiakban Kmlt. Prot.) III. Nr. 38. 1.

²³ Pécsi káptalani levéltár (továbbiakban Klt.) Fasc. 40. Nr. 105.

²⁴ A negyedek ütésére szolgáló 6, az egész órát jelző harang 12 mázsa súlyú volt. Kmlt. Fasc. 429. Számadások 1750.

²⁵ A várkapu tornyának munkálatainál az 1752-1754 között felfektetett számadások szerint foglalkoztatott helyi mestereknek különböző összegeket fizettek: Fux Antal kötélgyártó kötelekért, Schönbach János az emeleti padozatokért, Letich, alias Ferencsovics János 300 kiló mésztért, Fischer Ferenc kosárfőnök szállítókosarakért, Planer Mihály esztergályos felvonócsigákért, Petz Mátyás kőműves, Reinhard János a kapu- és ablakkeretekhez szolgáló 7 nagy és 24 kisebb kő faragásáért, majd a torony ambitusának rácsaihoz szükséges furatokért, Sebestyén Ferenc, Rumeisen Werner kötőrők, Kaufmann János tetőfedő, Gastrager Mátyás építész, Edhoffer Lipót asztalos tetőzsindelyekért, Speth Ferenc szobrász a várkapu címerének javításáért, Hamel Ádám üveges a torony három ovális ablakának üvegezéséért, Holmayr Ferenc lakatos rácsokért, Pichler József kereskedő az óraszerkezet és tartozékai szállításáért, Viez Antal az óraház festésének javításáért és három napóra festéséért, Mundt Krisztián és Hank János a torony erkélyrácsához négy tölgylomb-díszért. Kmlt. fasc. 424., 429., 431.

sarkokon rögzítette a számlapot. A színekre vonatkozó előírások szerint kék alapon, vörös színű számabroncson fehér körmezőben fekete számok, a negyedpontokon fekete alapon fehér számok álltak. A levéldíszes mutatók és a mutatólencsék aranyozottak voltak. Weinhardt mester egy éves jótállást vállalt a szerkezetért. A hozzá tartozó harangokat és a számlapot az 1753. évi böjti vásár alkalmával pécsi kereskedők szállították Pécsre. A szerkezet ugyanez év szeptember végére készült el.²⁶

A 18. század közepére a püspökvár falait megerősítették, a romokat eltüntették, belső tereit talajmunkákkal rendezték. Ebben a környezetben a megújult kaputorony megőrizte középkori jellegét, az újabb korszak azonban a szerényebb stílusjegyekben érezte jelenlétét.

A korabeli rajzok alapján nem alkothatunk a torony minden részletére terjedő teljes képet. A levéltári adatok azonban segítségünkre vannak a valós állapot megközelítésében. Ezek között említjük a rajzokon nem mindig egyértelműen jelölt toronyórát, s körkerélyt. Utóbbi esetében feltételezhető, hogy középkori elődje fából készült, ezért az erre utaló ábrázolások szempontjából szembeötlőbb volt, mint az áttört szerkezetű vaskorlát. Az órával együtt az erkély léte is bizonyítható. A kaputoronnyal kapcsolatos 1752-53. évi költségek között szerepel egy tétel, miszerint Árvai György a jezsuiták rektora 10 mázsa ólmot adományozott a torony erkélyrácsainak beöntésére.²⁷ A kapu- és ablakkeretekhez felhasznált megmunkált kőanyag méreteiből és darabszámából arra következtetünk, hogy csak a sérült darabokat cserélték.²⁸ Az olyan részleteket is figyelembe véve, mint az ováblakok létesítése és üvegezése, a falazat kiegészítése és megerősítése, kapu- és ablakvasalások, nagy vonalakban előttünk áll a felújított kaputorony, bár a vakolat színéről adat híján csak a szokványos habarcsnak megfelelő elképzelésünk lehet. A számszakilag pontosan tervezett nagy anyagi erőket igénylő munkálatoknak első szakaszaként a vár reprezentatív fogadóegysége, vagyis bejárati tornya már készen állott. Utolsó elvégzendő munkaként a felújított kapuját is visszahelyezték, s a biztonság és nyugalom érdekében sötétedéstől hajnalig zárva tartották.²⁹

A KÖRNYEZET RENDEZÉSE

A megszépült középkori torony a barokk formakincsével kiegészítve a püspökvár jelképi tartalmat hordozó épületeként nemcsak a hely jelentőségét, hanem messze hangzó óraütéseivel az idő múlását is hirdette. Eljött az ideje, hogy környezetének rendezésére is gondoljanak. 1760-ban a kaputorony táján létesítendő lépcsők építésének ügyével **Ország** **András** kanonokot bízták meg, aki a munkát végző kőfaragóval egy, a püspök elé terjesztendő rajzot is készítetett.³⁰ Klimó püspök a várfalak kiegészítésével, illetve a szükséges bontásokkal a székesegyház közvetlen

²⁶ Kmlt. Prot. III. Nr. 57. 2. 1753.; A várkapu toronyórájáért 1515 forint 90 krajcárt fizettek. Kmlt. fasc. 487. 14. 1759.; Az órát Proszki nevű órás mester gondozta. Klt. 70. Szőnyi Ottó feljegyzései 133. lap. (Továbbiakban: Klt. 70. Szőnyi) A kaputorony helyrehozatalának összköltsége 12 260 forint 61 krajcár volt. Klt. fasc. 487. 14.

²⁷ Klt. fasc. 380. 1.

²⁸ Kmlt. fasc. 424. 46.

²⁹ Kmlt. Prot. III. Nr. 13. 1804. február 20.

³⁰ Ratione graduum e regione portae arcensis ponendorum. Kmlt. Prot. III. Nr. 350. 4-5.

környezetében is kedvező változtatásokra törekedett. Megromlott egészsége, majd halála megakadályozta nagy tervének, a Dóm-térnek és a székesegyház homlokzatainak késői barokk szellemű átépítése kivitelezésében. A tervek már készen álltak, azonban a kivitelre kiszemelt és felkért **Nicolaus Pacassi** a Klimó halála előtti években **Mária Teréziától** kapott megbízatásain dolgozott.³¹

II. Józsefnek az egyházat korlátozó rendelkezései nem tették lehetővé, hogy **Eszterházy Pál László** püspök (1780-1799) nagy elődjének terveit maradéktalanul valóra váltsa. Az anyagi helyzetre jellemző a romos várfalak felállítása, illetve a Szathmáry-épület lebontása ügyében a püspök érdeklődésére írott káptalani jelentés: „Annyira szegények vagyunk, hogy az előbb mondott romos falakhoz és az említett épületekhez áldozandó költségekből a kőműves mester által a 300 forinton felül megszabott munkákat lealkudjuk és visszautasítjuk. A dél-keleti torony alapjait az eszéki architectussal meg kell vizsgáltatni mielőtt az épület (t.i. a Szathmáry-féle. B.L.) elbontatik”.³²

Az adat tanúsága szerint tehát 1782-ben a belső vár rendezésével és a várfalak helyreállításának szándékával foglalkoztak. A Szathmáry-házzal kapcsolatban tudjuk, hogy magába foglalta azt a román-kori kápolnát, amely a dél-keleti toronyhoz csatlakozott. Bontását csupán részlegesnek kell értelmeznünk, hiszen ugyanott, a kápolna eredetiségének megőrzésével új épületet szándékoztak emelni.³³ Megvalósulását az 1783-ban megtalált Péter-Pál sírkamra hiúsította meg, ezért az új káptalani épületet 1784 és 1787 között hét méterrel keletebbre, jelenlegi helyén építették fel. Előbb azonban a déli irányban itt húzódó várfalat kellett elbontani. A Szathmáry-ház helyén felszabadult területtel és a káptalani épület megjelenésével a vár új arculatot öltött. A tér változásával kedvezőbb rálátás nyílt a részben középkori, részben barokkizált homlokzatú székesegyházra, amelynek a Pollack-féle átépítése is küszöbön állott. 1787-ben javították utoljára a kaputorony tetejét, s a következő években a váron belüli terep rendezésére hoztak határozatot.³⁴

A század végére a vár belső környezetének rendezési munkálataiból már csak a püspök által sürgetett plébániaház építése maradt. A káptalani ház hossz-tengelyének déli folytatásaként 1794-ben kezdték építeni. Kocsibejárója eredetileg délről nyílt, majd a székesegyház jobb megközelítését alagút-átjáró létesítésével oldották meg. A munkálatokat **Fölsinger Mátyás** építész és kőfaragó vezette.³⁵

A LEGENDÁS NAGYHARANG

Az adatok segítségével némi fogalmat alkothatunk a székesegyházi toronyoknál nagyobb és terjedelmesebb kaputorony teherbírásáról, amikor megtudjuk,

³¹ Boros... i.m. 1985. 48.p. 79-82. sz. kép

³² Pécsi püspöki levéltár. Közigazgatási iratok 1782. No. 60.

³³ Petrovich Ede: A pécsi káptalani levéltár épületének története. In: A JPM Évkönyve. Pécs, 1963. 177.p.

³⁴ Parte meridionali Cath. Ecclesiae utique propterea, quod aqua ibidem substinens fundamenta subingrediatur, subsidente elrendelik, hogy a földet hordják el. Kmlt. Prot. III. 323. Nr. 9.; Prot. VIII. 272. Nr. 9. 1787. június 8.

³⁵ Kmlt. Prot. XI. 280. Nr. 4. 1795. augusztus 7.

hogy harangkészletét újabbal kívánták bővíteni. Ennek első jeleként a provizort 1804 augusztusában Budára küldték a harangöntőért.³⁶ Még ugyanebben a hónapban **Millner Ferenc** budai harangöntő a pécsi káptalannal egy 30 mázsás harang újraöntésére és egy 60 mázsás új harang öntésére kötött szerződést.³⁷ Alapos latolgatás után elhatározták, hogy a nagyharangot a várkapu tornyában fogják elhelyezni, ugyanakkor az összhang miatt kedvezőbb hangzású óraharangot javasolt a káptalan.³⁸ A biztonság érdekében a torony terhelhetőségének határait bővítették, amikor 60 mázsánál nagyobb harang befogadására tervezett erősítéshez rajzokat készítettek. E rajzokat a munkálatok megkezdéséig **Koller József** nagyrépost (1802-1832) a káptalani levéltárban helyezte el.³⁹

Paffán Ignác olvasókanonok idejekorán óvott attól, hogy a nagyharangot telen öntsék. Úgy érvelt, hogy a sűrűbb hideg levegő behatolhat a folyékony bronzbába és légzárványokat okozhat, ami által a harang repedésre lesz hajlamos. Ezért írtak Millnernek, hogy az öntéssel várjon tavaszig, ellenkező esetben a mester örökösei vállaljanak 30 évre terjedő anyagi felelősséget. Amint az adatokból tudjuk, Millner a harangokat már decemberben elkészítette, s az értük járó 2000 forintot 1805 februárjában kifizették.

Bár a harangok december elejére mégis elkészültek, a torony keleti falának megerősítésére azonban a fagyok miatt még 1805 márciusában is várni kellett.⁴⁰ Amellett, hogy a zajló Dunán a szállítás sem volt lehetséges, a harangok átvételét más is késleltette: A nagyrépost a káptalani gyűlésen jelentette, hogy a nagyharang **Napóleon** császárral kapcsolatos felirata miatt elégedetlenkedés nyilvánult meg, ezért maga Koller új szöveget szerkesztett a harang számára.⁴¹

Májusban Budáról megérkeztek a harangok, amelyeket a Mohácsra rendelt erős kocsik szállítottak Pécsre. Júniusban megszentelték, s Millner harangöntő jelenlétében helyükre emelték őket.⁴²

Paffán kanonok intő figyelmeztetése bizonyára tapasztalatokon alapult. 1805 júliusában a harang vizsgálatára küldött lakatos és egy fémvizsgáló a meghibásodott nagyharangban agyagzárványokat (argilla opletas) fedeztek fel. A kihívott helyi harangöntőtől az újraöntés költségei felől tájékoztak, majd levélben megkérdezték Millnert, hogy a szerződés értelmében vállalja-e a pécsi műhely általi új-

³⁶ Kmlt. Prot. VIII. 272. Nr. 6. 1804. augusztus 3.

³⁷ Kmlt. Prot. VIII. 272. Nr. 1. 1804. augusztus 16.

³⁸ Kmlt. Prot. VIII. 272. Nr. 5. 1804. szeptember 17.

³⁹ Klt. 70. Szőnyi 91. lap. Nr. 7. november 19. Levéltári kutatásaink során e rajzot nem találtuk.

⁴⁰ Klt. 70. Szőnyi 96. lap. Nr. 39. március 4.

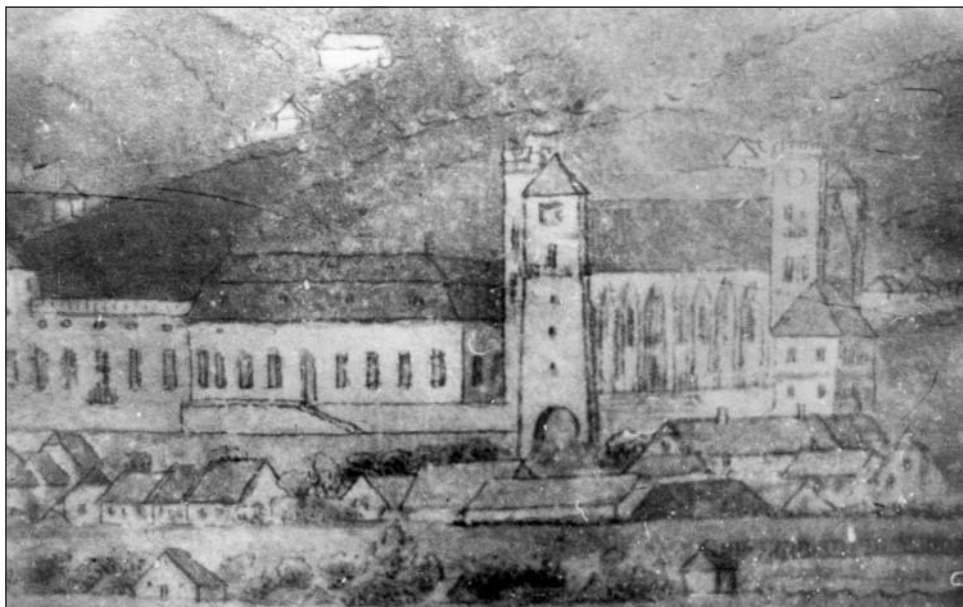
⁴¹ Kmlt. Prot. VII. Nr. 164. 1803. április 4. Mivel a harang dolgában a káptalan döntött, ezért a szöveg tartalmát valószínűleg a megyei közgyűlés kifogásolhatta. E feltevést arra alapozzuk, hogy 1803 júniusában a vármegye gyűlésén hivatalból megjelenő Koller József nagyrépost is résztvevője volt a Végh Péter főispánt, I. Ferenc király valóságos belső titkos tanácsosát köszöntő ünnepségnek. In: Várady... i.m. 1897. 640-641 p. A dúló napóleoni háború idején, a császár dicsőségét hirdető és nyilván ismertté vált harangfelirat vélhetően nem nyerte el a hazafias érzelmű képviselők tetszését.

⁴² Kmlt. Prot. VII. Nr. 171. 1805. június 12. A nagyharang 71 mázsa 60 font, a kisebb 30 mázsa 30 font súlyú volt. Ez utóbbit 1805-ben a székesegyház dél-keleti tornyába függesztették. Ekkor a várban összesen hat harang volt, amelyeket öt fizetett harangozó kezelte. Bérüket a reájuk bízott harangok súlya arányában állapították meg. Kmlt. Prot. VII. Nr.173.

raöntés többletköltségét vagy pedig ő akarja-e megismételni az öntést Budán. Mivel Millner a káptalan több levelére sem válaszolt, a budai magisztrátushoz fordultak, hogy vonják felelősségre a mestert.⁴³ Később Millner megtérítette az újraöntéssel járó költségeket.

A megismételt öntést végző személyéről nincs adatunk, ezért úgy véljük, hogy a káptalan az ésszerűbb megoldás mellett döntött, ezért megbízását a pécsi műhelynek adta, amelyet már 1771-ben is foglalkoztatott.⁴⁴ Az átöntött harang megújulva, 1807-től ismét a régi helyén, másik két társa mellett jelezte a napszakokat, köszöntötte az ünnepeket vagy a várba érkező jelesebb vendégeket.

1807-ben megkezdődött a székesegyház homlokzatainak már 1769-től szándékolt átépítése. A nagy jelentőségű munkálatok az idős **Király** püspök hivatalba lépésével egyidejűleg kezdődtek. A déli oldal 1818-ra csaknem elkészült.⁴⁵ Ezzel függ össze, hogy az új dómhomlokzat érvényesülése érdekében, illetve a várfaljavítások költségterhei miatt a déli várfalszakasz, s a 320 éve fennálló, nagy történelmi fordulatokat, ostromokat túlélő várkaputorony lebontásáról döntöttek.⁴⁶

Ismeretlen rajzoló: A vár kaputornya 1818-ban

⁴³ Klt. 70. Szőnyi 219. lap. 1805. július 9. és 149. lap. 1806. július 3.. Petrovich Ede a kaputorony három harangjáról nem közöl adatokat. A torony órájához tartozó harangokat az 1829. évi Szepesy-féle Visitatio Canonica alapján eredendően a székesegyházéinak tulajdonítja. Petrovich Ede: Adalék a pécsi harangöntő műhely történetéhez. In: Baranyai Helytörténetírás, 1972. Pécs, 1973. 198.p.

⁴⁴ Ekkor Winter Mihály két harangot öntött a székesegyház számára. Boros... i.m. 1985. 50.p.

⁴⁵ Boros László: A pécsi székesegyház Pollack-féle átépítésének története. In: Baranyai Helytörténetírás. 1981. Pécs, 1982. 316.p.

⁴⁶ Turris portae murorum arcis incubans, ingressus portae ascensui haud correspondeat. Klt. 70. Szőnyi 132. lap. 1818. március 24.

Így történt, hogy az átöntött nagyharang mindössze 11 évig hallatta mélyen zengő hangját a város felett. Az 1818. március 24-i káptalani gyűlésen a torony feletti halálos ítélet kimondásával egyidejűleg azt is elhatározták, hogy a kaputorony három harangját és az órát a székesegyház dél-keleti tornyában fogják elhelyezni. Júliusban hozzáfogtak a harangok leemeléséhez. Ez a rendkívüli felkészültséget és körültekintést igénylő művelet nem járt baj nélkül: Négy ember megsebesült, amikor az utoljára maradt nagyharang levétele során az állványzat eltört, s a harangot leejtették, amely megrepedt. Sérülése következtében elvesztette hangját, ezért élete folyamán másodszor is átöntésre szorult. A baleset idején a másik két harangot és az órát a kijelölt toronyban már elhelyezték, bár korábbi elképzelés szerint az újraöntést végző **Weinbert Pétert** az óraharangokkal szándékoztak kifizetni.⁴⁷

Az újjászületett nagyharang felszentelésekor a Szent Péter nevet kapta, amely napjainkban a bazilika főharangja. Lélekemelően szép „asz” hangján nagyobb ünnepeinken zengve-bongva köszönti a pécsieket, ahogyan teszi ezt immár több emberöltő óta.

ELTÚNÓ TÖRTÉNELEM

A harangjaitól és órájától megfosztott kaputorony meglazult kövei miatt folytonos veszélyt jelentett az arra közlekedők számára. A lezuhanó tömbök megromgálták a hozzá vezető kőhidat és környékét, ezért a hidat is bontásra ítélték. A toronnyal együtt július folyamán megkezdték a romboló munkálatokat. Figyelemre méltó, hogy a kőművesek és segédek nehéz munkájára való tekintettel bérüket megemelték, mint egyéb, a váron belüli megterhelő megbízatásuk teljesítése esetén is: „A várban dolgozó kőművesek bérét . . . napi 6 ft. 26 xr -ra emelték, mert most köveket húznak fel.” Más esetben: „. . . ismét emelték napi 48 xr -ral, mert a torony lebontásánál a por miatt mellüket rongálják és köveket emelnek”.⁴⁸

A toronyhoz csatlakozó és környező építményeket, a püspöki palota és a dél-keleti sarokbástya közötti várfalakat, az őrség házát, s a gazdasági épületeket 1819-ben szintén lebontották. Ezzel a dóm előtti terület szabaddá vált, s lényegében kialakultak a mai Dóm-tér mediterrán hangulatú arculatának fő vonásai. A környezet rendezésében az időközben elhunyt Király József utódjára, báró **Szepesy Ignác** püspökre (1828-1838) azonban még számos feladat hárult. A tervek elkészítését és főként az anyagi erő megteremtését követően elszállították a kőanyagot, majd a törmelékkel és a földsáncok maradékával feltöltötték a várárok déli és keleti szakaszát. A növényzet telepítésével, az utak kiépítésével a környékét és ezzel a városképet varázsolták újjá.

A nagy átalakítás a város közönsége részéről nem ütközött különösebb ellenállásba, s ez főként a székesegyház új, Pollack-féle homlokzatainak egyidejű átépítésével és kedvező fogadtatásával is magyarázható. A korabeli sajtó is hasonló véleménynek adott hangot: „Fő templomunk külső újíttatása és díszítése megtörtént és a több év óta tartó költséges munka által a régi goth köntösből egészen római

⁴⁷ Klt. 70. Szőnyi 133. lap. és 148. lap. 1818. július 20.

⁴⁸ Klt. 70. Szőnyi 155. lap. 1812. augusztus 3. és 1813. április 6.

idomzatúvá alakított, de bel ékesítését ezentúl is, mihelyt jövedelmei engedik, emelni fogják. E szüntelen csinosgatásból származhatott vidéki parasztinknak ama véleményök, hogy e szentegyháznak soha sem szabad elkészülnie. A templom kilátását elfedő vaskos és magas őrtorony a kerítvény-bástyákkal együtt lerontattott, előpiacának földje majd hat láb mélységnyire lehordatott, melly által a templom előbbi rejtekzetéből kieszen tűnik szembe. A régi belvárt s így a templomot is környező mély sánczok betöltettek, a bástya omladványiból származott halmok elterítetttek s hol előbb tövis és bojtörjány növekedett, kígyók s békák tanyáztak, oda most egy szép s alkalmas sétahely van ültetve, melly számos hazai s külföldi fa-csemete s virágokkal díszlik. És ezt n. m. b. Szepesy Ignác megyés püspök bőkezűségének s m. St. Quentin gener. elintézésinek köszönjük, ki városunk szépségét czélzó fáradhatatlan buzgóságával és szíves nyájasságával annyira leköte mindnyájunkat magához, hogy lehetetlen volt bánatos illetődés nélkül érzenünk, midőn felsőbb rendelések következtésiben tőlünk eltávoznia s lakhelyét Sz. Fehérvárra tennie kelle”.⁴⁹

Elgondoloztató, hogy a kaputorony milyen módon befolyásolta volna a bazilika 19. század végi homlokzatának stílusát, s milyen művészi hatást gyakorolt volna a környező épületekre. Napjainkban bizonyára nem bontanák le a középkori vár bejárati tornyát akkor sem, ha azt, a bazilika távolról történő látványában zavaró tényezőként ítélnék meg. Az eltűnt kaputoronnyal, amint a városkapuk lebontásával is, szegényebbek lettünk városunk e középkori emlékével. Az elhamarkodott városrendezési elgondolások áldozatai ma is fennállhatnának, akár Európa számos városának hasonló középkori építészeti példái, amelyek a történelmi belvárosok megóvása érdekében elterelt forgalmi útvonalaknak nem állnak útjában.

A kaputorony helyétől mintegy tíz méterrel dél-keletre áll a pécsi vár előterét átrendező **Szepesy Ignác** püspök szobra. Az Ő nevéhez kötődik a mai felső Sétatér és környezetének kialakítása. A mecénás főpap tevékenysége nyomán valósult meg az egyetemi könyvtár épülete, a püspöki könyvtár gyarapítása, a joglíceum életre hívása, nyomda, valamint számos iskola és templom építése. A város hálás közönsége nyilvános gyűjtés útján teremtette elő a költségeket a **Kiss György** szobrászművész által mintázott szoborhoz, amelyet 1895-ben állítottak fel jelenlegi helyén.⁵⁰

A Sétatér napjainkban is kedvelt tartózkodási helye a pécsieknek, de a történelmi és műemléki környezetben sétálók közül kevesen tudnák felidézni az egykori középkori pécsi vár látványát és hangulatát. Éppen ezért célszerű lenne a vár kaputornyának és a csatlakozó várfalszakasz nyomsávjának eltérő színű kövezettel való jelölése, ahogyan a „Korsós” sírkamra fölött, vagy terméskőszárvával, amint a dél-keleti sarokbástya körítőfalainak esetében történt.

Amíg e csekély költséggel megoldható szerény emlékeztető megvalósulhat, addig a kaputorony emlékét csak a Dóm-tér felett lengő harangszó idézi. Vivos voco, mortuos plango – Az élőket hívom, a holtakat elsiratom – száll különösen annak a három harangnak hangja, amelyek az egykori vár 321 évet élt büszke kaputornyában hirdették a mulandóságot.

⁴⁹ A Társalkodó 1833. július 13. 56. szám vezércikkéből.

⁵⁰ Romváry... i.m. 1982. 22.p.

MÁRFI ATTILA

A JEZSUITA ISKOLAI SZÍNJÁT SZÁS PÉCSETT A 17. SZÁZAD VÉGÉN ÉS A 18. SZÁZADBAN

A hiányosan fennmaradt források már a 17. század végéről tudósítanak városunkban egyházi színjátékok megtartásáról. Ezeket a színdarabokat a Pécssett megtelepült jezsuiták adták elő, a világi színját szás megjelenése viszont a 18. század végére tehető. Elmondható, hogy ekkorra már nem volt teljesen ismeretlen a színpad világa a korszak polgárai számára a jezsuita színját szóknak köszönhetően.¹ Sőt, a polgári színját szás nagyon sok elemet vett át az akkor még fejlettebb egyházi színját szóktól. S volt egy rövid időszak, amikor a világi színészet és az egyházi színját szók, egymástól függetlenül működtek a városban.² Majd a századfordulóra az egyháziak fokozatosan szorultak vissza, s 19. század elejére végleg leáldozott az iskoladrámák korszaka, amit a jezsuita rend feloszlátása után a papi szeminárium növendékei próbáltak, kevés sikerrel szinten tartani.

AZ EGYHÁZ HATÁSA PÉCS SZELLEMI ÉLETÉRE

A 18. század műveltségi viszonyai, kulturális keretei tradicionálisan is az egyház közvetlen környezete által meghatározottak. Ezért a kor kulturális centrumai is egyben az egyházi intézmények, templomok, s maga a dóm és a káptalan épülete, valamint a szerzetesrendek vezette iskolák. Az egyházi épületek felújítása, vagy akár az újabb építkezések is vonzották az építómestereket vagy képzőművészeket. Az így létrejött műhelyek és iskolák a világi társadalom szellemi életére is hatottak.³ E korszak pécsi püspökei, gondoljunk csak **Klímó Györgyre**, nagy gondot fordítottak az építkezésekre, az oktatás, a tudomány és a művészetek fejlesztésére, természetesen egyházi kereteken belül maradvá. A kor szinte mindegyik művészeti ága egyházi befolyás alatt fejlődhetett. Különösen áll ez a barokk építő- és képzőművészetre és a zenei életre. A színját szás társművészetei közül a zeneművészet az a terület, ami, ha késve, de az elvilágiasodott színházakra is nagy hatással volt, illetve a színpadi előadások része lett. A táncjátékok és zenés műfajok, mint az opera, pantomim, vagy a zenés boházatok színrevitelénél nem nélkülözhetők az akkor már méltán híres pécsi zenészek közreműködését. A 18. században a város zenei életének központját a Székesegyház liturgikus célokra megalapított együttese, a jezsuita gimnázium ének és zenekara, illetve az 1778-ban létesített zeneiskola jelentették.⁴ Jeles egyéniségekből sem volt hiány e területen, s elsősorban **Lickl György** nevét kell megemlítenünk, akinek ténykedése a Székesegyház zenéjének csúcspontját eredményezte.⁵ **Weidinger Imre** és

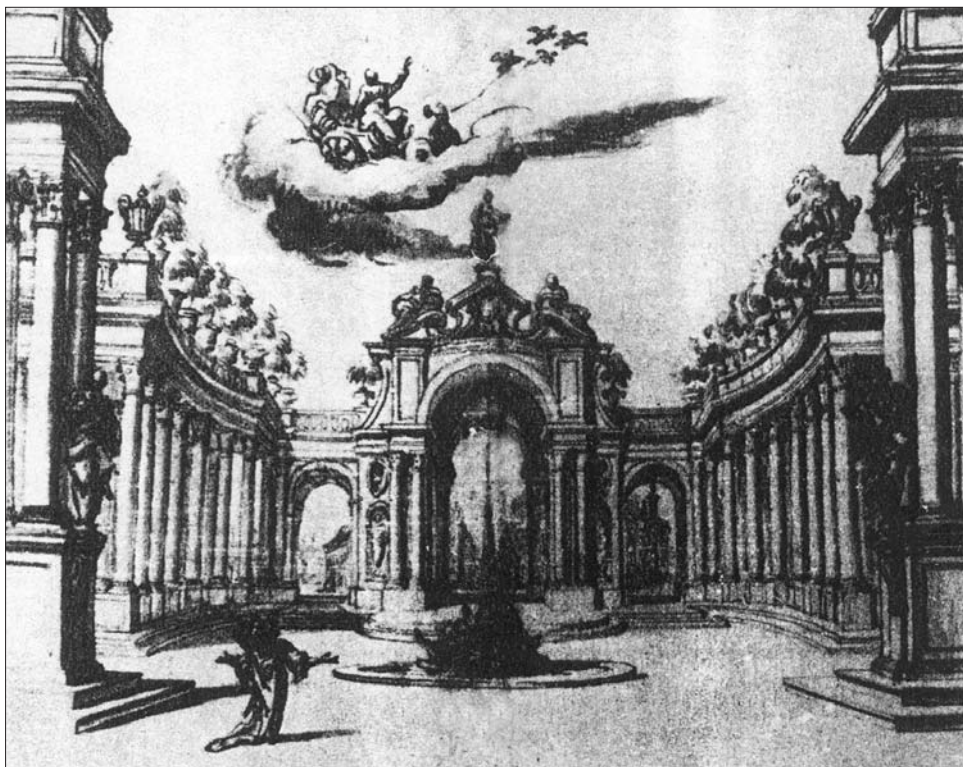
¹ Márfi Attila: Német és magyar teátristák Pécssett a reformkorban. In: Baranyai Történetírás 1992/1995. Szita László (szerk.) Pécs, 1995. 421.p.

² Márfi Attila: Thália papjai Pécssett. Pécs, 1998. 25-27.p.

³ Márfi Attila: A városi kultúra színterei 1780-1848. Kézirat, 1-2.p.

⁴ Bárdos Kornél: Pécs zenéje a 18. században. Budapest, 1976. 11-13.p.

⁵ Szkladányi Péter: Lickl György, a Pécsi Székesegyház zeneszerzője és karnagya (1769. Kornezburg –1843. Pécs). In: Baranyai Helytörténetírás 1979. Szita László (szerk.) Pécs, 1979. 13-108.p.

Jezsuita színpadi díszlet 18. század első felében

Amtmann Prosper előadóművészek pedig európai hírnévre tettek szert pályafutásuk során, szintén gazdagítva városunk zenekultúráját.⁶ S ahol ilyen egyéniségek nevelkedtek fel, természetesen a zenei életnek is magas színvonalúnak kellett lennie. S ennek a kulturális miliónek részese volt a 18. században virágkorát élő, s Pécsen elsősorban a jezsuiták nevéhez kötődő iskolai színjátszás is.

Pécs lakossága tehát a 18. században ismerkedhetett meg a színészet elemeivel, igaz, főként az egyházi művészet és a szertartások részeként. Az ünnepi körmenetek alkalmával és a város templomaiban, katolikus iskoláiban lehetett részese az ekkor előadott passió és misztériumjátékoknak. Sőt iskolai színjátékokat is láthatott a szerzetesek vezette tanintézményekben.

JEZSUITA ISKOLADRÁMÁK KORSZAKA

A szerzetesrendek által kezdeményezett iskolai színjátékok írása és előadása azt szolgálta, hogy a diákok kifogástalanul megtanuljanak latinul, valláserkölcsi nevelésben részesüljenek, s a liturgia látványosabbá tétele is cél volt. Nem titkoltan

⁶ Szkladányi Péter: Fejezetek Pécs világi zenéjéről a 19. század első felében Weidinger Imre és Amtmann Prosper művészete. In: Baranyai Helytörténetírás 1980. Szita László (szerk.) Pécs, 1981. 81-151.p.

Misztériumjáték-jelenet 18. század elején

azért, hogy a puritánabb keretek között zajló protestáns istentiszteletek és iskolajátékok ellenében a katolikus szertartásokra több figyelem irányuljon.⁷ A felekezetek és szerzetesrendek neves alapítói különbözőképpen vélekedtek az iskolai játékokról: **Luther** kimondottan hasznosnak tartotta a diákszínjátszást, **Kálvin** viszont attól tartott, hogy a tanuló ifjúság köreiben indokolatlan hiúságot támaszthat a nyilvánosság. **Loyolai Szent Ignác** a Jézus Társaság megalapítója úgy vélte a közönség előtti szereplés segíti a diákokat a szónoklati képességeikben, s leküzdhetik gátlásaikat. A piarista rend alapítója, **Kalazanci Szent József** pedig kifejezetten károsnak tartotta az iskolajátékokat, mert sok időt elvesz tanártól s diáktól egyaránt, s hiúságot is ébreszthet az alázatosságot követelő keresztény szellemiség ellenében.⁸ De a 16. század közepétől már létező iskolai színjátszás, összetartást, nemzeti jelleget is sugallt a török hódoltság alatt. Igaz, az iskoladramák eljátszásával felekezetek szerint más-más sajtásra és értékrendre helyezték a hangsúlyt.

⁷ Kilián István–Székely György: Iskolai színjáték Magyarországon. In: Magyar színháztörténet 1790-1873. Székely György (szerk.) Budapest, 1990. 22.p.

⁸ A magyar dráma gyöngyszemei, Iskoladramák (XVIII. század). Kerényi Ferenc (szerk.) Budapest, 1995. 466-467.p.

A reformátusok didaktikus és szórakoztató játékokkal kísérleteztek, az evangélikusok a bibliából merített történetekkel az aktuális problémákra keresték a választ, míg az unitáriusok dialógusai a bonyolultabb társadalmi kérdéseket taglalták. A katolikus iskolajátékok szerzetesrendek szerint is elkülönültek egymástól. A ferencesek például jobbára a szenvedéstörténetre alapuló passiójátékokkal hívták fel magukra a figyelmet. A minoriták viszont tágabb értelemben merítettek a biblikus történetekből. A piarista darabokról kevesebbet tudunk, inkább a szegényebb és egyszerűbb néprétegeknek játszottak. Ennek a közérthetőségnek köszönhetően a világi színjátszók szövegkönyveit a kezdetekben piarista szerzetesek alkották.⁹ Az iskolai színjátszás legjelesebb képviselői azonban kétségkívül a jezsuiták voltak. A jezsuitáknak például már 1620-ban volt állandó színházuk Bécsben, ahol folyamatosan adták elő a holland, spanyol és olasz színpadi művek elemeit egyesítő sajátos műfajt, az iskoladramákat.¹⁰ A rend 1773-ban történt feloszlatásáig közel négyezer alkalommal adtak elő iskolajátékokat a történelmi Magyarország negyvennégy jezsuita tanintézményében.¹¹ Az 1561. január 1-től megkapott szerzetesrendi alapítási engedély után fél év múlva először Nagyszombaton telepedtek le a jezsuiták, majd igen gyorsan kiszélesedett az általuk alakított rend és nevelőintézetek sora Zágrábban, Trencsénben, Besztercén, Rozsnyón, Lőcsén, Kassán, Eperjesen, Gyöngyösön, Bazinban, Pozsonyban, Kőszegen, Nagyváradon, Egerben, majd Pécsen és Szatmáron.¹²

A jezsuita rend a 16. században alkotta meg az iskolai színjátékokat előíró és szabályozó *Ratio Studiorum*-ot.¹³ Ez rendelkezett a paptanárok és növendékek dramaturgiai, nyelvi képzését és a közéleti szereplést szolgáló színelőadások kötelező megírásáról, illetve előadásáról. A színjátékok rendszeresítése mellett az előadások évenkénti alkalmát is megszabták bizonyos eseményekhez kötve. Ezért e művek előadása főleg egyházi ünnepekre és a jezsuita gimnázium tanévnnyitó és záró napjaira tehető. De játszottak alkalmanként megyegyűléseken, templomok alapításakor, a rend valamely hazai vagy külföldi tagjának elhunytakor és a jelesebb szentek ünnepén. De más nevezetesebb eseményeken is felléptek a rend diákjai, mint például 1752-ben, amikor a pécsi püspöki székhelyen vendégeskedő **Barkóczy Ferenc** egri érsek tiszteletére *A Trónusra helyezett király* című darabot játszották el.¹⁴ Természetesen a rendi kollégiumok nem nélkülözhatték az állandó vagy alkalmi színpadokat, állandó felszereléssel. Ugyanakkor tilos volt liturgikus öltözet jelmezként való használata, s kerülni kellett az iskolajátékokban a női szerepeket is, s ha mégis elkerülhetetlen volt, csak fiúkkal játszhatták el. Itt jegyezném meg, hogy **Eszterházi Pál**ról az ország nádoráról, aki a nagyszombati jezsuita kollégiumban diákoskodott, például fennmaradt egy

⁹ A magyar... i.m. 1995. 21-23.p.

¹⁰ Angyal Endre: *Theatrum Mundi*. Budapest, 1938. 26.p.

¹¹ Angyal... i.m. 1938. 21.p.

¹² Váli Béla: *A magyar színészet története*. Budapest, 1887. 18.p.

¹³ Szkladányi... i.m. 1980. 22.p.

¹⁴ Staud Géza: *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai IV. (Mutatók)*. Budapest, 1994. 43.p. A mű eredeti latin címe: „Bardanes in solium expositus”.

festmény, amely az ifjú Eszterházit a bibliai Judit szerepében, illetve jelmezében ábrázolja.¹⁵ S úgy tűnik, hogy a drámai műfajok eljátszásánál az életkori sajátosságokat is figyelembe vették. Azaz a legelső két osztály a komédiákat adta elő, míg a középső osztályok a tragédiákat, történelmi és mártírdramákat, mitológiai és bibliai történeteket játszották, s végül a felsősökre, a poétákra és rhétorokra a deklamációkat osztották.¹⁶ Az előadásra szánt iskolajátékok szerkezetére és műfajára vonatkozóan is rendelkeztek az előírások, bár ezek a jezsuita iskoladráma 200 éves jelenléte alatt gyakran változtak, illetve fejlődtek az adott korszak társadalmi és művészeti elvárásainak függvényében.

Ezért az iskolai játékok nagyon változatos és sokoldalú műfajban kerültek bemutatásra: A kezdeti évtizedekben a jelmezes felvonulások, körmenetek, majd az ebből kifejlődő passiójátékok mellett hitvitázó és prózai dialógusok, deklamációk (szónoklatok), példabeszédek, misztériumjátékok, liturgikus játékok, miraculumok (csoda, csodatétel) uralták a jezsuita tanintézetek repertoárját.¹⁷ A 18. század derekától azonban már egyre több alkalommal tapasztalható a jezsuita színpadokon az elvilágiasodott darabok térnyerése. Így a darabok mellett szerelmi drámák, bohózatok, sőt úgynevezett Isten-paródiák is színre kerülhettek.

Ezt a műfajbéli tarkaságot az esetenként alkalmazott balett és táncbetétek, a zenei és énekes kíséret, valamint a népi és betlehemes játékok, bábjátékok, s olykor tűzijátékok is színesítették.¹⁸ A változatos műfajok szerkezete, színpadi megjelenítése is fejlődött. Bár a jezsuita iskolajátékok klasszikus közlésmódja, mely a prológuson és a darabot ismertető argumentum mellett a felvonások és jelenetek, azaz a „végezők” és a „kimenetek” rendszerén alapult, az előadott műfaj függvényében változhatott, illetve egyszerűsödhetett.¹⁹ A 18. század végére megerősödő világi színjátszás hatása kifejeződött abban is, hogy főleg a felvidéki kollégiumok alkalmakként hivatásos színészek művészi segítségét is elfogadták.²⁰ Szinte mindegyik jezsuita kollégiumban jellemző volt a paptanárok révén a saját, helyi szerzők működése, s így egy adott mitológiai, vagy bibliai témakör számtalan mű és szövegvariánsa is megfigyelhető az új kollégiumba való áthelyezéseknek köszönhetően. Előfordult, hogy egymástól kölcsönözték a szövegek könyveket, s átültették a helyi viszonyoknak megfelelően. A színjátékok ilyen szintű „vándoroltatásában” fontos szerepe volt a közös, mindenki által használt latin nyelvnek.²¹ S ennek gyakorisága pedig tovább gazdagította az iskoladramák színvonalát és a különböző kollégiumok közti kapcsolatokat, mint az látni fogjuk Pécs esetében is.

¹⁵ A magyar... i.m. 1995. (iskoladramák) 468-469.p.

¹⁶ Szkladányi... i.m. 1980. 81-151.p.

¹⁷ Váli... i.m. 1887. 19-22.p.; Szkladányi... i.m. 1980. 23-24.p.

¹⁸ Kilián-Székely... i.m. 1990. 23.p.

¹⁹ Váli... i.m. 1887. 24-26.p.

²⁰ Váli... i.m. 1887. 31-32.p. A 18. század második felében Nagyszombatra a jezsuita kollégisták Pozsonyból hoztak egy színészt, hogy az előadásra kerülő iskolajáték táncbetéteit betanítsa. A pozsonyi Miasszonyunk Női Rend 1761-ben tervezett előadásához is egy színész-rendező adott segítséget.

²¹ A magyar... i.m. 1995. (iskoladramák). 468.p.

Már a 17. század végén megjelentek a különböző iskolajátékokat tartalmazó drámagyűjtemények is. Az egyik ilyen legnépszerűbb gyűjtemény az **Avancini Nicolaia** jezsuita paptanár 1678-ban napvilágot látott *Poesis Dramatica* című kötet volt.²² De ezen kívül kéziratos gyűjtemények is keletkeztek, igaz jórésztük elhaladt. Népszerűek voltak egyes paptanárok irodalmi szintű alkotásai is. Így a kőszegi és a soproni kollégiumban végzett **Faludi Ferenc** (Németújvár, 1704. március 25.–Rohonc, 1779. december 18.) aki Pozsonyban és Nagyszombaton, mint paptanár számos iskolajátékot írt, fordított és rendezett.²³ Ismert azonban, hogy Pécssett is volt tanár az 1720-as években a jezsuita gimnáziumban.²⁴ Kortársa **Illei János** (Komárom, 1725. január 3.–Komárom, 1794. január 24.) a korszak legismertebb szerzője volt, s egy darabját, a Molière: *Urhatnám polgár* című művének hatását magánviselő *Tornyos Pétert* Pécssett is előadták.²⁵ Igaz nem a jezsuiták, hanem a papi szeminárium növendékei.²⁶ Első, 1767-ben Kassán megjelent gyűjteménye a *Salamon, Ptolomaeus* és a *Titus* című műveket tartalmazta, míg a *Ludi tragici* című Komáromban 1791-ben kiadott könyvében latin nyelven írt vallásos drámái szerepeltek.²⁷

Röviden említeni kell a játszóhelyeket, s az előadások nézőközönségét is. Már a Ratio Studiorum előírta színtermek létesítését, melyek rendszerint a kollégiumok ebédlőjében, tantermében lettek kialakítva. Önálló színpad csak kevés rendházban volt, mint ahogy a pécsi játszóhelyekről sincsenek pontos ismereteink. Gyakran játszottak templomokban és szabadtereken, így Pécssett a Tettyén, a Kálvária dombon és a városfal tövében.²⁸

Az iskolaépületben zajló előadásokon rendszerint a növendékek, tanárok, hozzátartozók és az előkelőségek, esetleg mentorok vettek részt. Míg a nagyobb templomokban és a szabadban megtartott előadások nézőközönsége már szélesebb rétegeket is érintett. A színjátszások alkalmával nem szedtek belépődíjakat, mégis komolyabb jövedelmek érhettek a rendtagokat az önkéntes adományok, s a mecénások támogatása, s az alapítványok pénzalapjai révén. Néha a legsikerültebb előadások szerzőjét és szereplőit jutalmazták is, de rendszerint a következő előadás költségeit fedezték ebből a pénzalapból, illetve a szegényebb diákokat támogatták.²⁹

²² Váli... i.m. 1887. 40.p.

²³ Jelesebb átdolgozásai: Nemes ember, Nemes asszony, Nemes ifjú William Darel angol jezsuita szerző műveinek átültetése, az Udvari embert Baltasar Gracian Oraculo manula című művéből fordította és írta át. A Szent ember, Bölc ember és a Constantinus Poyphyrogenitus című művek alapmunkái, azaz eredeti szerzőik nem ismertek. In: Magyar Irodalmi Lexikon I. kötet, Benedek Marcell (főszerk.) Budapest, 1963. 325.p.

²⁴ Magyar Irodalmi Lexikon... i.m. 1963. 324.p.

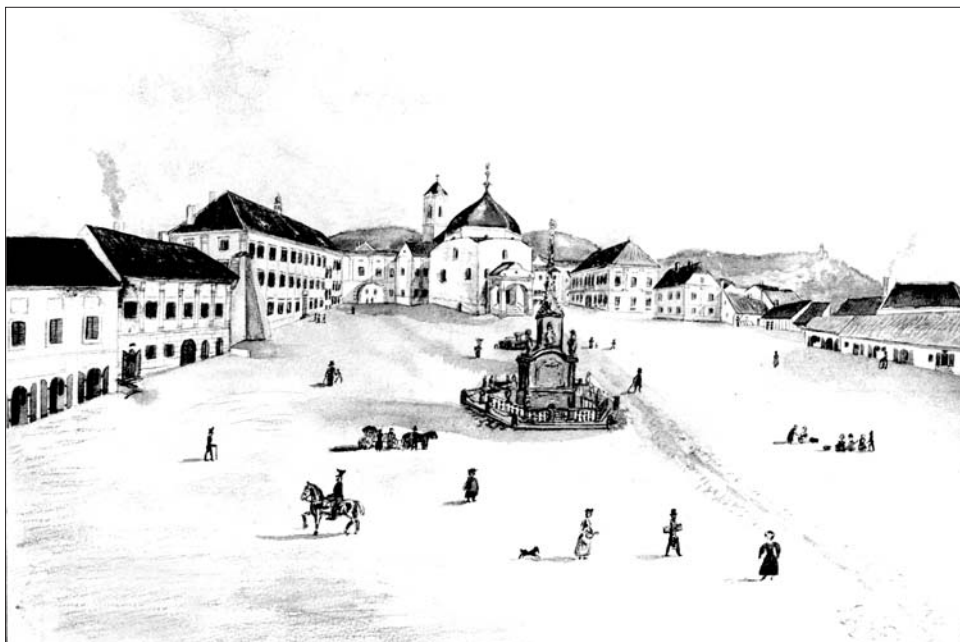
²⁵ Márfi: Thália... i.m. 1998. 28.p. A darabot nem ezzel, hanem a Tornyos Péter bált indít cím alatt adták elő.

²⁶ Márfi: Thália... i.m. 1998. Gróf Eszterházy Pál László megyéspüspök minden tiltakozása ellenére a papi szeminaristák 1792 farsangjának utolsó három napján a már említett Faludi Ferenc darab mellett eljátszották még az egyházi és világi előkelőségeknek a Telhetetlen kalmár és a Cigányok vajdaválasztása című nem éppen egyházi szellemiségű világi színjátékokat is.

²⁷ Magyar Irodalmi Lexikon... i.m. 1963. 492-493.p.

²⁸ Váli... i.m. 1887. 29.p.

²⁹ Váli... i.m. 1887. 33-34.p.; Kilián–Székely... i.m. 1990. 25.p. Hasonlóan a többi szerzetesrend által előadott iskolajátékok résztvevőit néha jutalmazták. Így például Bártfa, Késmárk és Poprád evangélikus iskoláiban, a miskolci minoritáknál stb.

Pécs főtere a 19. század elején

JEZSUITA ISKOLAJÁTÉKOK PÉCSETT

Rátérve a jezsuiták Pécssett előadott iskoladrámáira, fontos hangsúlyozni, hogy a rend historia domusait, iskolai anyakönyveit feldolgozó **Staud Géza** által négy kötetben közreadott, főként a darabok címét tartalmazó forrásmunkára támaszkodhatunk, más bibliográfiai források mellett.³⁰ Az országosan mintegy 4000 előadott iskoladrámából Pécssett alig száz előadásról beszélhetünk, mégis sok kultúrtörténeti adat és következtetés birtokába juthatunk.³¹ A jezsuiták pécsi jelenlétéről az első adatok 1613 és 1629 közötti időszakban ismert, amikor Belgrád, Temesvár és Gyöngyös városokhoz hasonlóan a hódoltság alatt is lelkipásztori munkát gyakorolhattak. Később a jezsuita misszió iskolát is nyitott a Budai Külvárosban. Az 1686-ban felszabadult városban két év múlva új iskolát alapíthattak **Csoór Ibrahim** janicsár aga egykori házában. A rendtagok pedig 1695-ben egy másik egykori török méltóság, **Mehmet** aga házába költözhettek, az újonnan épülő kollégiumuk ré-

³⁰ A négykötetes forrásmunka negyedik kötete 1994-ben jelent meg, s az előző három kötetben, kollégiumok szerint feltüntetett iskoladrámák címeinek névmutatója. Megjelenését a szerző már nem érthette meg. A három kötet sorrendben az alábbi városok jezsuita kollégiumában előadott iskolajátékokat tünteti fel. I. kötet: Nagyszombat, Kolozsvár, Gyulafehérvár, Nagyvárad, Vágsellye, Znióváralfa, Homonna, Pozsony, Szepeskáptalan, Komárom. II. kötet: Győr, Kassa, Gyöngyös, Szatmár, Pécs, Sopron, Liptószentmiklós, Ungvár, Szokolca, Trencsén, Besztecebánya, Selmecebánya, Rozsnyó, Eperjes, Lőcse, Zsolna. III. kötet:

³¹ Összehasonlításként megjegyezzük, hogy Győrben például közel 250, míg Sopronban, megközelítően 280 jezsuita előadást regisztráltak. Staud Géza: A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai 1561-1773. II. kötet. Budapest, 1986. 7-43.p. 133-187.p.

szére viszont **Ahmed Zaim** épületét kapták meg **I. Lipót** 1699. szeptember 1-jén keltezett adománylevele értelmében.³² Az építkezés költségeihez **Széchenyi György** prímás 50 000 rajnai forintot adományozott, de a Rákóczi-féle szabadságharc miatt hosszú évekig akadozott az építkezés. Végül is 1716-tól foghattak csak hozzá, s 1725-ben készült el a város Fő terének (a mai Széchenyi tér) nyugati felén (ma Nagy Lajos gimnázium). Ebben az időszakban a jezsuita növendékek száma gyakran meghaladta a négyszáz főt.³³

Az iskolajátékok előadása azonban még a régi épületben zajlott, s 1688-tól számíthatjuk a rendszeressé váló, teremben tartott vagy szabadtéri előadásokat.³⁴ A legelső jezsuita iskolajátékra utaló adat viszont még a török hódoltság idejéből, 1667-ből származik, amikor szabadtéren, feltehetően a városfal valamelyik területén igen költséges díszletekkel az *Absolon* című iskoladrámát játszották el.³⁵ Az adatközlő még azt is megjegyezte, úgy jelenítették meg Absolont, hogy „függve marad egy faágon”. E műről meg kell jegyeznünk, hogy a 18. században vált igazán népszerűvé és sokszor színre került Szokolca, Trencsén, Sopron, Zágráb, Kassa, Nagyvárad és Pozsony rendi iskoláiban, de Pécsen többször már nem mutatták be.³⁶ Mint említettük 1688-tól vált folyamatosra a jezsuita színdarabok előadása, de ez a folyamatosság, főleg az első évtizedekben nem jelentette azt, hogy minden évben iskolai produkciók részesei lehettek a pécsiek. Pedig a Ratio Studiorum évente két előadást határozott meg, többnyire a tanévkezdés és tanévzárás alkalmával. Mégis előfordult, igaz a 18. század derekától, hogy évente három, sőt négy iskoladrámát is színre vittek a diákok. Attól függetlenül, hogy sokszor nem tartották meg az iskolai ünnepek előadásait, különleges alkalmakkor, beiktatások és egyházi ünnepek esetén színpadra léptek a kollégisták. S amikor hosszabb ideje nem voltak jezsuita produkciók, mint 1690 és 1699 között, a rend építkezései és a szükséges költségek hiánya indokolták a szünetet.³⁷ Az ezt követő újabb, 1700-tól 1712-ig tartó szünetelésnek pedig már súlyosabb okai voltak, mert ebben az időszakban érték a várost a Rákóczi-féle szabadságharc következményeként a kuruc és rácdúlások. Ekkor a rend is súlyos veszteségeket szenvedett el.³⁸ Az ezt követő aszályos esztendő, majd az 1710 és 1713 évi pestis járványok, amelyek összesen 111 emberéletet követeltek, csak tovább nehezítették a város helyzetét.³⁹ Egyébként a két járvány közti, enyhébb 1712-es esztendőben két engesztelő körmenetet is tartottak a jezsuiták, virágvasárnap és Úrnapiján passiójátékokkal és „A megfeszített Krisztus elleni vádak” című iskoladráma eljátszásával.⁴⁰

³² Staud... i.m. 1986. 117.p.

³³ Staud... i.m. 1986. 118.p.

³⁴ Staud... i.m. 1986. 119.p.

³⁵ Váli... i.m.1887. 29.p.

³⁶ Staud... i.m. 1994. 14.p.

³⁷ Staud... i.m. 1986. 119.

³⁸ Staud... i.m. 1986. 117.p.

³⁹ Móró Mária Anna-Ódor Imre: A felszabadult város 1686-1867. In: Pécs ezer éve. Márfi Attila (főszerk.) Pécs, 1996. 113-119.p.; Nagy Lajos: Az 1710. és 1713. évi pécsi pestis járvány. In: Baranyai Helytörténetírás 1981. Szita László (szerk.) Pécs, 1982. 115-160.p.

⁴⁰ Staud... i.m. 1986. 120.p.

Az 1713 késő nyarán véget ért pestisjárvány elmúltával pedig három bűnbánati körmenet zajlott le a Budai Külvárosban és a Havi hegyen, jelenetek előadásával. Előtte, Nagypénteken pedig *Báthori István lengyelhoni király török feletti győzelme* című történelmi drámával fejezték be a jezsuiták az iskolaévet.⁴¹ Egyébként az első jezsuita szerepvállalások, kezdve 1688-tól 1712-ig, mind egyházi szertartások, körmenetek, beszédek és szónoklatok részeként zajlottak le, s többnyire a város már említett szabad terein. Megjegyezzük, hogy ezek a produkciók már nem nélkülözhetők az egyházi ének és zenés kíséretet sem. Ezt követően is voltak, többnyire egy-két évig tartó színjáték nélküli időszakok, anyagi okokra hivatkozva. A legtöbb drámát viszont, szinte folyamatosan az 1740-es évek derekától 1771-ig játszották el. Ekkor ugyanis alig negyed évszázad alatt 48 színjátékot mutattak be, míg a teljes korszakot tekintve a nyolc évtized alatt összesen 98 előadást tartottak eddigi ismereteink szerint. Viszont két olyan színdarab is létezik ebben a repertoárban, amelyeknek ismerjük a címét, de a pontos előadási idejét nem. Ezek a *Gyümölcsös kerthez felfogadott Adrianus* és a *Géza és László visszaülteti a trónra Gézát Salamon ellenében* című színjátékok. Ugyanakkor az ellenkezőjére is tudunk példát mondani, ugyanis nyolc különböző időpontban adtak elő olyan darabokat, amelyeknek a címe nem ismert, de az évkörük igen. E műveknél nemcsak a cím és a műfaj nem ismert, de az sem, hogy milyen alkalomból kerültek színre.⁴²

Az iskolajátékok előadási nyelve kötelezően a latin volt, de országosan is sok példa található, amikor görögül, olaszul, franciául, németül, s a nemzeti nyelven szólaltatták meg a színdarabokat.⁴³ Itt Pécssett a 17. század végén és a 18. század első felében találkozhatunk olyan esetekkel, amikor az itt élő etnikumok nyelvén, azaz horvátul, németül és magyarul szóltak a diákok a hívekhez. Ugyanis ezeket a jeleneteket az 1688, 1690, 1716 és 1749-ben megtartott körmeneteken adták elő az itt élő nemzetiségek nyelvén.⁴⁴ E négy alkalmon kívül egyetlen esetben, az 1712-ben, Virágvasárnap és az Úrnapján tartott körmenetek alatt *A megfeszített Krisztus elleni vádak* című passiójátékot csak horvátul adták elő, valószínűleg a rend horvát tagjai.⁴⁵ Összesen tehát öt esetben horvát nyelven hangzottak el a liturgikus jelenetek, illetve iskolajátékok. Ez azért is figyelemreméltó, mert a történelmi Magyarország 44 jezsuita kollégiumából a pécsin kívül csak Zágrábban és Varazsdon mutatható ki a horvát nyelvű darabok eljátszása.⁴⁶ S ha arra gondolunk, hogy pár évtizeddel később a polgári színjátszás elterjedésével előbb a német, majd a magyar teátristák váltak elfogadottá Pécssett, s a horvát színjátszásnak

⁴¹ Staud... i.m. 1986. 121.p.

⁴² Staud... i.m. 1986. 120.p.

⁴³ Itt köszönöm meg dr. Rajzci Péternek, a BML munkatársának a latinul megadott színdarabcímek lefordításánál nyújtott segítségét! Staud... i.m. 1986. 225-230.p. E nyelveken kívül egy-egy esetben románul, ruténül és szlovénül is megszólaltak a jezsuita darabok, szlovák nyelven pedig kilenc kollégiumban 22 alkalommal.

⁴⁴ Staud... i.m. 1986. 119-126.p.

⁴⁵ Staud... i.m. 1986. 120-121.p.

⁴⁶ Staud Géza: A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai 1561-1773. III. kötet. Budapest, 1988. Zágráb, 211-273.p. Varazsd, 277-305.p. Megjegyezzük, hogy Zágrábban három, míg Varazsdon csak egy horvátul előadott iskoladramára vonatkozóan találtunk adatokat.

nincs városunkban nyoma, akkor ez a 18. századi néhány horvát nyelvű előadás fontos kultúrtörténeti esemény.⁴⁷

Figyelmet érdemlő következtetésekre juthatunk akkor is, ha azt vizsgáljuk meg, hogy az itt eljátszott darabok városunkon kívül mely városokban és hány alkalommal kerültek a nyilvánosság elé. Mint már említettük a különböző városokba, így Pécsre is a gyakran áthelyezett paptanárok az iskoladrámák szöveggönyvét, s nyilván azt a szellemi értékrendet is, amivel eddig felvérteződtek, vitték magukkal. Így, ha viszonylag zárt keretek között is, de számos város óhatatlanul is kapcsolatba került egymással, kicserélve, átadva és tovább gazdagítva a jezsuita szellemiséget. E nyolc évtized alatt nagyon mozgalmas kapcsolatrendszer nem állapítható meg, hiszen az itt bemutatott közel 90 iskolajátékból 51 csak itt, Pécsen került színre, más városokba nem jutott el.⁴⁸ De ezt a következtetést csak a darabok címei alapján tehetjük, mert elképzelhető, hogy az egyes történetek, s azok változatai más cím alatt jelentek meg. Példa lehet erre *Cyros*, vagy *Cyros pastor* igen gyakori címmel ismert iskolajáték, amely nyomtatásban is fennmaradt, sőt olvasható a *Magyar Dráma Gyöngyszemei* című ciklusban is, de nem ezzel, hanem *Boldizsár király* cím alatt.⁴⁹ A csak Pécsen játszott iskolajátékokról, vagy legalább is egy részéről azt is feltételezhetjük, hogy városunkban keletkezett, azaz az itt oktató paptanárok, papszerzők alkotásai lehetnek. A félszázra tehető jezsuita alkotások közül csak néhányat említünk meg, mint a *Fogadalmi ajándék Szűz Mária oltárára*, *Augustus király fia Andronicus*, *A restség elhagyása*, *Japán győztes és igazságos vértanúja*, *Josiust az atyai trónról elűzik*, *Saba Fernando élete a pusztában* és *Az ifjú Melindus dicsőséges győzelme*.

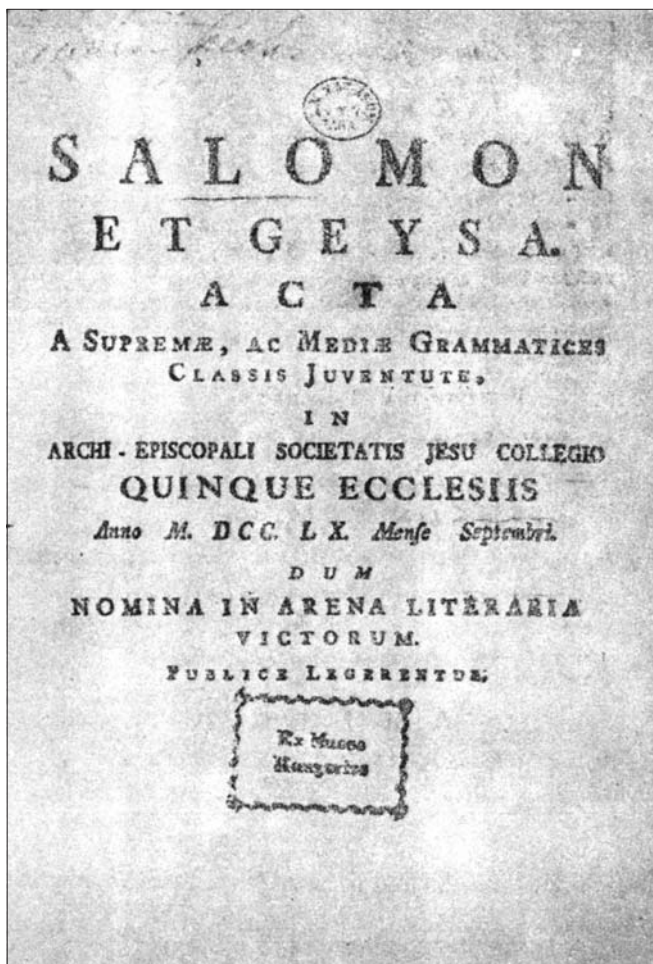
S ha abból a következtetésből indulunk ki, hogy egyes művek városunkon kívüli eljátszása, s annak gyakorisága az adott mű népszerűsége mellett bizonyos szintű kapcsolatrendszert is jelent, akkor megállapíthatjuk, hogy Besztercebánya, Selmecebánya, Szepes, Udvarhely és a közeli Eszék városokkal egészen minimális volt ez a kapcsolat. Míg Gyöngyös, Lőcse, Ungvár, Komárom, Rozsnyó, Trencsén, Eperjes, Pozsega és Szokolca kollégiumai, illetve paptanárai gyakrabban jelentek Pécsen. Ennél jóval nagyobb arányban érkeztek Pécsre, illetve mentek el jezsuita szerzők és műveik Varazsd, Győr, Buda, Nagyszombat, Fehérvár és Sopron kollégiumaiba. Egészen magas és kiemelt volt a kapcsolat Kassa és Pozsony jezsuita közösségeivel a színjátszás terén, míg a legtöbb szellemi hatás Zágrábból, illetve az érseki székhelyről, Egerből érkezett. Azaz Egerben 14, Zágrábban pedig 13 olyan iskolajátékot adtak elő a korszakban, amelyek Pécsen is szerepeltek.⁵⁰ Nagyon nehéz lenne arra válaszolni, hogy melyek voltak a legnépszerűbb alkotások, a számtalan szövegvariáns és a korlátozott játszási idő miatt is. Viszont néhány, a korszakban közkedvelt iskoladrámát megnevezhetünk, amelyek Pécsen, s bizonyíthatóan több más városban is előadtak, esetleg többször is. Mindenképpen ide tartozik a már említett *Cyros*, vagy *Cyros pastor* című történelmi játék, amelyet

⁴⁷ Márfi: Thália... i.m. 1998. 68.p.

⁴⁸ Staud... i.m. 1994. 15-204.p.

⁴⁹ A magyar... i.m.1995.; Ismeretlen szerző: Boldizsár király. 145-186.p.

⁵⁰ Staud... i.m. 1994. 15-204.p.

Az 1760 szeptemberében előadott „Salamon és Géza” prédikációs iskoladráma szövegkönyvének címlapja

az ország 18 jezsuita tanintézetében játszottak, s e műnek nem kevesebb, mint 13 cím és szövegvariánsa ismert.⁵¹ A babiloni fogságba esett mitológiai alak, Cyros perzsa király történetét morálitásjátékként is feldolgozó művet legtöbbször Pozsonyban, Gyöngyösön, s nálunk Pécsen játszották el őt, illetve 3-3 alkalommal.⁵² E darab egyébként a 18. század derekán volt népszerű, akár a *Demetrius* és a *Celsus fia* című iskoladrámák.⁵³ De sok helyütt, így városunkban is játszották a Sa-

⁵¹ Staud... i.m. 1994. 67.p.

⁵² Staud... i.m. 1994. 15-204.p.

⁵³ Staud... i.m. 1994. 54., 71-72.p.

Iamon és Géza, Romulus és Remus, Andronicus, a Themitlocles és a Selimus című mitológiai és történelmi tárgyú drámákat.⁵⁴

Valószínű, hogy az előadások egy része nagyobb tömegek előtt zajlott, így a szélesebb rétegek is részeseivé válhattak az iskolajátékok nyújtotta élményeknek. Viszont ha nem is gyakran, de a jezsuita színjátszók polgári vigasságokon is szerepeltek. Az első erre utaló adat 1715-ből származik, két évvel a tragikus pestis járvány után, amikor *Ludi Saeculares* címmel világi játékokat adtak elő. De ugyanebben az évben, feltehetően ősszel *Pécsi szüret* cím alatt erre az alkalomra írt darabot játszottak a helybelieknek.⁵⁵ Majd 1726-ban *Fangadorus et Argus* címmel, azaz Farsangi bohózatokkal léptek a pécsiek elé.⁵⁶ A következő évben ugyanezt megismételték, de két iskolajátékot is eljátszottak Farsang idején, a *Szent Alajos* és a már említett *Cyros pastor* címűeket.⁵⁷ A 18. század végére azonban egyre jobban érzékelhető volt az iskoladrámák válsága, egyrészt a rohamosan tért hódító világi színjátszásnak köszönhetően. Másrészt pedig a számtalan átmásolt, vagy önállóan szerzett iskolajátékok alapfunkciójukat betöltötték azzal, hogy valamilyen szintű értékrendet közvetítettek, s a színjátszás alapelemeivel ismertették meg a korszak nézőközönségét, de megújulni már nem voltak képesek. A jezsuita rend 1773-ban történt feloszlata azt is jelentette Pécsen, hogy az iskolajátékok korszaka lejárt. S bár az 1771-ben utoljára előadott két iskoladráma a *Hun veszedelem* és a *Saba Fernando élete a pusztában* előadását követően a papi szeminárium növendékei megpróbálták ezt a szerepet átvenni.⁵⁸ De két évtized alatt csak kettő, s mondhatni vegyes fogadtatású előadásra futotta erejükből.⁵⁹

Végül összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a jezsuiták iskolai színjátszása magában hordozta a színikultúra alapjait és fontos állomása volt a teljességre törekvő világi színjátszás fejlődésében is. Itt Pécsen, mint akár a többi város jezsuita kollégiumaiban egy rendkívül nehéz időszakban, lehetőségeikhez mérten a keresztény szellemiség keretei közt, az oktató munka részeként szinte nélkülözhetetlen kultúrmissziót is felvállaltak.

⁵⁴ Staud... i.m. 1994. 31., 176-177., 178-179., 183., 193-194.p.

⁵⁵ Staud... i.m. 1986. 121.p.

⁵⁶ Staud... i.m. 1986. 122.p.

⁵⁷ Staud... i.m. 1986. 123.p. A forráskötet szerint az iskolajátékok mellett két farsangi bohózatot is előadtak.

⁵⁸ Staud... i.m. 1986. 131.p.

⁵⁹ Márfi Attila: Az egyházi színjátszás Pécsen a 18. században. Kézirat, megjelenés alatt a Tanulmányok Pécs történetéből című sorozatban. Az egyik előadás, melynek ténye nem bizonyított, de minden valószínűség szerint megtörtént, gróf Eszterházy Pál László megyéspüspök 1781. május 29-én lezajlott beiktatása alkalmával. Ekkor a papnevelő intézet prefektusának, Agyich Istvánnak *Bucolicon* című pásztorjátéka került (volna) színre. A másik produkció során pedig 1792-ben Farsang három utolsó napján, görög tűzijáték alkalmazásával három világi színdarab lett eljátszva: Tornyos Péter bált indít, Cigányok vajdaválasztása és a Telhetetlen kalmár címmel. Maga a püspök annyira felháborodott ezen, hogy a szeminárium vezetését kiátkozással fenyegette meg.

A PÉCSI POSTAPALOTA ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE

Pécs egyik legszebb és legjelentősebb középületéről a mai napig igen keveset tudunk. Ismert a tervező építész, **Balázs Ernő** neve, az építkezés 1902-1904 közötti időpontja és a kivitelezésben részt vevő pécsi iparosok egy része. De szinte semmi több. Nem véletlen azonban, hogy a szakirodalomban is csak néhány mondat olvasható a pécsi postapalota épületéről. E szűkszavúság oka a források hiányában keresendő. Mivel az épület megvalósítása állami feladat volt, a Baranya Megyei Levéltárból mindössze a város által felajánlott telekre vonatkozó iratanyag került elő. Az építkezést elrendelő Kereskedelemügyi Minisztérium építkezési osztályának 1899 után keletkezett iratai a második világháború alatt megsemmisültek. A pécsi posta irattára az anyag rendezetlensége miatt kutathatatlan. Nem volt szerencsénk a fővárosi építészeti folyóiratok – az *Építési Ipar*, a *Budapesti Építészeti Szemle* és a *Magyar Mérnök- és Építészegylet Heti Értesítője* – áttanulmányozásával sem. Annak ellenére, hogy a tervpályázat díjnyertes munkáit az egylet budapesti székházában kiállították, a tervekről semmilyen dokumentáció, de még a bírálati jegyzőkönyv sem maradt meg. Így az építéstörténet mozaikkockáit részben a most megtalált levéltári iratsomó, részben a *Pécsi Napló* híradásai alapján próbáltuk meg összerakni.¹

A POSTAIGAZGATÓSÁG

Nem vállalkozhatunk annak a fejlődésnek a bemutatására, mely az 1840-es évek postamesterből és postaszolgából álló Perczel utcai hivatalától a Jókai utcában felépített kétemeletes palotáig vezetett. A postai szolgáltatások pénz-, levélfelvő és székérpostai részlegekre különítése, a távíróforgalomba való bekapcsolódás, majd 1885-ben a Pozsony után másodikként létrehozott távbeszélőközpont egyre nagyobb személyzetet és egyre több helyet kívánt.² A pécsi posta helyzetében a döntő változást az 1887-es országos átszervezés hozta meg. Baross Gábor Közmunka- és Közlekedési miniszter egyesítette a posta és távírda ügyeket, és ezek irányítására az ország területén kilenc igazgatóság felállításáról határozott. Budapest, Pozsony, Sopron, Kassa, Nagyvárad, Temesvár, Nagyszeben és Zágráb mellett posta- és távírda igazgatóság alakult Pécsset is, melynek hatásköre Baranya, Somogy, Tolna és Zala vármegyékre valamint Vas megyéből a muraszombati és a frankóczi postahivatalra terjedt ki.³ Az új rendszer az addigi nyolc posta és négy távírda igazgatóságot és a külön posta és távírda országos, kerületi és igazgatósági pénztárakat váltotta fel. Baross miniszter a városhoz intézett leiratában tájékoztatta szándékáról Pécs vezetőit, és kérte hozzájárulásukat a költségekhez.

¹ BML Pécs város tanácsának iratai. 3007/1909.

² Pécs és környékének postatörténete. I. rész: Honfoglalástól 1920-ig. Kiadja a Magyar Posta Tájékoztató Szolgálat, é.n.

³ Postai Rendeleték Tára 30. szám, 1887. július 5. In: Postás Híradó. 1987. III. szám 4.p.

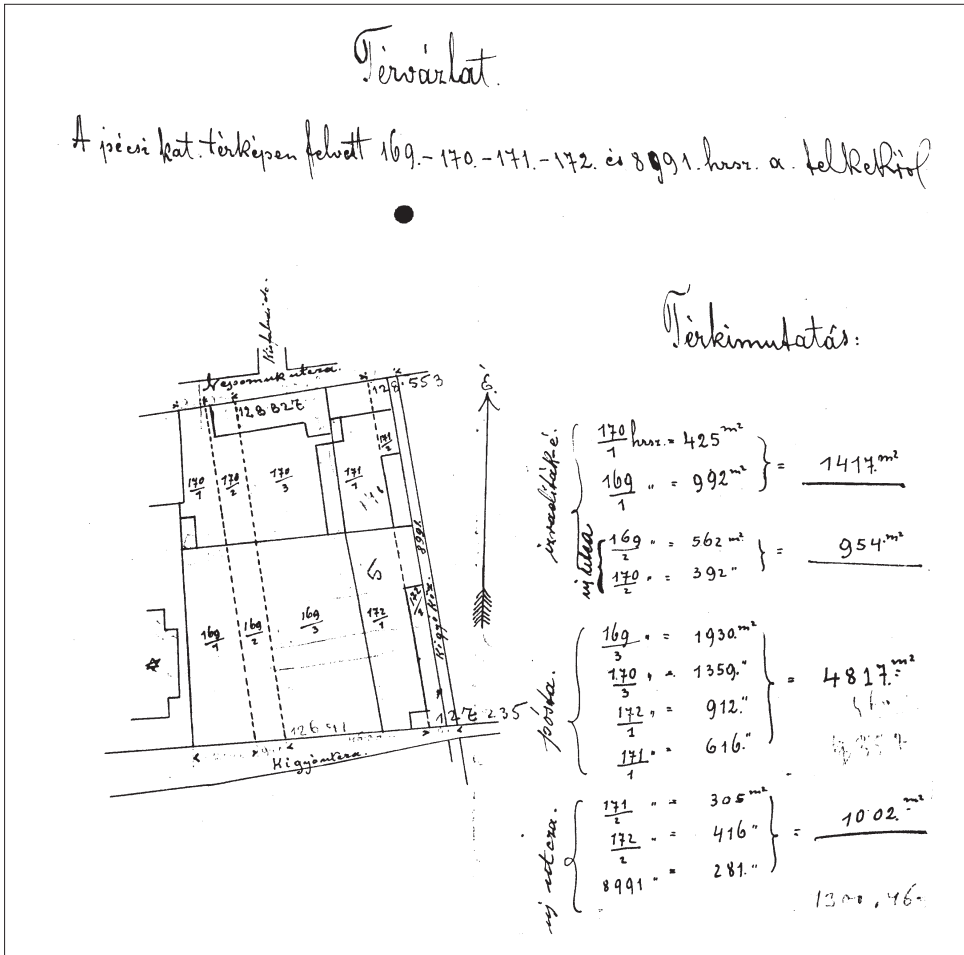
Az 1887. július 5-i törvényhatósági bizottság közgyűlése megszavazta az igazgató lakásának, valamint az igazgatóság helyiségeinek és berendezésének városi pénzen való biztosítását. 1887. november 1-től a Kölcsönös Segélyező Egylet Király utcai épületében 20 lak- és 16 mellékhelyiséget béreltek ki 12 évre 2000 forint éves díjért. A város „anyagi és erkölcsi előnyöket” remélt az áldozatok árán vállalt új hivatal felállításától, miután a Dunagőzhajózási Társaság vezetőségének Bécsbe, a vasúti üzletigazgatóság Budapestre helyezése érezhetően visszavetette Pécs fejlődését. A 30 tisztviselő és családja érkezésétől a városi póttadó növekedését, az üres lakások számának csökkenését és néhány új álláslehetőséget vártak, míg a kiadásokat a székesegyházi uradalom szabolcsi kőszénbányája után fizetett adóból fedezték. A város anyagi tehervállalása mellett nagy szerepe volt az igazgatóság ide kerülésében **Opris Péter** távirótitkárnak, aki a rivális Nagykanizsa helyett Pécsset választotta.⁴ A román származású, korábban ügyvédként tevékenykedő Opris 1913-ig irányította az igazgatóságot, és jelentős szerepet játszott a postapalota felépítésében is.

A TELEK

A város által bérelt helyiségek hamarosan szűknek bizonyultak, és a két nagyobb és egy kisebb szobából álló igazgatói lakás sem felelt meg Opris társadalmi rangjának. Állandó gondot okozott a renoválásra szoruló Nepomuk (ma Munkácsy Mihály) utcai postahivatal épülete, és 1900-ban a posta kezelésébe került a Gyár utcában működő pécsi telefonközpont is. Már 1896-ban felmerült egy olyan palota felépítésének terve, melyben minden funkció egy helyen nyert volna kielégítést. A város a tornacsarnoktól keletre eső területen ingyen felajánlott egy telket a Kereskedelemügyi Minisztériumnak. Ennek a városrésznek a helyén korábban a püspökség kertje helyezkedett el, ami 1873-ban a város tulajdona lett. A Kert (ma Dischka Győző) utca mentén tornaintézet, belvárosi népiskola, főreáltanoda és a Jótékony Nőegylet által létesítendő kisdedővő felállítását tervezték. A századfordulóig csak a tornacsarnok, és az utca keleti sarkán a Jótékony Nőegylet háza épült meg, melynek helyére most a postaépület felállítását tervezték. A kincstár a telket elfogadta, de megfelelő hitel hiányában az építkezésre nem vállalkozott, annak ellenére, hogy 1898-ban lejáratához közeledett az igazgatósági helyiségek bérleti szerződése. A miniszter ekkor azt javasolta a város tanácsának, hogy a postapalotát a saját költségén építtesse fel, amit a minisztérium vagy 50 év alatt törlesztene vissza, vagy 25 évi bérlet után az épületet megvásárolná. A pénzügyi és gazdasági bizottság véleménye szerint azonban „a város a tervbe vett nagyobb szabású közintézményei létesítése végett hitelét teljesen igénybe venni kénytelen”,⁵ így a 200 000 forintos beruházásra nincs pénze. A miniszteri válasz az igazgatósági irodák bérleti szerződésének meghosszabbítását ajánlotta a városnak addig, míg a pénzügyi nehézségek megoldódnak. Amennyiben a város ehhez to-

⁴ Betlehem László: Opris Péter a Pécsi Postaigazgatóság első vezetője (1848–1913) In: Pécsi Szemle 2002. tavasz, 80-81.p.

⁵ 72/8881. sz. Az 1898. április 18-i törvényhatósági bizottság üléséről felvett jegyzőkönyv a 3007/1909-es számú dobozban.

A postapalota első, tervezett helyszínének „térsvázlata”

vább hozzájárulni nem kívánna, a minisztérium kénytelen lenne az igazgatóságnak Pécsről való elhelyezését megfontolni. **Majorossy Imre** polgármester a Kereskedelemügyi Minisztérium feltételeinek elfogadását javasolta a november 28-án összeült közgyűlésnek. A Kölcsönös Segélyező Egylet helyiségeit újabb 3 évre kibérelték, de az összeg felét a kincstárra terheltek. A felajánlott telket illetően a polgármesternek az volt a véleménye, hogy célszerűbb lenne a postapalotát a központban megtartani, és ha lehetséges, a tervezett új városházával kapcsolatban kiépíteni. Így a közgyűlés a konkrét hely megnevezése nélkül azt az elvi határozatot hozta, hogy annyi telket, amennyi a postapalota felépítéséhez szükséges, ingyen az állam rendelkezésére bocsát, ha a kincstár az építkezéshez 3 éven belül hozzálát.

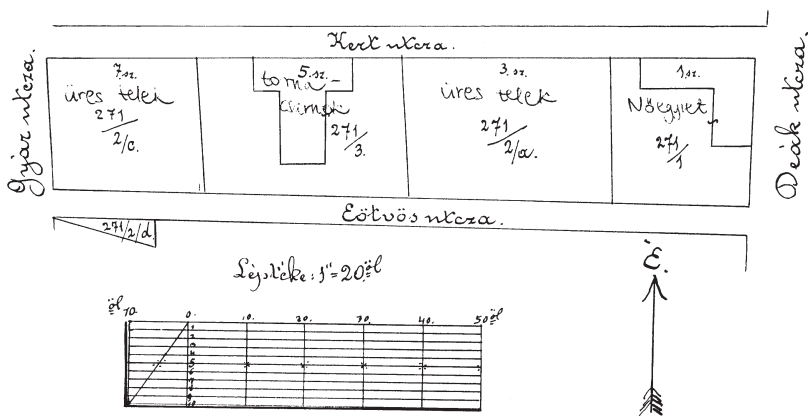
Amilyen hirtelen merült fel, hogy a postát az újonnan építendő városházában helyezték el, olyan gyorsan el is vetették ezt az ötletet. Helyette újabb lehetséges helyszíneként a Nepomuk utcai postahivatal környéke jött számításba. A zsinagóga mögötti térség nagyobb részét az izraelita hitközség azzal a feltétellel engedte volna át a városnak, ha a posta mindkét oldalán a Nepomuk és Kígyó (ma Tímár) utcákat összekötő új utcákat nyit. Az izraelita előljárók szerint ez lenne a legalkalmasabb hely a palota számára, mert így „megmaradna a posta és távirta hivatal a kereskedelem és üzleti tevékenység legélénkebb kerületében és megszokott helyén, biztosítva volna a tervezett utcák létesítésével a kocsiforgalom akadálytalan lebonyolítása és megvolna téve az első lépés egy egész környék rendezésére, mely után csakhamar kibontakozást nyerne egy ma már úgy is tarthatatlan helyzet”.⁶ Ez utóbbi célzás a Kígyó utca piroslámpás házainak problémájára utalt, amit a város évek óta képtelen volt megoldani. Vitathatatlan előnyei ellenére sem nyerte el ez a terület Opris Péter tetszését, aki szerint az amúgy is kicsi telket határoló, 9 méter szélesre tervezett oldalutcák a földszinti helyiségekbe oly kevés fényt engednének be, hogy ott a nagy világosságot igénylő kezelési osztályok nem volnának elhelyezhetők. A hitközség azonban nem elégíthette ki maradéktalanul a város területi igényét, mert a zsinagóga hátsó része és a tervezett új utca közötti területet magának kívánta fenntartani a templom monumentalitásának érvényesülése és esetleges bővítése érdekében. Ahhoz, hogy a postapalota itt épülhessen fel, szükséges lett volna a Nepomuk utca 8. szám alatti ház és a Höffler testvérek telkének kisajátítása. A postaigazgató a vasút közelsége miatt a Nőegylet telkét megfelelőbbnek találta. Miközben Opris Péter a telek ügyében a mielőbbi megegyezést sürgette, ő maga is előállt egy elképzeléssel. „Célszerű és a lehető legalkalmasabb helynek találnám a kis piac (ma Jókai) terének nyugati részét, hol három háznak megvétele esetleg kisajátítása nézetem szerint nem terhelné meg sokkal jobban a várost, mintha a mostani postaház szomszédságában lévő házak tulajdonosainak túlzott követelése mind teljesíttetnének” – írta a polgármesternek 1899. szeptember 28-án. A tanács az igazgató javaslatát elvetette, mivel a Jókai tér házai olyan nagy bérjövédelmet biztosítottak tulajdonosaiknak, hogy megszerzésük a legnagyobb áldozatot igényelte volna a várostól.

A Kert illetve a Nepomuk utcai telkek megszerzésének költségeit összehasonlítva a tanács azt javasolta a decemberben összeült közgyűlésnek, hogy az utóbbit válassza. **Littke József** bizottsági tag a tanács előterjesztésével szemben azt indítványozta, hogy a tornacsarnoktól nyugatra levő, beépítetlen Kert utcai telket ajánlja fel a város. Amennyiben a kincstár inkább a keleti sarkot választaná, az óvodaépület miatt a Nőegylet kártalanítása az állam feladatát fogja képezni. A névszerinti szavazáson a tanács tervezetét 19:56 arányban elutasították, de a közgyűlési határozatot **Záray Károly** formai okokra hivatkozó fellebbezése kapcsán a belügyminiszter megsemmisítette. A kérdés legközelebb az 1900. április 17-i közgyűlésen került újra napirendre, ahol a tornacsarnok és a Nőegylet háza közötti 3067 m² nagyságú telek felajánlása mellett döntöttek. Az indoklás szerint a Kert utca nyugati sarkán csak

⁶ Az izraelita hitközség 1899. márc. 20-án kelt levele a polgármesternek

Térvázlat.

A pécsi 4988. tkv. betét sz. a felvett: $27\frac{1}{1}$ - $27\frac{1}{2/a}$ - $27\frac{1}{3}$ - $27\frac{1}{2/c}$ és $27\frac{1}{2/d}$ hr. sz. a ingatlanokról.

Térkimutatás:

$27\frac{1}{1}$ hr.sz. = 613 m^2 pécsi növegyt. hely., lakház udvar-terrel.

$27\frac{1}{2/a}$ " = 853 m^2 vár. ü. h.

$27\frac{1}{3}$ " = 816 m^2 vár. torna csarnok udvartérrel

$27\frac{1}{2/c}$ " = 581 m^2 vár. ü. h.

$27\frac{1}{2/d}$ " = 303 m^2 vár. ü. h.

Pécselt. 897. máj. 38-án.

[Handwritten signature]
v. főmérnök.

A postapalota végleges helyszínének „térvázlata”

2084 m² állt volna rendelkezésre, míg a postapalota céljára legalább 2945 m² terület szükséges. Ezt a határozatot **Neumann Ignác** borkereskedő vétőzta meg, akinek a kérdéses telek alatt húzódtak a pincéi. A belügyminiszter most a fellebbezést utasította el, de hiába hagyta jóvá a közgyűlés döntését, mert a kereskedelemügyi miniszter úgy határozott, hogy a Nepomuk utcában épít postapalotát. Mivel a város által felajánlott telek így megmaradt volna, azt kívánta a kincstár, hogy annak értékében járuljon hozzá Pécs az építkezéshez. De a város a Kert utcai telket nem adhatta el, csak közcélra felajánlhatta, így a minisztérium kérését nem tudta teljesíteni. Ekkor ismét a Kert utca keleti sarka került előtérbe. A kincstár a 2196 m² nagyságú „gyermekkert” területének a Nőegylet telke és a tornacsarnok közötti térségből a már kormányhatóságilag jóváhagyott 3067 m² nagyságra történő kiegészítését indítványozta. Az 1901. február 25-i közgyűlésen többen az állam által kért plusz 871 m² megadása ellen szólaltak fel. **Erreth János** azzal érvelt, hogy a budapesti postapalota is csak 4130 m²-t foglal el, **Piacsek Gyula** építész szerint pedig a rendelkezésre álló 160 000 forintból 2200 m²-nél nagyobb területet amúgy sem lehet beépíteni. Magára maradt figyelemreméltó álláspontjával **Czirják Ignác** bizottsági tag, aki a közegészségügy érdekében azt követelte, hogy kert részére is adjon a város területet, „mert ahol annyi ember dolgozik, és oly nagy közönség fordul meg, mint itt, ott igenis szükség van fákra, levegőre”.⁷ Sajnos felszólalásának nem lett semmi eredménye. A Nőegylet telkének kibővítése a 65:28-as szavazatarány ellenére sem emelkedhetett jogerőre, mert 2 voks hiányzott a kétharmados többséghez. A március 8-i rendkívüli közgyűlésen a korábban a tanácsi határozat ellen szavazók tábora megcsappant, köszönhetően például **Magenheim József** belvárosi plébánosnak, aki „épp az ő nevének felolvasásánál lépett a terembe, nem is tudhatta miről van szó, de azért azonnal leadta az ő igenjét. Harsogó kacaj fogadta szavazatát”.⁸ A városatyák végre megszavazták a Nőegylet telkének 871 m²-rel való kiegészítését és ezzel a postapalota végleges helyét.

Az előzetes számításokat nézve a Nepomuk utcai városrendezés kevesebb pénzbe került volna, a legolcsóbb megoldásnak mégis a Kert utcai ingatlanok felajánlása tűnt. A postapalota egy kicsit kiejebb került ugyan így az akkori központból, viszont jobb kapcsolata lett a közúti és vasúti közlekedéssel. A kor tudósítója, **Lenkei Lajos** visszaemlékezései szerint Opris Péter igazgató azért ragaszkodott ehhez a telekhez, mert „ezzel a jótékony nőegylet céljainak már meg nem felelő egyesületi házát is jó áron megválthatta a kincstárral”.⁹ Egy architektonikusan jelentős, a városképet ékesítő postaépület hatást gyakorol környezete fejlődésére. Pécssett máris tervbe vették a Deák (ma Jókai) utca 10 éve halogatott kiszélesítését, a kaotikus állapotú Citrom utca rendezését. A környéken majd lakást kereső hivatalnokokra számítva megemelkedtek az ingatlanárak, elkezdődtek a renoválások.

⁷ Pécsi Napló, 1901. február 26. 1.p.

⁸ Pécsi Napló, 1901. március 9. 3.p.

⁹ Lenkei Lajos: Negyven év Pécs életéből. Egy pécsi újságíró visszaemlékezései. Pécs, 1922. 203.p.

A TERVPÁLYÁZAT

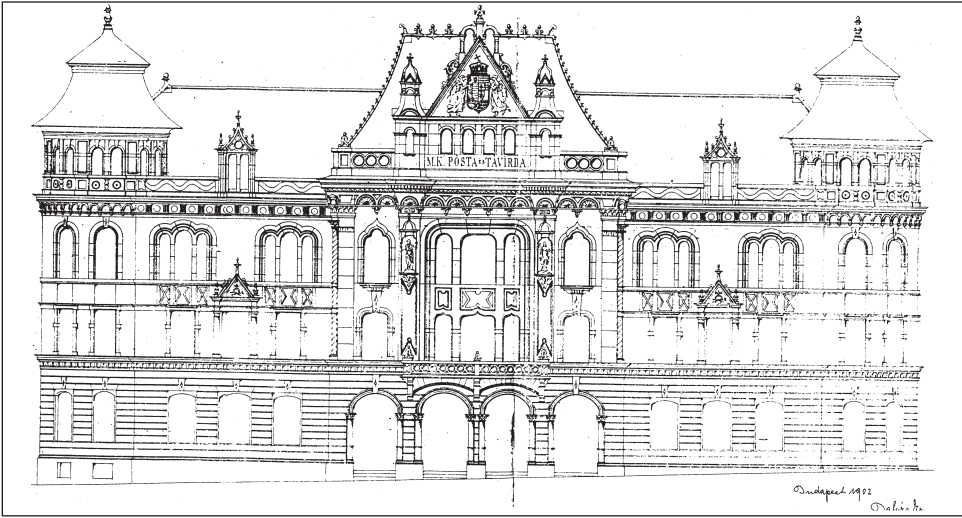
A postapalota helyiségeinek összeállítása érdekében Opris igazgató külföldi tanulmányútra ment. Németország és Belgium postahivatalainak tanulmányozása után készítette el a pécsi épület beosztási tervzetét, melyhez két építész megbízásával kívánta a homlokzati rajzokat beszerezni. Az építőipar pangásának volt köszönhető, hogy a közvetlen megbízások ellen kirohanó építészeti szaklapok hatására a kereskedelemügyi miniszter tervpályázatot írt ki a pécsi – és vele egy időben a zágrábi – postapalota terveinek elkészítésére. A pályázati felhívás 1901. május 31-én jelent meg a lapokban. A 320 000 korona összköltségű épület terveit egy hónap alatt kellett a versenyzőknek elkészíteniük. A kereskedelemügyi minisztérium és a pécsi posta és távírda igazgatóság tagjaiból álló nyolcfős bíráló bizottságba a kor szokásának megfelelően a Magyar Mérnök- és Építészegyletből is meghívtak egy tagot. Az első helyezett jutalma 1200, a másodiké 800, a harmadiké 600 korona volt, de a kincstár a nem díjazott művek bármelyikét 300 koronáért megvásárolhatta. A rövid határidő ellenére 28 pályázat érkezett be. Az első díjat **Balázs Ernő**, a másodikat a **Bálint Zoltán–Jámbor Lajos**, a harmadikat a **Komor Marcell–Jakab Dezső** páros nyerte el. Megvették még **Száraz István**, **Kempler Vilmos** és **Egri Sámuel**, **Pártos Gyula** valamint **Lajta (Leitersdorfer) Béla** terveit.¹⁰ Sajnos csak a kivitel alapját képező, elsődíjas terv maradt meg, így a többi mű elképzeléséhez mindössze a *Pécsi Napló* augusztus 10-i szegényes és építészeti nem túl megbízható leírása adhat némi támpontot. Eszerint Bálint és Jámbor műve a bécsi szecesszió stílusában fogant, amit azonban hátrányával rótt fel a bíráló bizottság. Meglepő, hogy a magyaros szecesszió stílusában alkotó Komor és Jakab páros a postapalotát a pécsi székesegyház román motívumaira emlékeztető formákkal álmodta meg. A megvett tervek közül hármat magyarosnak, Egri és Kempler munkáját „színházszerű barokk” stílusúnak írta le az újság.

Az első díjat nyert Balázs Ernő (1856-1930) alig feldolgozott munkásságának egyik fontos állomását jelentette a pécsi postaépület. A zombori születésű művész építőmesteri, más forrás szerint a József Műegyetemen szerzett építészeti oklevéllel rendelkezett.¹¹ A fővárosi mérnöki hivatal tagjaként oktatási és egyházi építkezéseket irányított. 1890-ben és 1905-ben Olaszországban járt tanulmányúton. Sok vidéki középület épült fel díjnyertes pályázatai alapján, mint például a zombori vágóhíd, a nagykikindai városháza, a pápai főgimnázium, a budapesti Fehérsas-téri Elemi Iskola. Több postaépületre kiírt tervpályázaton is elindult. A zágrábi versenyen tervét megvásárolták, a soproni postapalota számára 1909-ben készített rajzaival második helyezést, a budapesti Gyáli úti posta- és távírda kísérleti állomás felépítésére 1910-ben beadott munkájával harmadik díjat nyert. A pécsi székház előtt tervezte meg a Budapesti Távbeszélő Központ épületét.

A pécsi palota homlokzata igazi eklektikus alkotás, ahol a gótikát idéző baldachinos szoboralakok és a francia reneszánsz díszítőmotívumok mellett az ablakok for-

¹⁰ Száraz István, Kempler Vilmos és Egri Sámuel építészeti munkásságára semmilyen adatot nem találtunk.

¹¹ Gerle János–Kovács Attila–Makovecz Imre: A századforduló magyar építészete, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1990. 24.p. és Merényi Ferenc: Magyar építészek 1890-1918. Budapest, 1955. Kézirat. Építészeti Múzeum, Budapest

Balázs Ernő rajza: A Postpalota főhomlokzata, 1902

máiban és az oldalhomlokzat stilizált virágos betéteiben már a szecesszió is megjelenik. A mázas címer, a posta funkciójára utaló pirogránit domborművek és a tetőcserép kivitelezésében végre szerepet kapott a pécsi Zsolnay gyár is. A korábban épült középületeknél – ahol a költségeket a város fedezte – a gyár egyedi és kiváló minőségű termékei takarékosági okokból kevés szerephez jutottak a homlokzatokon. Az a város, mely a világhírű szecessziós porcelángyárnak adott otthont, architektúrájában konzervatív maradt, és mind a színház, mind a városháza tervpályázata kapcsán visszautasította az önálló magyar stílus megteremtésén munkálkodó **Lechner Ödön** és követőinek terveit. Ezért az első, meglehetősen megkésett szecessziós középület jelentősége kiemelten nagy, és kimutatható hatást gyakorolt a helyi építészetre.¹² A kiviteli tervek elkészítésekor a homlokzat annyiban változott, hogy a két szélső, kör alakú lépcsőtorny a sarokrizalit fölötti csúcsos nyeregtetővé redukálódott.

A szabadon álló épület alaprajza U alakú, melynek szárait középen egy belső épületszárny kapcsolja össze. A folyosóval kísért egy teremsoros postapalota főbejárata a Deák utcára nyílik. A földszinten a közönség kiszolgálására az udvartérben kialakított üveg- és vasszerkezetű csarnokok szolgáltak. A felülről megvilágított, nagy tömeg szabad mozgását biztosító két felvételi teremhez kapcsolódtak a levél- és csomagfeldolgozás, valamint a pénztár szobái. Az első emelet Deák utcai szárnyát teljes egészében az igazgatói lakás foglalta el. A hat szobás otthonhoz természetesen cselédszoba, sőt fürdőszoba is tartozott. A nagypolgári lakás a társasági élet színtere is volt, bizonyítva, hogy a posta fontos közintézménynek számított. Opris Péter igazgató jeles tagja volt a pécsi társadalomnak: kétszer is indult a törvényhatósági választásokon; lánya, Valéria Belgiumban tanult hegedűjátékával gyakran kápráztatta el a kö-

¹² A postapalotával egy időben és annak hatása alatt tervezi a Nádor Szállót, a kivitelezést elnyert helyi építőmester, Schlauch Imre.

zönséget a különböző jótékonyági koncerteken. A Kert utcai traktusban az igazgatói dolgozó- és fogadósobák és az igazgató helyettes irodája mellett két ügyosztály helyiségei és egy ülésterem került kialakításra. A vele szemközt levő, Eötvös utcai fronton a kerületi biztosok, a díjnokok és a szolgák szobái, az iktató és a levéltár helyezkedtek el. A kettőt összekötő szárnyban volt a tanterem és a sajtószoba. A második emeleten négyszobás lakás állt a postafőnök rendelkezésére. Itt voltak találhatóak a műszaki hivatal helyiségei, a távírda gépterem, a távbeszélő szobája és a számvevő-ségi hivatal hét irodája. A kocsik hátulról, a második udvar felől közelíthették meg az épületet. A pécsi elrendezés követte az általános gyakorlatot, vagyis a legnagyobb forgalmat lebonyolító, az ügyfelek által használt helyiségek a földszinten nyertek elhelyezést, a legrepresentatívabb szint – akárcsak a bércpalotáknál – az első emelet volt, míg a legfelső szintre a műszaki berendezéseket igénylő hivatalok kerültek.

A pécsi postapalota mind igényes architektúrájával, mind megvalósításának időpontjával előkelő helyet foglal el a magyarországi postahivatalok között. A kiegyezés előtt a kisméretű postaépületek nem sokban különböztek a lakóházaktól. A historizmus korai időszakában, 1880-ig nem épült postahivatalnak szánt épület az országban. A rossz körülmények között működő postahivatalok 1887-es átszervezése után a legtöbb igazgatósági épület a mai országhatáron kívül épült meg. A nagyszombati, valamint a nagyváradi (1894, Nagy Virgil) székházak elkészülte után 1900-ban a kereskedelemügyi miniszter 2 millió koronát különített el Pozsony, Sopron és Pécs postapalotáinak felhúzására.¹³ Körülbelül egy időben készült el a pécsi székházzal a zágrábi épület **Foerk Ernő** és **Sándy Gyula** tervei alapján. Bár a pozsonyi épületre már 1902-ben kiírta a miniszter a tervpályázatot, **Pártos Gyula** architektúrája csak 1912-re épült meg. Az **Orth Ambrus** és **Somló Emil** tervezte soproni székház 1910-1913 között került kivitelezésre. 1914-ben fejezték be **Alpár Ignác** munkáját, a temesvári postaigazgatóság épületét.

A KIVITELEZÉS

Ahhoz, hogy az építkezést megkezdhessék, először a Nőegylet székházát kellett a kincstárnak megvásárolnia. A Nőegylet 40 000 koronát kért, az állam 32 000-t ajánlott. A 36 000 koronáról szóló megegyezés csak 1902-ben jött létre, ugyanis a tervpályázat eredményhirdetése után a minisztérium azzal a gondolattal foglalkozott, hogy az épületet három emeletesre építi ki. A Nőegylet házában működő óvoda február végén zárta be kapuit.¹⁴ Ekkorra készült el Balázs Ernő is a kivitelezés részletes terveivel, melynek leírása a *Pécsi Napló*ban is megjelent. Az olvasóknak bemutatott épület azonban több részletben különbözik a megvalósult architektúrától, ami azzal magyarázható, hogy a tervek újabb módosítások végett tavasszal visszakérültek a műépítészhöz. Még ki sem írták az árlejtést a kivitelezésre, május

¹³ A Postaépítészet Magyarországon (Távközlési Könyvkiadó, Budapest, 1992) című munka szerint a nagyszombati igazgatóság már 1882-ben Kolozsvárra került.

¹⁴ Az óvoda bezárása után a Jótékony Nőegylet más épületben sem kívánt "gyermekkertet" működtetni. Az egyesületi összejöveteleket ideiglenesen a Kereskedelmi és Iparkamara székházában tartották 1905-ig, amikor a Mária és Mór utcák sarkán Pilch Andor tervei szerint felépült új házuk, a mai Bóbita Bábszínház épülete.

végén bontani kezdték a Nőegylet házát. A jótékonykodó nők ugyanis megvették a régi székház építőanyagát, hogy abból hajlékot építhessenek a szegények számára.¹⁵ Valószínűleg megakasztotta egy időre az építkezés menetét a kereskedelemügyi miniszter halála, így a versenytárgyalásról szóló hirdetés csak 1902. július 22-én jelent meg a sajtóban. A *Pécsi Napló* szerint az augusztus 30-i határidőig több mint száz ajánlat érkezett be a minisztériumba. A pécsi kereskedelmi és iparkamara arra kérte a minisztert, hogy hasonló ajánlati árak esetén a pécsi iparosokat részesítse előnyben. A korábbi állami építkezések – a vasútállomás és a honvéd hadapródiskola – esetében ugyanis budapesti cégek kapták a megbízást, elvéve a munkát a helyi iparosoktól. Örvendezve számolt be szeptember 21-én az újság arról, hogy a legtöbb munkát pécsi mesteremberek nyerték el, és a föld- és kőművesmunkák vállalkozója, **Schlauch Imre** pécsi építőmester máris nekilát 300 munkásával az építésnek.¹⁶ Az biztos, hogy munkaerőben nem volt hiány, mert 1902-ben 387 építőipari munkás volt munka nélkül. Régóta nem volt a városban nagyobb építkezés, márpedig a legnagyobb vállalkozónak számító Schlauch 800 munkásnak is kenyeret adott korábban. Mégsem történt semmi október közepéig, mert a miniszter takarékosági okokból az épület külső díszítésének egyszerűsítését rendelte el. „Október 14-étől nov. 17-ig naponként 50 kőműves és 130 napszamos dolgozott” az alapozásnál, melynek a fele készült el, mikor a havazás és fagy miatt Némethy József, az építkezést ellenőrző mérnök beszüntette a munkát.¹⁷ Mivel az új postapalota átadása a postaigazgatóság már egy évvel meghosszabbított bérleti szerződésének 1903. október 31-én esedékes lejáratáig reménytelen volt, a szerződést a kincstár költségén 1904. április 30-ra módosították.

Legközelebb 1903. január 11-én tudósított az újság az építkezés újraindulásáról. „A falak merészen törnek a magasba és lassan kibontakozik az egész épület” – írta a *Pécsi Napló* március 22-én. Május 10-én a pécsi kőművesek béremelést és a tíz és félórás munkaidő csökkentését kérték. A munkások sztrájk nélkül érték el, hogy a munkaadók a fizetésemelést és a tízórás munkaidőt megadták. Júniusban a Kert utcai traktust már tető borította. Közben a város kérésére a kereskedelmi miniszter átengedte az új székház elkészültével majd felszabaduló régi postahivatal helyiségeit a városi hivatalok számára a városház építkezésének idejére. Az augusztus 17-i városi közgyűlés elrendelte a Weidinger-féle háznak a kisajátítását, hogy lebontásával megindulhasson a Deák utca és a Jókai tér közötti kocsiforgalom. Szeptember végére eltűntek az állványok a postapalotáról, és elkészült a két felvételi csarnok vasszerkezete, amikor az elmegyógyintézetben dolgozó kőművesek beszüntették a munkát. Szeptember 30-ra a város összes építkezésén kitört a sztrájk. A Schlauch cég munkásai a falazó kőműveseknek 30, a segédmunkásoknak és napszamosoknak 20, a női segédmunkásoknak 13 filléres órabért követeltek. A bérharc kirobbaná-

¹⁵ A város által adományozott ingyentelken, az Alsó Puturla utca 18. szám alatt 3 épületet emeltettek.

¹⁶ Schlauch Imre kapta még a kőfaragó, tetőfedő, burkolatok, mázoló, szobafestő és rabitz munkákat. A bádogos, vízvezeték és csatornázás Romeisz Györgynek, az aszbetmunka Wurster Antalnak, a lakatos munka Kindl Ferencnek, az ornamentika a Zsolnay gyárnak jutott. A többi 9 munkanemben a budapesti vállalkozók bizonyíthattak. Hogy ténylegesen olcsóbbak voltak-e a pécsi mesterek ajánlatai vagy a miniszter Opris Péter közbenjárására részesítette előnyben a helyi ipart, nem lehet tudni.

¹⁷ Pécsi Napló 1902. november 23. 4.o.

sának az volt az egyik oka, hogy az építési vállalkozók a kevés munka megszerzéséért folytatott versengésben olyan nagy árengedményeket tettek, melyek csak a munkások bérének csökkentésével voltak megadhatók. A problémát tovább súlyosbította az építőipari szakmák rendezetlensége. A sajtó szerint legalább 12 olyan vállalkozó volt a városban, akiknek nem volt építőmesteri képzettségük, ezért az építési engedélyekhez megvásárolták olyan mesterek aláírását, akiknek egyetlen vagyonuk az oklevelük volt. Ezek az építők olcsóbban dolgoztak a többi mesternél, szintén a munkások kárára. A békéltetés eredménytelenségét követően előbb a megye valamennyi jelentősebb építkezésén állt meg a munka, majd a sztrájkot vezető Ötös Bizottság a város összes munkását harcba hívta. Ennek eredményeként az általános sztrájk élén álló 1400 kőműves mellett 110 aszfaltozó, 600 Zsolnay gyári, 130 bőrgyári munkás, 70 asztalossegéd, a cipészek és csizmadiák, ácsok, fuvarosok, valamint a kőbánya és gázgyár dolgozói hagyták abba a munkát.¹⁸ Október 4-én 3500 munkás követelte helyzetének megjavítását. A legszervezettebb munkásegylet a kőműveseké volt, pártkasszájuk több hétig támogatni tudta a sztrájkoló munkások családjait. Elsőként **Pilch Andor** építész teljesítette a dolgozók kívánságait, de a kőművesek megfogadták, hogy csak akkor lépnek munkába, ha valamennyi munkaadó elfogadja követeléseiket. Leginkább Schlauch Imre ellenezte a bérek emelését, aki nemrég javított munkásai fizetésén. Október 8-án a kőművesek az átlag 4 filléres béremelés helyett csak 2 fillért kértek, amit minden vállalkozó elfogadott. A 10 napig tartó kőműves sztrájk ezzel véget ért. „A gyűlésről a nagy munkáscsapat a munkásdal éneklése mellett vonult el a Gyár utcai helyiséghez, ahol még a Hymnust énekeltek. A kivívott győzelem éltetésével oszlott szét a nagy tömeg.”¹⁹

November közepére felkerült az üvegkupola a postapalota csarnokainak vaszerkezetére, elkészült a lépcsőház és a munkások a belső vakoláson dolgoztak. Ekkor derült ki a mérnöki hivatal számára, hogy a jóváhagyott terveken ajtók és ablakok kerültek az épület nyugati oldalára, annak ellenére, hogy a város elutasította a posta- és távírda igazgatóságnak azt a kérelmét, hogy ez az oldal is homlokzattal bírjon. A város rendezési tervei között ugyanis nem szerepelt, hogy az épület mögött egy új utcát nyisson. Ezért felszólították a postaigazgatóságot, hogy ezek a nyílászárók a szomszédos telek beépülése esetében megszüntetendők lesznek. Tavaszra az épület teljesen elkészült, és lázasan dolgoztak a belső berendezésen. A tervezett költségeket jóval túlhaladó székházra 1904. május 1-től kapott a posta lakhatási engedélyt. Először az igazgatóság irodái népesültek be, a postahivatal július végén költözött át, míg legkésőbb a vezetékek beszerelése miatt a telefonközpont foglalta el a helyét.

Az új postapalotában 77 hivatalnok, a posta- és távírda igazgatóság alkalmazásában 41 ember dolgozott. Az első nyáron az üvegkupola alatti nagy hőség, télen a fűtésrendszer meghibásodása folytán a hideg okozott gondokat. A nehézségek ellenére megindult a munka az új palotában, mely nemcsak egy hivatala, de Pécs egyik legszebb architektúrája ma is.

¹⁸ Szita László: A baranyai-pécsi munkásmozgalom története. Pécs, 1985.

¹⁹ Pécsi Napló, 1903. október 8. 3.p.

VARGHA DEZSŐ

ESZTERGÁR LAJOS ÉLETÚTJA

A pécsi származást, a „tükeséget“ különösen a múltban olyannyira megbecsülő városunkban nagy érdemeket kellett fölmutatni ahhoz, hogy valaki idekerülése után nyolc évvel a városi törvényhatóság tanácsnoka, tizenöt évvel helyettes polgármestere, tizenkilenc év után pedig a város első embere legyen, országos hírnévvel. **Esztergár Lajos**nak sikerült, de ehhez, paradox módon a magyar történelem egyik legnagyobb tragédiája, a trianoni békediktátum kellett. Erdélyi születésű volt ugyanis, Erdélyből, a román önkény elől menekült. Ma utca, szociális létesítmény viseli a nevét, emléktáblák őrzik emlékét a városházán, a pécsi lakóházán és az egyetem jogi karán. Ha a város nevezetes polgármestereiről, a kor neves szociálpolitikusairól beszélünk, megkerülhetetlen az ő neve, munkássága. Az utókor igazságot szolgáltatott tehát.

Abrudfalván született 1894. május 28-án, iparos családból. Apja foglalkozása kocsigyártó kisiparos volt, római katolikus családban nevelkedett kilenc testvérével együtt. Nagyon szűkösen éltek. Szülőhelyén négy polgárit végzett, a középiskoláit Gyulafehérváron járta ki, majd beiratkozott a kolozsvári egyetem jogi karára. Gimnáziumi padtársa volt **Márton Áron**, a későbbi mártírsorsú erdélyi püspök, akinek egyénisége nagy hatással volt személyiségének fejlődésére. Katonai szolgálatra az első világháború második évében, 1915-ben vonult be, az olasz fronton 1916-ban megsebesült. Rokkantá nyilvánították 1918. október 1-jén. Tartalékos hadnagyként a világháború befejeztével, novemberben szerelték le. Mivel a román haderő addigra már elfoglalta Kolozsvárt, kénytelen volt egyetemi tanulmányait Debrecenben folytatni, a Tisza István Egyetem Jog- és Államtudományi Karán. Utolsó szigoratait ott tette le, s Debrecenben kapott diplomát. Erdélybe 1919. június 25-én tért vissza, Abrudbányán ügyvédjelöltként tevékenykedett. Még ugyanezen év szeptemberében a magyar fővárosban találjuk, ahol az Erdélyi Menekülteket Segítő Hivatalban az onnan menekültek ellátásában segédkezett. Nemsokára megszervezték a Magyar Királyi Államrendőrséget, és ő ezt a pályát választotta: Dunaföldváron lett rendőrségi segédfogalmazó.

Amikor az antant–szerb megszállás megszűnt Dél–Baranyában, és fölszámolták a nyolc napig fönálló Baranya–Bajai Szerb–Magyar Köztársaságot, 1921. augusztus 21-én ő is azok között volt, akik Pécsre érkeztek. A következő napon vonultak be a magyar csapatok bádoki **Soós Károly** altábornaggal, a déli végeken vezénylő tábornokkal az élen. Rendőrfogalmazónak 1922-ben nevezték ki. A fővárosban tette le az egyesített ügyvédi–bírói vizsgát 1924-ben. Az 1929-es közigazgatási választások után újabb pályamódosítás következett: a városi törvényhatóság jogügyi- és népjóléti tanácsnoka lett. Rendőri szolgálata elismeréseként ugyanezen év októberében megkapta a belügyminiszter elismerését az államrendőrség fönállásának 10. évfordulóján. Közben megbízták a város szociálpolitikájának megszervezésével, amelyet az 1929/33-as világgazdasági válság sürgetővé tett. A törvényhatóság területén működő, jótékonykodással foglalkozó szervezetek, az adakozó magánszemélyek ez irányú tevékenysége már nem volt elég a sok munkanélküli, elesett ember megsegítésére. Úgy

Esztergár Lajos polgármester, egyetemi magántanár

országos, mint helyi viszonylatban az eddig jónak gondolt rendszer csődöt mondott, az emberi nyomorúság esetei nagy számban kerültek mind a törvényhatóságok, mind az emberbaráti egyesületek és a sajtó elé.

A hazai szociálpolitika meghatározó reformirányzata az 1927-ben létrejött Egri Norma volt, amely 1936-ban Magyar Normaként országosan is előírt gyakorlat lett, amely a középpontba az egyházak szervező és karitatív szerepét állította. Mivel a válság elmélyülése idején hihetetlen mértékben megnőtt a szegénység, koldusok tömegei lepték el az utcákat, üzleteket, ennek megszüntetésére a tehetősebb polgárok, üzlet- és műhelytulajdonosok ún. koldulás-megváltási díjat fizettek, amelynek keretében az elesettebb néprétegek segélyezését meg lehetett oldani, másrészt pedig a városi hatóságok a koldulás megiltásával igyekeztek megszüntetni ezt az egyre kényelmetlenebbé váló gyakorlatot. A gyűjtési akciókat, a szétosztási gyakorlatot is az egyházak aktivistái végezték.

Esztergár nevéhez fűződik az ún. Pécsi Norma kidolgozása és ismertté tétele. Ennek értelmében a szociálpolitikai gyakorlatot a törvényhatóság irányította. Mivel a munkaképes állástalanok nem kaphattak adományt, részükre az ún. ínségmunka-program keretében útépitéseknél, úttisztításoknál, a városi törvényhatóság területén elvégzendő fizikai munkáknál foglalkoztatták őket. Az állástalan diplomások esetében a városi törvényhatóság ügyosztályainál, szakirányú hivatalainál teremtett munkaalkalmat, valamint a rászorulókat nyilvántartásba vételénél, adataik főlvételénél. Természetesen a jelentkezők nagy száma miatt ez a foglalkoztatás csak időszakos lehetett, szakaszos formában történt. A munkaképteleneknek, a szociálisan vagy egészségügyileg rászorulóknak adott segélyt, amelynek legnagyobb részét inkább terményben, mint készpénzben folyósították. A következő megvalósított eredmény a városi szociális illetve egészségügyi intézményhálózat megvalósítása volt. Az állástalan diplomások elméleti képzésben való részesítésének előmozdítására a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen az 1933/34-es tanévtől kezdődően beindította a szociális tanfolyamok rendszerét, maga is vállalt egyetemi oktatói munkát. Nem csoda tehát, ha nagy eredményeket tudott elérni a gyakorlati szociálpolitika terén, és rendszere országos népszerűsége miatt, sőt a városi törvényhatóságok nemzetközi szervezete révén külföldre is eljutott a híre.

Közben egyre-másra jelentek meg művei. Ezek közül megemlítenéd az 1933-as *Gyakorlati szociálpolitika*, az 1934-es *A szociális képzés kérdése*, az 1936-os *A szociálpolitika tételes jogi alapja*, az 1939-es *A szociális közigazgatás, A szociális munka útján, A szociális munka vázlatja*, a **Somogyi Ferenc**cel közösen közzétett *A magyar szociálpolitika feladatai*, valamint számos tanulmány, cikk, amely például a *Városok Lapja*, a *Sorsunk*, a *Munkaügyi Szemle*, a *Szociálpolitikai Értesítő*, a *Városi Szemle*, a *Gyermekvédelem* című folyóiratokban, továbbá a helyi és országos napilapokban megjelent. Kidolgozta a vidéki közjóléti szövetkezetek működési rendszerét, amely hasznos alapul szolgált tevékenységükhöz. Jó kapcsolatot ápolt – baranyai, pécsi kötődésű lévén – vitéz **Keresztes-Fischer Ferenc** belügyminiszterrel is, aki **Nendtvich Andorral** és **Makay Istvánnal** együtt mindig támogatta munkájában.

Nevének, tevékenységének országossá válásával egy időben szaporodtak a megtisztelő megbízások, kitüntetések. Az Actio Catholica pécsi egyházmegyei és országos tanácsosa lett 1932 januárjában, majd megkapta az illetékes miniszter elismerését februárban, májusban a Magyar Városok Országos Kongresszusa szakelőadóvá választotta, sőt megkapta a Pécsi Rotary Club aranyérmét is. Egy évvel később a Hadirokkantak Nemzeti Szövetsége adományozott neki díszjelvényt. A Signum Laudis kitüntetéssel gazdagodott 1934-ben, február 28-án a Magyar Társadalompolitikai Társaság elnöki tanácsa választotta tagjai sorába. Ehhez járult még az az elméleti tevékenység, amelyet az Országos Nép- és Családvédelmi Alap (ONCSA) kidolgozásában fejtett ki.

Nendtvich Andor polgármester 1936-ban nyugdíjba ment, helyét Makay István foglalta el, Esztergár lett a polgármester helyettes. Amikor pedig 1940-ben Makay is nyugállományba vonult, egyöntetű fölkiáltással választották meg polgármesterré.

Jellemző volt már akkor is meglévő tekintélyére, hogy a kor szokása szerint 1940. február 22-én a város tekintélyes polgáraiból álló küldöttség kereste föl hivatali helyiségében, és testületileg kérték föl arra, hogy vállalja el a polgármesteri tisztséget. A küldöttséget **Visnya Ernő** kincstári főtanácsos, felsőházi tag, a helyi pénzügyi intézetek nagyhatalmú elnök – vezérigazgatója vezette, tagjai között találjuk **Kelemen Andor** apát-plébánost, **Angyal Béla** közjegyzőt, **Mattyasovszky Zsolnay Tibor** gyárost, **Piacsek Zoltán** ügyvédi kamarai elnököt, **Siptár Lajos** vezérigazgató - helyettes, **Molvay Ferenc** ipartestületi elnököt, **Kittka Rezső**, **Pohli Henrik**, **Dominics Mátyás**, **Balatonyi József** városi törvényhatósági bizottsági tagokat. A Szociáldemokrata Párt helyi szervezetének vezetője, **Tolnai József** – 1945-től 1948-ig utóda a polgármesteri székben – is a küldöttség tagja lett.

A február 27-i törvényhatósági közgyűlésre már egyedül ő volt a pályázó a polgármesteri tisztségre, és ezen a közgyűlésen egyhangúlag választották meg **Nikolits Mihály** főispán jelenlétében a városi törvényhatóság közigazgatási vezetőjévé, a város első polgárává. Helyettese **Vörös Mihály** lett. Székfoglalójában a köszönet mellett kinyilvánította azt a szándékát is, hogy munkásságát ezentúl még jobban a város várára fogja kamatoztatni. Nyugodt, békés fejlődést ígért, harmóniát kívánt a törvényhatósági autonómia és a kormányzat között, emellett a közigazgatás működésének fontosságát emelte ki. Társadalmi téren a polgárok önálló egyszisztenciájának megőrzését tartotta fő feladatának, valamint úgy a közigazgatás, mint a közvélemény állandó tájékoztatását. Kijelentette: „Közös munka csak bizalom útján végezhető [...] munkaközösséget szeretnék kiépíteni a város erkölcsi, szellemi, társadalmi, sport és gazdasági életét irányító egyházi, kulturális, társadalmi, sport és gazdasági alakulatokkal [...] a szöszeknek segítenie és ki kell egészítenie a közigazgatást.”

Polgármesteri hivatalát elfoglalván első feladatának a közigazgatás megreformálását tekintette. Személyi és hatásköri átcsoportosításokat valósított meg. A közigazgatásban bevezette az iratok ügyosztályok szerinti csoportosítását és intézését, az ABC betűivel megjelölt ügyosztályokon belül még külön sorszámú csoportosítást is létrehozott az ügykörök meghatározásának finomítása érdekében.

Városvezetőként sokirányú tevékenységet folytatott. Nagyméretű kislakás-építő akció folyt, sok energiát fordított a város bővítésére – a Magaslati út és környékét ekkor alakították ki –, és megkezdődött a várfalak kiszabadítása, a műemlékvédelmi munka pedig tovább folytatódott. Számos gazdasági, kulturális, egészségügyi, kereskedelmi létesítménnyel gazdagodott a város. Nevezetes volt kultúr- és művészetbarát tevékenységéről, irodalom-, képzőművészet-, zene pártolásáról. Tisztában volt ugyanis vele, hogy a tudomány és a kultúra segítségével lehet „megerősíteni azt a szellemet, amely a magyar városok élére emelte Pécs városát”, emellett a gazdasági élet növelését is hangoztatta, amikor ezt mondta: „A város munkásságának, kisiparosainak, kiskereskedőinek és gyáriparának, egyszóval a termelés és a kereskedelem egymásra utaltsága minden vitán felül áll.” A kisiparosok, kiskereskedők és a munkások igényeinek kielégítését is megemlítette.

Megválasztását követően a város társadalmi életének sok képviselője kereste föl a kor szokása szerint, a helyi és a fővárosi sajtó nagy terjedelemben írt megválasztásának tényéről, terveiről. Szem előtt tartván ígéretét, a *Dunántúl* 1940. május 17-iki számában adta első átfogó polgármesteri nyilatkozatát a városról. A tradíciók és értékek felsorolását követően megállapította, hogy a városban nincsenek gazdasági és társadalmi kilengések, és Pécs a felvilágosító, oktató munka városa, ahol kiegyensúlyozott társadalmi életformákat találunk.

Szülőföldje 1940 őszén tisztelgett előtte. A Nagyváradon megjelenő *Magyar Lapok* Baranyai Képeslapok főcím alatt foglalkozott Péccsel. A várost úgy említették, mint a magyar szociális munka mintavárosát, és ahol hallatlan élni, fejlődni akarás tapasztalható. A város vezetését és külön Esztergár Lajos polgármestert méltatták a nagy fejlődés kimunkálásáért.

A *Dunántúl* karácsonyi számában mondotta el terveit. A világháború időszakában is hangsúlyozta a fejlesztés jelentőségét, a város bővítését, és ezen munkálatokba az új szociálpolitikai rendszer, az ONCSA bevonását. Kijelentette: „Azt a feladatot és célt is szolgálja, hogy a munkásság minél szélesebb rétege jusson ingatlanhoz, és az ingatlan melletti kertek belterjes gazdálkodásával könnyítsen megélhetési gondjain.” Külön kitért az idegenforgalom jelentőségére, és a jugoszláv területekkel való további jó viszony ápolására. A kultúra ismételt hangsúlyozása mellett az 1933 óta a Dóm téren rendszeresen megtartott nyári „Művészeti Hét” további megrendezésének szükségességét említette.

Egyetemi oktatói működése megbecsüléseként 1941. november 5-én rendkívüli tanári címet kapott, 1944-ben pedig a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága tiszteletbeli tagjává választotta. Még ugyanebben az évben megrendezték azt a művészeti hetet, amely fölélesztette az ünnepi játékok hangulatát, és a városi kulturális élet sokszínűségét bizonyította még ezekben a nehéz időkben is. Olyan neves művészek pályája teljesedett ki ezekben az években, mint **Weöres Sándor** és fiatalabb pályatársa, **Csorba Győző**, a Párizsból hazajövő képzőművész **Martyn Ferenc** és még sokan mások, a magasabb szintre fejlesztett zeneoktatás élén lévő zenekonzervatórium **Takács Jenő** igazgató-

val és olyan művészekkel, mint **Maros Rudolf**, **Molnár Klára**, **Piovesan Sirio**, **Thirring Zoltán**. Az irodalmi életet továbbra is a Janus Pannonius Társaság fogta össze, a *Sorsunkkal* az élen számos folyóirat, újság jelent meg. Az egyetemi tanárok továbbra is részt vettek a város köz- és közművelődési életében. A világháború kiteljesedése és egyre nagyobb méreteket öltő pusztítása nagy aggodalommal töltötte el. Az egyházi és a társadalmi szervezetek mellett Esztergár és a törvényhatóság is nagy gondot fordított a fronton lévő katonák, valamint az itthon maradt szeretteik támogatására erejük szerint. Vallásos meggyőződése, szociális érzékenysége, köztisztviselői hivatástudata a város sorsáért való aggodással teljesedett ki.

A nyilas hatalomátvétel után meggyőződése miatt eltávolították a város éléről, sőt internálták, a nagykanizsai internáló táborba került több prominens személyiséggel, köztük Nikolits Mihály főispánnal együtt. Onnan a front közeledtével kalandos körülmények között sikerült megszökniük. Vonattal jöttek Barcsig, onnan pedig északra, a Mecseken át jutottak Pécsre. Miután jelentkezett a szovjet városparancsnoknál, újra elfoglalhatta hivatalát. A nagy társadalmi-politikai változások azonban az ő tevékenységét is kikezdték, a polgármesterségről 1945 tavaszán le kellett köszönnie. Csakhamar megindult ellene a hajsza. A néppügyészség letartóztatta, nép- és zsidóellenességgel, jobboldali reakciós magatartással vádolta meg, amelyet kiegészített azzal, hogy hivatali ideje alatt tönkretette a várost, s a lakásépítésben is visszaélések fedezhetők föl. Bár a vádak nem igazolódtak, ellehetetlenül a helyzete a városban. Egy 1949-es otrombán és igaztalanul támadó, a későbbi megtorlások hangulatát előrevetítő, a *Dunántúli Napló*ban megjelent újságcikk miatt egyetemi állását is föl kellett adnia. A Rákosi-korszakban alkalmi munkákkal tartotta fenn magát és családját, bérelt házát is el kellett hagynia, mások irgalmára voltak utalva. Ettől kezdve minden közéleti szereptől elzárkózott. Az 1956-os forradalom idején Pécs város Baranya megye Értelmiségi Tanácsának tagjává választották. Nagy öröme lányának férje lett **Ruha István**, a neves magyar származású romániai hegedűművész, aki sokszor látogatta meg, adott Pécssett hangversenyt. Végül a várost is kénytelen volt elhagyni. Azzal vádolták meg, hogy „zavarja a köznyugalmat”. Budaörsön telepedtek le. Ott élt 1978. szeptember 9-én bekövetkezett haláláig, sokak által elfeledve, kiteszítottnak.

Az idő múlásával azonban napvilágra kerültek érdemei. Születésének századik évfordulóján egykori egyeteme a kultuskormányzattal karöltve emléktáblát helyezett el a jogi kar 48-as téri épületében, e sorok írója kezdeményezésére pedig ugyanekkor emlékkonferenciát tartottunk, emléktáblát avattunk a mai Bartók Béla utcában lévő egykori bérelt házának falán. A konferencián **Rajcsi Péter**, **Révész Mária** és e sorok írója tartottak előadást a Leőwey Gimnázium dísztermében. Az emléktáblánál **Krippel Zoltán** polgármester és e sorok írója méltatta érdemeit. Említésre méltó volt akkori bérleménye mai tulajdonosainak gesztusa, akik **Szigetvári János** építész tervei alapján, a korabeli stílusban újították föl a házat. A városi önkormányzat pedig a városházán belül emléktáblával, szociális intézményi névadással ápolta emlékét.

Külön ki kell emelni a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Szociológia- Szociálpolitikai Tanszékének hagyományápoló tevékenységét, ahol kiemelten kezelik munkásságát, műhelyében számos szakdolgozat, tanulmány született róla. A Belvárosi-templom kriptájában nyugszik, ahol az a szöveg van megörökítve, amellyel szeretett városát 1943. június 18-án Jézus Szívének ajánlotta föl.

A szerzők által felhasznált irodalom:

- Esztergár Lajos: Gyakorlati szociálpolitika. Kultúra Könyvnyomda, Pécs, 1933.
 Esztergár Lajos: A szociális képzés kérdése. Kultúra Könyvnyomda, Pécs, 1934.
 Esztergár Lajos: A szociálpolitika tételes jogi alapja. Kultúra Könyvnyomda, Pécs, 1936.
 Esztergár Lajos: A szociális munka vázlatja. Kultúra Könyvnyomda, Pécs, 1939.
 Esztergár Lajos: A szociális munka útján. Kultúra Könyvnyomda, Pécs, 1939.
 Esztergár Lajos–Somogyi Ferenc (szerk.) A magyar szociálpolitika feladatai I–II. Kultúra Könyvnyomda, Pécs, 1939.
 Esztergár Lajos: A szociális közigazgatás. Állami Nyomda, Budapest, 1939.
 Csizmadia Andor: A szociális gondoskodás változásai Magyarországon. MTA Állam- és Jogtudományi Intézet kiadványa, Budapest, 1977.
 Csizmadia Andor (szerk.): Fejezetek a Pécsi Egyetem történetéből. Pécs, 1980.
 Berey Katalin: Az ONCSA munkássága (1940-1944) Bölcsészdoktori disszertáció. Budapest, 1979.
 Ferge Zsuzsa: Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből. Magvető Kiadó, Budapest, 1986.
 Szabó Pál: Az M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága. Pécs, 1940.
 Vargha Dezső: Pécs Thj. Város szociálpolitikai tevékenysége (1929-1935) In: Baranyai Helytörténetírás, 1982. Szita László (szerk.) Pécs, 1982.
 Vargha Dezső: Pécs Thj. Város szociálpolitikai tevékenysége (1936-1944) In: Baranyai Helytörténetírás 1983/84. Szita László (szerk.) Pécs, 1985.
 Vargha Dezső: Pécs Thj. Város szegénységélyezési tevékenysége a Dunántúl c. napilap tükrében. In: Baranyai Helytörténetírás, 1989. Pécs, 1989.
 Vargha Dezső: Pécs Thj. Város szociálpolitikája a világgazdasági válságtól az ONCSA létrehozásáig (1929-1940) Bölcsészdoktori disszertáció. Budapest, 1987.

MOLNÁR MARGIT

ESZTERGÁR LAJOS SZOCIÁLPOLITIKÁJA FŐBB MŰVEINEK TÜKRÉBEN*

„Nem könnyű feladat ama férfiú arcképét felvázolni, aki szerényen, művei mögé rejtőzik, a népszerűséget kerüli inkább, mint hajhássza, s akinek becsvágya nem hírnévre, hanem szolgálatra tör, [...] akinek áldozatos tevékenysége a társadalomra irányul, és túlzás nélkül a legszebb és legnehezebb szolgálatnak, az emberibb és élni érdemesebb élet megteremtésének szentelődik. Esztergár Lajos ilyen férfiú” – mondja róla **Szabó Zoltán**, és eme példamutató személyiség életműve előtt tiszteleghetünk mi is kései utódok.¹

A KORSZAK SZOCIÁLPOLITIKÁJÁNAK ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE

Mielőtt Esztergár Lajos szociálpolitikájáról szót ejtenénk, vessünk egy vázlatos pillantást a kor szociálpolitikájára annál is inkább, mivel megítélésében nincs egységes vélemény a hazai szociálpolitikusok között. A magyar szociálpolitikát végig szegénypolitikának vallók táborából **Gyáni Gábor** *A szociálpolitika múltja Magyarországon*² című előadását követő vitában **Susan Zimmermann** a Central European University vendégtanára a következőket mondta: „A magyar szociálpolitika „deficitjének” kategóriája elfedi a fejlődés jellegének kérdését és ennek megválaszolatlanságát. Gyáni Gábor nem értékeli a fejlődés jellegét és irányát. Ezt az értékelést csak a szociálpolitika belső összefüggéseinek kutatása és a szociálpolitikára ható társadalmi erők vizsgálata alapján lehet elvégezni. A magyarországi modern szociálpolitika-kutatás a „deficit” és az „elkanyarodás” megállapításán túl nem hozott létre koherens elméletet, nyugati típusokra és modellekre hivatkozva a magyar fejlődést „deficitesnek”, „elmaradottnak” mutatja be. A magyar szociálpolitika sem nem „elkészt”, sem nem „elmaradott”, hanem saját utat járt be, amely másfajta modernitáshoz vezetett. Ennek átfogó és megértő bemutatása még várat magára. Egy ilyenfajta elemzés feladata az volna, hogy bemutassa a szociálpolitikai modernizációt, amelynek létét egyesek elvitatják.”³

Arra a kérdésre, hogy miért nem szabad nyugati példákkal összehasonlítani a magyar szociálpolitika történetének fejlődését, maga Esztergár Lajos adja meg a választ: „A hazai szociálpolitika friss keletű, alig pár éves múltra tekint vissza. [...] A magyar szociálpolitika a legválságosabb időkben követelt intézkedéseket, amikor az ország ipari telepektől, bányáktól, természeti kincsektől megraboltan és lakos-

*Az előadás elhangzott a Pécsi Esztergár Lajos Konzervatív Egyesület által szervezett konferencián 2002. szeptember 26-án a Pécsi Kulturális Központban.

¹ Szabó Zoltán: Hazugság nélkül I. kötet, Budapest, Héttorony, 1989. 388.p.

² Gyáni Gábor: A szociálpolitika múltja Magyarországon. Budapest, 1994.

³ Zimmermann, Susan: op. cit. 1994. 26.p.

sága megcsonkítása következtében szerényen állja körül a szociálpolitika munkaterületét. Ilyen körülmények között nem lehet beszélni nagy szociális alkotásokról, nagy intézményekről, hanem a meglévő erőknél olyan módon való csoportosítását kell elérni, hogy azok az adott viszonyok mellett megóvják a nyomorba jutott osztályokat az éhezéstől, átmentsék erejüket a nemzet egészének szolgálatára és fenntartsák cselekvőképességüket arra az időre, mikor majd a viszonyok változásával szükség lesz mindenkinek teljes akcióképességére.”⁴

A korszak szociálpolitikai jellemzőit **Romsics Ignác** akadémikus a következőképpen foglalja össze: „Az, az akkor és azóta is gyakran hallható állítás, hogy Horthy Miklós Magyarországon >3 millió koldus< élt volna, a túlzások közé tartozik. Kétségtelen azonban, hogy igen sokan tengették életüket inséges körülmények között. [...] A modern szociálpolitika számos elemét azonban bevezette [a rendszer]. A huszas évek utolsó harmadától a városi munkásságnak mintegy 80-90%-ára terjedt ki a kötelező betegségi és baleseti biztosítás. 1928-ban vezették be a városi munkásság kötelező nyugellátását is, amit 1937-ben a 8 órás munkaidő és a fizetett szabadság elrendelése, majd 1938-ban a gyermeknevelési pótlék bevezetése követett. A fenti törvények nagy hiányossága volt, hogy a mezőgazdasági munkásokra nem vonatkoztak. Némi változást ebben az aránytalanságban az 1938. évi XII. tc. hozott, amely a mezőgazdasági munkavállalókra is kiterjesztette az öregségi biztosítást. A nyugdíjkorhatárt egységesen 65 évben szabták meg, s ahhoz, hogy valaki nyugdíjat kapjon, 15 éves munkaviszonnyal kellett rendelkeznie.

A Horthy-korszak társadalombiztosítása – a kor mércéjével mérve – ezek után már csak egyetlen nagy hiányosságtól szenvedett: a munkanélküliség elleni biztosítás megoldatlanságától. Ez azzal magyarázható, hogy az iparban a munkavállalók 10 és 20%-a között ingadozó, a mezőgazdaságban pedig ennél is magasabb arányt kitevő munkanélküliek válogatás nélküli és rendszeres segélyezése az üzemi költségeket és/vagy az állami költségvetést elviselhetetlenül megterhelte volna. Ehelyett a karitatív jellegű és eseti szegénygondozást fejlesztették. A segélyezés szempontjából különbséget tettek munkaképtelenek, munkanélküliek és munkakerülők között. Az utóbbiak semmiféle segélyben nem részesülhettek, a munkanélküliek is csak akkor, ha inség-, illetve szükségmunkát végeztek.

A magánfilantrópia és az egyesületi karitás terén új kezdeményezésként jelent meg az úgynevezett egri norma, amelyet **P. Oslay Oswald** egri ferences házfőnök dolgozott ki 1927-ben. Ez a segélyalap adományokból történő szisztematikus összegyűjtését és lakóhelyenkénti szétosztását jelentette. A kormány ezt, mint „magyar normát” 1936-ban minden városban és nagyobb községben bevezette. **Esztergár Lajos** pécsi polgármester a harmincas évek végén olyan, úgynevezett produktív szociálpolitika elveit dolgozta ki, amely a szegények segélyezése helyett állandó megélhetési forráshoz juttatásukat és önálló gazdálkodásra nevelésüket helyezte előtérbe. Ez a szempont lett az 1940-ben létrehozott Országos Népi és Családvédelmi Alap (ONCSA) egyik legfontosabb irányelve, amely a sokgyermekes családok lakáshoz juttatását tartotta egyik kiemelt feladatának.

⁴ Esztergár Lajos: A szociális képzés kérdése. Pécs, Kultúra, 1934. 18.p.

A PÉCSI M. KIR. ERZSÉBET TUDOMÁNYEGYETEM
JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI KARÁNAK
SZOCIÁLIS TANFOLYAMA

A SZOCIÁLIS KÉPZÉS KÉRDÉSE

DR. ESZTERGÁR LAJOS

PÉCS SZ. KIR. VÁROS TANÁCSNOKA

1 9 3 4

KULTÚRA KÖNYVNYOMDAI MŰINTÉZET NYOMTATÁSA, PÉCS

A közegészségügy az oktatáshoz hasonlóan – feltűnően nagyot fejlődött. 1913-ban 100 000 lakosra 31, 1921-ben 56, 1938-ban 117 orvos jutott. Ez Európa élvonalába emelte az országot. Ugyanilyen arányban nőtt a tízezer főre eső kórházi ágyak száma: 1920-ban 33, 1938-ban 54. Ennek köszönhető, hogy a háború előtt népbetegségnek számító tüdőbaj arányát, a halált okozó betegségeken belül 20%-ról sikerült 13%-ra leszorítani, s a csecsemőhalandóság is jelentősen mérséklődött. A falusi lakosság egészségvédelmének megszervezése terén kiemelkedő szerep jutott az úgynevezett zöldkeresztes szolgálatnak, amelyet 1927-ben alapítottak, és 1934 után bővítettek országos méretűvé. A szolgálat 1938-ban 1,5 millió főt gondozott, és a 6 ezer főnél kisebb lélekszámú, gyakorlatilag orvos nélküli települések csaknem egészét átfogta.”⁵

Mindezekhez még hozzátehetjük, hogy az európai szociálpolitika e korszakának sokat emlegetett fogalmai a „közjó” és a „szociális állam” eszméje.

Előbbi fogalom alatt értve nem csupán a materiális, hanem a totális közjót is. Materiális értelemben a közjó az az állapot, amelyben a társadalom minden tagja rendelkezik az arányos anyagi szükséglet-kielégítés lehetőségével, és erre alapítja erkölcsi, szellemi fejlődését. A totális értelemben vett közjó állapotában a közösség minden tagjának természeti joga érvényesül az összes emberi szükséglet vonatkozásában (mindenki szabad és értelmes ember módján érhesse el végső célját).⁶

A harmincas években dúló nagy gazdasági világválság idején egy új jelszó terjedt el: a szociális állam megvalósításának ígérete. A szakirodalomban **Mihelics Vid** egyetemi magántanár disszertációjában bemutatja Európa-szerte a régi jogálmátváltozását szociális állammá.⁷

Magyarországon a szociális állam jelszava különleges nemzeti utat takart, amely a társadalmi problémák több területén (anya- és csecsemővédelem, gyermekgondozás, zöldkeresztes egészségvédelem, családvédelem, Magyar Normás szegénygondozás) behálózni kívánta a teljes emberi életet. Mindenek előtt a munka védelmének különféle fázisai kerültek jogi szabályozás alá, miután a magyar kormányok egymás után becikkelyezték a nemzetközi munkavédelem kongresszusai és egyezményei során elfogadott kötelezettségeket.

ESZTERGÁR LAJOS ELMÉLETI SZOCIÁLPOLITIKÁJA

A továbbiakban tekintsük át, miképpen látta a magyar szociálpolitikát Esztergár Lajos jogász-szociálpolitikus a napi teendői tengerében? Ennek megvilágítására négy alapvető művéből idézek: *Gyakorlati szociálpolitika, Pécs, 1933.*; *A szociális képzés kérdése, Pécs, 1934.*; *A szociálpolitika tételes jogi alapja, Pécs, 1936.*; *A szociális munka útján, Pécs, 1939.* E művekből kitetszik, hogy Esztergár Lajos szociálpolitikai munkássága három fő területet ölel fel: az elméleti szociálpolitika, a gyakorlati szociálpolitika és a szakképzés területeit. Gyakorlati szociálpolitikának ő a

⁵ Romsics Ignác: Egy korszak a mérlegen. A Horthy-Magyarország két évtizede. In: Rubicon 2001/1-2. 47-48.p.

⁶ Kovrig Béla: Szociálpolitika. Magyar Szemle Társaság Kiskönyvtára, Budapest, 1936. 121.p.

⁷ Mihelics Vid: A szociális állam. Szent István Könyvek, Budapest, 1931. 93.p.

33273

GYAKORLATI SZOCIÁLPOLITIKA

PÉCS SZ. KIR. VÁROS
SZOCIÁLPOLITIKAI BESZÁMOLÓJA

DR. ESZTERGÁR LAJOS
PÉCS SZ. KIR. VÁROS TANÁCSNOKA

1933

KULTÚRA KÖNYVNYOMDAI MŰINTÉZET NYOMÁSÁ

PÉCS

szociális munkát tekintette. Ebben is a produktív szociálpolitika híve volt, vagyis az elesettségéből való kiemelkedést tekintette fő céljának a fokozatosság elvének szem előtt tartásával. Elmélet és gyakorlat egységét vallotta, amit nemcsak mindennapi munkálkodásában, de az egyetemi tanfolyamain is megvalósított.

Esztergár Lajos: *Gyakorlati szociálpolitika* című kiadványa Pécs szabad királyi város szociálpolitikai beszámolója az 1921–33-ig terjedő évekről. A szociálpolitika eredetéről és fejlődéséről elmélkedve olvashatjuk szociálpolitika-fogalmát. „A szociálpolitika az állam azon tevékenységének fő része, mely az összesség szelleme, gazdasági és testi jólétét kívánja védeni és fejleszteni. Az a tudomány, mely a gazdasági és szellemi erők társadalmi szervezésének szolgálatában áll azon célból, hogy a munkaviszonyokat szabályozza, a szociálpolitika. A szociálpolitika feladata a kapitalizmust [...] olyan közérdekű magatartásra szorítani, hogy a társadalmi osztályok közötti együttműködést lehetővé tegye. [...] A szociálpolitika feladatai megoldásánál nem nélkülözheti a polgári társadalom bekapcsolódó munkáját.”⁸

Nem másról van itt szó, mint a társadalom integrációjáról, harcoktól, felfordulásoktól mentes működéséről, ebben a korban úgy mondják: a tőke és a munka békéjéről.

Egy másik művében azt fejtegeti, hogy mi a szociális jog lényege, mint a szociálpolitika jogi alapja. „A szociális jog a közigazgatási jognak ága, amely tartalmazza mindazokat a szabályokat, melyek révén a társadalmat fenyegető veszélyek megelőzhetők, illetőleg a meglévők gyógyítás révén a minimálisra csökkenthetők. [...] A szociális jog feladata [...] hogy az életviszonyok olyan szabályozását mozdítsa elő, mely a nemzetet a legmagasabb erő kifejtésére képessé tegye. A nemzet érdeke követeli, hogy minden olyan körülmény, tünet, életmegnyilvánulás, mely akár az egyének fennmaradását veszélyeztetné, vagy akár a társadalmi rendet, az állam életét, nemzet erejét a legkisebb mértékben csökkentené, úgy szabályozza, hogy a káros kihatásokat kiküszöbölje.”⁹

Ebből egyszersmind kirajzolódik a korszak legalapvetőbb erkölcsi követelménye az általános emberszeretet, ezen belül a nemzeti eszme, a haza fogalma.¹⁰

Esztergár Lajos világosan látta azt is, hogy nem elegendő a szociálpolitika fogalmát, intézményrendszerét a körülöttünk lévő európai modellek pusztá másolásával átvenni, elengedhetetlenül szükség van szakképzésre is. Erről szóló gondolatait „A szociális képzés kérdése” című művében, 1934-ben jelenteti meg: „A háború után az ország megcsonkítása, majd a konjunktúrának eltűnte után a szinte feneketlennek látszó ínség és nemzetközi nyomások hatása alatt kifejlődött nemzeti létért vívott küzdelem rávezette a magyar közigazgatást is a szociálpolitikai mezőkre. A jelentkező feladatok nagy száma azonban felkészületlenül találta a közigazgatást. Ennek következményeképpen bizonytalanság, tétovázás, lassúság jelentkezett az intézkedésekben. [...] A magyar szociálpolitika közigazgatási vég-

⁸ Esztergár Lajos: *Gyakorlati szociálpolitika*. Pécs sz. kir. város szociálpolitikai beszámolója. Pécs, 1933. 22.p.

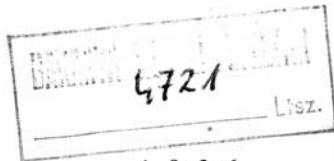
⁹ Esztergár Lajos: *A szociálpolitika tételes jogi alapja*. Pécs, 1936. 12.p.

¹⁰ Moór Gyula: *Bevezetés a jogfilozófiába*. Budapest, 1923. Pfeifer Ferdinánd (Zeidler testvérek) *Nemzeti Könyvkereskedése* (Újabb kiadás: Püski, Budapest, 1994.)

A SZOCIÁLPOLITIKA TÉTELES JOGI ALAPJA

DR. ESZTERGÁR LAJOS

PÉCS SZAB. KIR. VÁROS TANÁCSNOKA

1936

KULTÚRA KÖNYVNYOMDAI MŰINTEZET NYOMTATÁSA, PÉCSSETT

rehajtói nélkülözték a munka alapját képező szaktudást. A további és sürgősen megoldandó feladat a szociális szakképzés. [...] A helyes szociálpolitika mindig a megelőzés útjait járja és sohasem lépi át a harmónia biztosításának határait. [...] Ennek a feladatnak csak az tehet eleget, aki rendelkezik a baj megállapításához szükséges ismeretekkel és az alkalmazható eszközökkel.”¹¹

A magyar szociális szakképzés sajátosságáról a következő megszívlelendő gondolatokat olvashatjuk: „A szociális oktatást a magyar viszonyokhoz és a faji sajátosságokhoz kell alkalmazni. Idegen példák kopírozása többnyire téves vágányokra tereli a munkát. [...] A külföldi tapasztalatok, tanulságok feltétlenül figyelembe veendőek, azoknak azonban szolgálai lemásolása és applikálása nemcsak azért alkalmatlan, mert más temperamentumú, más gazdasági, kulturális és szociális berendezkedésű népekre vannak szabva, hanem azért is, mert az ott kifejlődött gyakorlat hosszas múltra visszatekintő szociálpolitikai munka eredménye, mely munkának nem szabtak korlátot anyagi lehetőségek, hanem a megvalósításhoz bőségesen állott idő és pénz a rendelkezésre.”¹²

Idézett művében Esztergár áttekinti a korabeli európai országok szociális képzéseit, így a University of Bristol, Manchester, Birmingham, Glasgow, London, Edinburgh, Bedford, Leeds, de az osztrák, német, brüsszeli iskolákat is. A magyar szakképzés nehézségeit ecsetelve megemlíti, hogy a Magyar Vöröskereszt Egylet 1927–28-ban tartott kísérleti tanfolyamot, 1933–34. tanév második félévében létesült az első szisztematikus gyakorlati szociális tanfolyam a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen, ahol a hallgatók a szociális védelem városi munkájára nyertek kiképzést. Speciális kiképzést nyújt még ebben a korban az Országos Közegészségügyi Intézet a kötelékébe tartozó általános egészségügyi védőnőknek, továbbá a Stefánia Szövetség védőnői részére és a Szociálpolitikai Intézet, amelynek keretében a szociálhigiéna fontos szolgálata kihangsúlyozódik, amellelt behatóan foglalkozik a munkásság nevelésével.

Esztergár hangot adott annak a kívánalomnak is, hogy a szociális szakképzésnek helyet kell adni a hittudományi főiskolákon, a községi közigazgatási tanfolyamokon, [...] a szociálpolitikai szakképzés minden közigazgatási ágazatban dolgozó tisztviselő részére előírandó.

A pécsi Erzsébet Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának szociális tanfolyamán az oktatás anyagát képezte:

1. Társadalomtan (szociológia)
2. Szociálpolitikai ismeretek (benne: agrár-szociálpolitika, cselédügy, mezőgazdasági és házi cselédek, lakáspolitikai, ipari szociálpolitika, kereskedelmi szociálpolitika, mezőgazdasági, otthoni-, házi- és népipar, szövetkezetek, mint az önszegély munkás- és középosztály védelem szervezetei, kis emberek hitele, munkavállalók önvédelme, hatósági és üzemi védelme, nemzetközi munkásvédelem, munkanélküliség, munkásbiztosítás)
3. Társadalom-egészségügy („szociálhigiéna”)

¹¹ Esztergár Lajos: A szociális képzés kérdése. Kultúra, Pécs, 1934. 4.p.

¹² Esztergár... I.m. 1934. 18.p.

4. Tételes szociális jogszabályok
5. Alkalmazott szociálpolitika (anya-, magzat-, csecsemővédelem, gyermek a családban és családon kívül, értelmiségi ifjúsági problémák, nőkérdés, női munka, munkanélküliség, ínség fogalma, okai, következményei, az ínségnyhítés módjai, eszközei és lehetőségei, szegénység és segélyezés, adminisztráció = a szociálpolitika intézményrendszere).
6. Kiegészítő előadások (szociálpedagógia, szociálpszichológia, szociáletika, magánjogi és büntetőjogi előadások)

Az 1940/41. tanévtől a hallgatók közgazdaságtant, közjóléti igazgatást, alkalmazott társadalomtant vettek még föl. Tervbe vették a Szociálpolitikai Kar létrehozását is, azonban ez terv is maradt, sem a kar létrehozására, sem a tanfolyamok folytatására 1944 után nem nyílt lehetőség.

A kiragadott idézetekből az is látható, hogy Esztergár Lajos szinte minden művében érinti a szociálpolitika fogalmát, amelyet tágran értelmez. Beletartozónak érzi a bajok megelőzését, a prevenciót éppen úgy, mint a már kialakult, meglévő bajok orvoslását, a korrekciót. Alanyai körébe tartozónak tekinti a fő szociálpolitikai ágens államon kívül az egyházat és a társadalom széles rétegeit, a magánszemélyek összefogását is.

Ez tükröződik a Pécs város szociálpolitikájának áttekintése 1921-33-ig szóló beszámolójában, amelyben a szociálpolitikai feladatok gyakorlati megvalósítását 6 fő részre osztotta:

1. Anya- és csecsemővédelem (ezen belül: napközi otthonok, az óvodás és iskolás gyermekek szociális gondozása),
2. Ifjúság védelme és szociális életre nevelése (ezen belül: a középiskolák közreműködése az ínségnyhítésben, a munkanélküli munkásifjúság foglalkoztatása),
3. Felnőttek segélyezése (ezen belül: a segélyre szoruló felnőttek osztályozása és segélyjoga, a munkaképes munkanélküliek, szellemi szükségmunkások foglalkoztatása, a mérnöki hivatal keretében foglalkoztatott ínségesek, háziipari foglalkoztató, munkabérek és azok kifizetése, a munkanélküliek egészségügyi ellátása),
4. Segélyezés eszközei és szervei. Az ínségnyhítés szervezete (ezen belül: a központi iroda működése, a kerületi irodák, szociális szervezők, az ínségnyhítés adminisztrációja, környezettanulmány, a munkanélküliek nyilvántartása, munkaközvetítés, cselédközvetítés, vándorszállás, központi konyha),
5. Koldusügy,
6. Együttműködés a hatóságokkal, egyházakkal, társadalmi egyesületekkel és a közönséggel. Hatóságok bekapcsolása az ínségnyhítés munkájába (ezen belül: egyházak és társadalmi egyesületek ínségnyhítő tevékenysége, együttműködés a közönséggel).

Esztergár Lajos *A szociálpolitika tételes jogi alapja* című fő műve három részre – ma úgy mondanánk – az ágazati szociálpolitika területeire tagozódik. Az

általános és részrendelkezések felsorolását, valamint a fejezetek végén a hozzá kapcsolódó szakirodalmat is megadva.

I. rész: Anya- csecsemő- gyermekvédelem rendszere. Ebben a részben tárgyalja:

1. A népesedés előmozdítását, 2. Anya- és csecsemővédelmi jogot, 3. Kisdied-óvást, 4. Iskolai szociális védelmet, 5. Gyermek- és fiataikorúak foglalkoztatását, 6. Tanoncügyet, 7. A gyermeknek az eltartáshoz és neveléshez való jogát, 8. A házasságon kívül született gyermek védelmét, 9. Az atyai hatalmat, 10. Az örökbefogadást, 11. Az árvák jogát, 12. A gyermek gyámügyi védelmét, 13. Gyermekmenhelyet, 14. Fiataikorúak javító nevelését.

II. rész: A munkások szociális védelmével foglalkozik:

1. Kézműipari munkások joga, 2. Gyári munkások joga, 3. Bányamunkások védelme, 4. Kereskedősegédek és magántisztviselők joga, 5. Vasutasok szociális joga, 6. Mezőgazdasági munkások védelme, 7. Napszámosok joga, 8. Munkásnők szociális védelme, 9. Szociális biztosítás (betegségi biztosítás és a betegségbiztosító intézetek, öregségi, rokkantsági, özvegységi, árvasági biztosítás, balesetbiztosítás, bányatárs-pénztárak). 10. Munkaközvetítés. 11. Szervezkedés. 12. Kisiparosok szociális joga. 13. Gazdatartozások rendezése. 14. Szövetkezetek. 15. Átképzés, 16. Munkakötelezettség (közérdekű közmunkák). 17. Munkakerülés, csavargás, kéregetés. 18. Munkanélküliség 19. Ínségnyhítés (telepítés, útépítés, öntözőművek, háztartásvezetés, belterjes gazdálkodás, termés-értékesítés stb.)

III. rész

1. Közsegélyezés, koldulás. 2. Kórházak, gyógykezelés. 3. Hadigondozás. 4. Hadikölcsön segélyezés. 5. Zálogházak. 6. Prostitúció. 7. Nemzetközi segélynyújtó egyesülés

ESZTERGÁR LAJOS GYAKORLATI SZOCIÁLPOLITIKÁJA

Esztergár Lajos fentiekben idézett elméleti munkáságán túl gyakorlati szociálpolitikája két síkon haladt: az úgynevezett „Egri normás” szegénygondozásból induló Pécsi normás szegénygondozás, majd az ezen túlmutató, úgynevezett produktív szociálpolitika síkján.

Az előbb említett szegénygondozás lényege, hogy szervezettséget vitt a segélyek összegyűjtésébe, majd szétosztásába és megszüntette a koldulást. A gondozást a szegénygondozó testvérek látták el, akik a helyszínen keresték fel a szegényeket, s nemcsak környezettanulmányt végeztek, és minden rászorulóknak azt adták, amire szüksége volt (napi ebéd családoknál, napi élelmiszeradag, tüzelő, ruhanemű, készpénzsegély stb.), hanem az elhagyott betegek, öregek gondozásában is aktívan részt vettek. Az 1927–1936-ig „magyar normává” szélesedett szegénygondozás az 1936-ban Londonban összehívott szociális világgkongresszuson is elismerést aratott.¹³

Az a fajta szociális gondoskodás, amely már túllép egy karitatív szegénygondozáson, az első szövetkezeti kísérletek (Szatmár megye, Baranya megye) megjelenéséhez, az 1938. évhez köthető.

¹³ Csizmadia Andor: A szociális gondoskodás változásai Magyarországon. Budapest, 1977. 90-97.p.

Ennek az új, úgynevezett „produktív szociálpolitikának” a lényegét – amit én a fokozatosság elvének hívok – Esztergár Lajos a következőképpen írja le: „Ott, ahol az elesettség a legnagyobb, nem lehet a juttatásoknak a legnagyobb fokával kezdeni az elesettségből való kiemelést, mert ha az elesett nem rendelkezik a szükséges erkölcsi és ismeretbeli kellékekkel, a segítségnek az ismeretek nyújtásával és helyes gazdálkodásra való tanítással paralel kell haladni. Sok éves tapasztalat igazolja, hogy az elesettségből csak fokozatosan lehet az egyéneket a jobb gazdasági körülmények közé helyezni.”¹⁴

A községekben ez a fokozatosság elve az igénytelen kecske juttatásától a már több ismeretet igénylő szárnyas állatok, sertés juttatásán keresztül a még több ismeretet igénylő tehén juttatásáig történő ívet jelentette. Utóbbi már annak képességét is megkövetelte az igénylőtől, hogy képes legyen istálló megépítésére, valamint a takarmány előállítására, amelyekhez saját telek is kellett. E fokozatosság a jövedelemszerzésben is megnyilvánult, hiszen mindig nagyobb jövedelemre lehetett szert tenni, s a megtermelt terményből, állatszaporulatból természetben történt a törlesztés is. Ezek voltak az első úgynevezett „szövetkezeti kísérletek” az ország több megyéjére – így Baranyára is – kiterjesztve. Ez már megalapozhatta a házépítési akciókban való részvételt is, melyet vidéken FAKSZ-nak neveztek, s olyanoknak juttattak, akikben a visszafizetésre és a törlesztésre a garancia megvolt. Rendszerint megkívánták, hogy az igénylőnek legyen házhelye, a vályogot pedig a juttatott családtagja közreműködésével vesse ki. Ilyenkor a szövetkezet a szakértő iparosok munkadíját, a fa- és cserépanyagot, valamint a kő, vagy betonanyagot hitelezte. A jogosult ezt a segítséget 12 év alatt tartozott törleszteni évi 2%-os kezelési költség felszámítása mellett. A házjuttatott rendszerint más, például állatjuttatásban is részesült, hogy a törlesztést könnyebben teljesíthesse.

A falusi nincstelen lakosság intézményes támogatása mellett a városi nincstelen lakosságnak önálló egzisztenciává tétele érdekében is megtörténtek az első kísérletek, a pécsi kísérlet vezetője: Esztergár Lajos volt. Azt tapasztalta, hogy a gazdasági válságból könnyebben emelkedtek ki azok, akiknek valami ingatlan tulajdonuk volt, mint akiknek semmijük sem volt. Célkitűzése volt éppen ezért a városi lakosság magán vagyonhoz juttatása. A városi telkeknél maximálisan 250 □ öles házhelyek juttatását vették tervbe, amelyen intenzív kertgazdálkodás mellett egy család a háztartásához szükséges zöldségfélét fedezni tudta. Pécs város törvényhatósága elhatározta, hogy 100 db túlnyomórészt szoba-konyhából, részben két szoba konyhából álló családi házat építtet a többgyermekes és rászoruló családok részére. Ezt az akciót a város abból az elgondolásból szervezte meg, hogy a sokgyermekes családoknak mindig nehezebb volt lakáshoz jutniuk, és legtöbbször egészségtelen s viszonylag magas lakbérű lakásokban voltak kénytelenek élni, ők rendelkeztek a legtöbb lakbérhátralékkal. A város tehát úgy kívánta lebonyolítani a házépítést és juttatást, hogy azt a lakbérrel törleszteni lehessen. E házakra 25 évi adómentességet biztosítottak elidegenítési tilalom és lakbér törlesztése mellett. Kiszámította a város azt is, hogy ha a házépítésre szánt pénzüsszeget pénzintézetbe

¹⁴ Esztergár Lajos: Szociális munka útján. Pécs, 1939. 45.p.

tenné, mennyire szaporodna fel, amennyi bevételtől így elesne, azt a kormányzat az ínségnyhításból pótolta.

A juttatottaknak kötelességük volt Közjóléti Szövetkezetekbe tömörülni, amelyek előírták többek között azt is, hogyan kell az egyes veteményes ágyásokat elkészíteni, és belterjesen kezelni. A feltételek között szerepelt, hogy megállapított számú sertést és szárnyast kötelesek tartani és a termelvények téli eltevéséről is kötelesek gondoskodni, valamint háziiparral is foglalkozni. E feltételeket kiegészítették egészségügyi előírások (kötelező orvosi vizsgálat, tisztaság, rend, kimeszelés), valamint nevelési vonatkozások (hazafias, szociális, kulturális mozgalmakban való részvétel, s a családoknál kölcsönös segítségnyújtás).

Az intézményes szociálpolitika következő állomása az Országos Nép és Családvédelmi Alapról (ONCSA) szóló törvényjavaslat előterjesztésének bejelentése 1938-ban, amelynek munkálataira és gyakorlati megvalósítására Esztergár Lajos pécsi polgármester miniszteri biztосként kapott megbízást. A belügyminiszter 1940 elején olyan utasítást adott, hogy minden törvényhatóság legalább öt évre állítsa össze szociálpolitikai tevékenységének részletes munkatervét (ezek el is készültek). Az ezt megelőző belügyminiszteri rendelet (1938. december 18.) kimondta a törvényhatóságok vezetői számára, hogy „a megállapított szociális munkaterv végrehajtása során állandóan arra kell törekedni, hogy a támogatásra szoruló egyének gazdasági és szociális helyzete annyira javuljon, hogy azok a jövőben a köz támogatására lehetőleg ne szoruljanak, s hogy azok a nyújtott támogatás értékét valamilyen szolgáltatás (pénz, termés, munka) útján mielőbb visszatérítsék.”

Az ONCSA részben közigazgatási, hivatali szervezet volt, az alsó foktól a törvényhatóságokon keresztül az Országos Szociális Felügyelőségig; részben egy eljárási menet az ügyek területi és tárgykör szerinti megoszlása alapján. A hivatali apparátus jogászok, mérnökök, orvosok, más szakemberek szerződéses jogviszonya és együttműködése alapján volt elképzelve. Azokat a szakembereket, akik a közigazgatás többi hivatalnokaitól különleges készségük és szakképesítésük alapján a szociális ügyek intézésére elhívták, szociális felügyelőknek nevezték. Részükre hívták össze háromnapos megbeszélést Esztergár Lajos Pécsre, amelynek során körvonalazódott sokrétű feladatkörük a részletes adatgyűjtéstől a helyszínek látogatásán át a központban végzett adminisztrációig.

Produktív volt ez a szociálpolitika kettős értelemben is, a juttatottak vonatkozásában azért, mert saját maguk alkotó munkájukkal hoztak létre új értéket, de produktív volt azért is, mert ameddig a történelem sodrása engedte, eredményesen és sikeresen működött.

Mindig költői kérdés marad a „mi lett volna, ha” kezdetű. Mi lett volna, ha Magyarországon sikerül a tervbe vett új szociális igazgatás bevezetése, az egyetemen elindított képzésekben résztvevők munkába állítása? Erre sem Esztergár Lajos, sem mi, kései utódok nem adhatunk választ.

ROZS ANDRÁS

ESZTERGÁR LAJOS POLITIKAI-KÖZÉLETI SZEREPE A 40-ES ÉVEKBEN ÉS '56-BAN

Esztergár Lajos nevéhez elsősorban a két világháború közötti magyar szociálpolitikában nyújtott teljesítménye, a „Pécsi Norma” megalkotása fűződik.¹ De vajon hogyan állt helyt a fontos tisztséget, egy magyarországi nagyváros polgármesteri tisztét betöltő személy a közéletben, hogyan viselkedett a huszadik század közepének, negyvenes-ötvenes éveinek politikai viharában, háború, jobb- és baloldali diktatúrák kísérletei és kísértetei között, hogyan válaszolt egy ízig-vérig középosztályi személyiség a nagypolitika helyi szinten megnyilvánuló kihívásaira?

A magyar politikai élet a Horthy-korszakban országosan jelentős olyan reprezentánsait, mint gróf **Bethlen István**, gróf **Teleki Pál**, **Gömbös Gyula**, már megvizsgálták történészeink – **Ormos Mária**, **Romsics Ignác**, **Tilkovszky Lóránt** – s megpróbálták a Horthy-korszakot a szocialista időkben totálisan elítélő, stigmatikus képet differenciálni, kiindulva a korszak társadalmi-politikai helyzetének a korabeli politikai elit által történt érzékeléséből, felfogásából, a kor értelmiségének, polgárságának, középosztályának gondolkodásából.² A kapott kép talán nem mindegyik mai társadalmi réteg, politikai csoportosulás számára nyújt kielégítő színeket, mindenesetre a polgári társadalom önidentitása számára fontos történelmi tudat újraalkotása már elindult.

Utóbbi célt nemcsak az országos történelmi kép kialakításához, hanem a helyi – regionális, megyei, városi, községi – történet megalkotásához is szükséges felállítani. Ezt próbáljuk e következő néhány sorban megtenni Esztergár Lajos pécsi polgármester közéleti szerepének elemzésével. Vizsgálódásunkat több, általunk a téma szempontjából legfontosabbnak ítélt metszetben fogjuk végezni: Esztergár politikai-közéleti tevékenységét, teljesítményét értékeljük: a második világháború idején tett közéleti megnyilvánulásai kapcsán, majd a zsidóság 1944 nyári deportálásakor, azután az 1944 végi nyilas uralom idején, majd a koalíciós korszakot és az ötvenes éveket érintve az 1956-os forradalom és szabadságharcban, illetve az azt követő kádári megtorlás időszakában.

A magyar nemzeti középosztály arculata, teljesítménye a kommunista diktatúra több mint negyven éve alatt meglehetősen negatív megítélést kapott. A ke-

¹ Esztergár Lajos pécsi szociálpolitikai tevékenységéről lásd Vargha Dezső tanulmányait a Baranyai Helytörténetírás kötetiben: 1982, Pécs, 1983: Pécs Thj. Város szociálpolitikai tevékenysége 1929-1935. 341-363. lap; 1983-1984, Pécs, 1985: Pécs Thj. Város szociálpolitikai tevékenysége (1936-1944). 203-227.p. 1985-1986, Pécs, 1986: Vizsgálatok Pécs thj. Város gazdálkodásáról és tisztviselőinek, alkalmazottainak helyzetéről (1929-1944). 323-354.p.; 1987/88, Pécs, 1988: A pécsi munkaerőhelyzet és a városi ínségmunkarendszer (1929-1940). 315-339.p.; 1989, Pécs, 1989: Pécs thj. Város szegénysegélyezési tevékenysége a Dunántúl című napilap tükrében 1929-1944. 266-286.p.

² Ormos Mária: Nácizmus – fasizmus. Budapest, 1987; Bethlen István emlékirata, 1944. Sajtó alá rendezte Romsics Ignác. Budapest, 1988; Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2000; Tilkovszky Lóránt: Teleki Pál titokzatos halála. Budapest, 1989; Tilkovszky Lóránt: Fodor Ferenc és Teleki Pál. Zárótanulmány. In: Fodor Ferenc: Teleki Pál. „Egy bújdosó könyv”. Sajtó alá rendezte: Szávai Ferenc Tibor. Budapest, 2001. 503-557.p.

resztény-nemzeti gondolkodást magáénak valló rétegre 1944 végétől a „reakciós”, a „nacionalista, sovinszta”, az „antiszemita”, sőt a „fasiszta” jelzőt alkalmazták, az e réteghez tartozó, többnyire értelmiségi, tisztviselő, alkalmazott hivatalnoki pályán dolgozókat e jelzőkkel stigmatizálták, politikailag, a kommunista sajtó útján támadták, jobb esetben állásukból elbocsátották, rosszabb esetben népbírói ítélettel börtönbe juttatták.

Esztergár Lajos pécsi polgármestert 1945-ben megfosztották tisztségétől, s népbírói perben háborús bűntettel vádolták. Azt az Esztergár polgármestert, akit a nyilasok 1944 őszén internáltak német- és szélsőjobb-ellenes magatartása miatt. Esztergár 1944 decemberében, már a szovjet-kommunista uralom alatt visszatért és visszavette a polgármesteri tisztséget. Nem sokáig maradhatott azonban a város első embere, a kommunista rendőrség hamarosan letartóztatta és háborús bűntett vádjával népbírói per vádlottjaként meghurcolta a köztisztviselői állású polgármestert.³ A háborús és népellenes bűntett vádja mögött a pécsi zsidóság 1944 évi deportálásának a polgármester által történt végrehajtása állt. Az 1945-ös baloldali dominanciájú politikai légkörben szinte „természetes” volt a Horthy-érában tisztséget viseltek bűnösnek minősítése. Nemcsak a szélsőjobbhoz, a nemzetiszocialistákhoz, nyilas párthoz tartozó funkcionáriusokat ítélték el, hanem a volt kormánypárt vezetőit, tagjait, valamint a Horthy-korszakban bármilyen közfunkciót – miniszter, főispán, alispán, polgármester, főszolgabíró, jegyző – betöltő tisztviselőt, hivatalnokot is a jobboldali bűnök elkövetésével vádoltak, a zsidóságot ért katasztrófaért felelősséggel tartozó személynek neveztek.

A kérdés a mai kor embere, a rendszerváltást követő korszak polgára számára is az, hogy vajon a két világháború közti korszak, s különösen annak az 1944-es, a német megszállást követő szakasza politikájáért ki, kik tehetők felelősé a korabeli magyarországi politikai elitet alkotó személyek közül? Vajon milyen mértékben határozta meg a politikai erőviszonyok ismerete, a hivatali fejelem a politika és a közélet előterében mozgó személyek cselekedeteit, s vajon hogyan ütköztek bennük a keresztény neveletésükből származó erkölcsi parancsok a kor uralkodó eszméihez igazodó politikai tettekhez?

Anélkül, hogy előre is bármiféle ítéletet mondanánk, próbáljuk vázolni az országosan ismert és elismert polgármester, Esztergár Lajos tettekben megnyilvánuló válaszait a közfunkciójának idejére eső politikai-erkölcsi kihívásokra.

Esztergár Lajos pécsi polgármestersége alatt talán legjelentősebb közéleti szereplése az 1943. június 6-án, a pécsi Széchenyi téren megtartott ünnepi városi közgyűlésen történt, melyen a város politikai és egyházi vezetése a világháború miatt a magyar és a pécsi társadalomban jelentkező depresszió, letörtség, reménytelenség ellensúlyozására egy tömegdemonstráció keretében Pécs várost és minden lakóját

³ Új Dunántúl, 1945. május 31., június 28., szeptember 23. és 17., december 18, 19, 20, 21, 22 és 23.; 1946. október 9, november 6, 7 és 28.

felajánlotta Jézus Szent Szívének.⁴ A mintegy harmincezer ember, közöttük az elemi és középiskolák diákjai, a katolikus egyesületek, a leány- és legényegyletek részvételével lezajlott rendezvényen Virág Ferenc pécsi püspök is megjelent, ünnepi körmeneten vett részt és mondott szentbeszédet, ezután következett Esztergár Lajos jól átgondolt beszéde. A polgármester Istenhez fohászkodva kezdte beszédét: „Mindenható Isten, Jóságos Urunk, szerető Mennyei Atyánk! A megpróbáltatások e nehéz napjaiban, a rengő föld hátáról Hozzád emeljük tekintetünket. Tőled várunk oltalmat és segítséget. Nálad keressük a béke, a megnyugvás, a bizalom Ararátját... Súlyos tévelygéseink, vétkeink terhe alatt megtörve, Hozzád fordulunk és a Te Szent Fiad, a mi Urunk Jézus Krisztusunk Szentséges Szíve oltalmát esdjük városunkra.” Majd a polgármester igen kiváló politikai érzékkel a város minden jelentős társadalmi rétegét – így az anyákat, apákat, a kisdedeket, a gyermekeket, a nevelőket és az ifjakat, a város munkásságát, de a munkaadókat is, a szellemi munkásokat is, a betegeket, az elesetteket és szegényeket – tehát akikért a polgármester korábban olyan sokat harcolt – ajánlotta Jézus oltalmába. Esztergár polgármester az ifjúságot említve fejezte ki először az egész rendezvény legfontosabb mondanivalóját: az ifjakat az Úr Szíve tanítsa „önfegyelemre, lemondásra”, kötelességtudásra, „hogy megállják majd helyüket ott, ahová állítottad őket embertársaik, e város és a nemzet érdekében”. Majd a polgármester beszéde végén konkrétan megjelölte az est fő célját, a lakosság megnyugtatását a háborúba vitt fiaikért érzett aggodalmuk ellensúlyozásaként: „Jézus Szent Szíve, vedd oltalmadba városunk minden fiát, akit a haza szolgálatára elhívott. Akár harcterekre, akár máshova távoztak falaink közül, hozd vissza őket erőben, egészségben...” végül, mintegy a lakosságban bujkáló félelemre reagálva a bizonytalan jövő, az esetleges vereség és annak következményei miatt, a polgármester az Úr oltalmába ajánlotta „a polgárság érdekeit, házait, jószágait, otthonát”. A háborút közvetlenül még nem megtapasztalt, de attól rettegő város polgáraiért tett hitbéli, szellemi erőfeszítést Esztergár Lajos érdemének tekintették a pécsi polgárok, középosztálybeliek és munkások, s elismeréssel és megbecsüléssel emlékeztek vissza az 1943 nyári ünnepi estre még a világháborút követő években is sokáig, az egészen más politikai körülmények között.

Esztergár Lajos másik, politikailag értékelendő megnyilvánulása volt az 1944. évi úgynevezett „zsidó deportálások”-kal kapcsolatos álláspontja és tevékenysége.

A pécsi zsidóság, csakúgy, mint más magyarországi polgárvárosokban, jelentős szerepet játszott a város gazdasági életében. A 19. század második felében, a kiegyezést követően Pécssett is meghatározó funkciókat töltöttek be izraelita vallású iparosok, kereskedők, a hitelintézmények vezetői és tisztviselői. A faiparos és borkereskedő Engel család, a terménykereskedő Schapringer Joáchim, a sörgyáros Hirschfeld sokat tettek a kapitalista gazdálkodás és gondolkodás, életmód

⁴ A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziumának Évkönyve az 1942–43. iskolai évről. Pécs, 1943. Pécs szab. kir. Város felajánlása Jézus Szentséges Szívének. 1943. június 6.; A baranyai-pécsi munkásmozgalom története. II. kötet, 1921–1944. Szita László (szerk.) Pécs, 1985. 376-377.p.

pécsi meghonosításáért.⁵ A pécsi izraelita hitközség a neológ irányzatot követte, a hitközségi elit beépült a törvényhatósági, ipartestületi, kamarai, egyesületi és párttagság révén a városi elitbe, azt lehet mondani, hogy a pécsi zsidóság jól integrálódott a városi polgári társadalomba.⁶ A zsidó ipari-kereskedelmi vezető réteg, értelmiség és kispolgárság a 20. században tovább erősödött, létszámarányban is növekedett. 1920-ban Pécsen 4292 izraelita polgár élt, ez a szám a város lakosságának 9 %-át alkotta akkor, amikor az országos arányszám 5,9% volt. A negyvenes évekre a szélsőjobb politikai erők teremtette légkörben történt kikeresztelkedések következtében az izraeliták száma csökkent, az 1941-es népszámláláskor 3486 izraelita vallású pécsi polgárt számoltak össze (4,8%, az országos arány 4,3%, a pécsi létszám tehát még a negyvenes évek elején is magasabb az országos arányszámnál).⁷ A pécsi zsidó polgárok tudatában voltak jelentős asszimiláltságuknak és bíztak védtettségükben, polgári létük biztonságában még a harmincas évek végén is. Már életben volt az első úgynevezett zsidótörvény (1938. XV. tc.), amikor **Tausz Gyula** a Pécsi Izraelita Hitközség 1938. november 27-én tartott nagygyűlésén a következőket mondta: „Ez és csak ez a mi hazánk, amelyet nem fogunk megszünni szeretni még akkor sem, ha bármilyen súlyos és válságos helyzetbe sodor bennünket a gyűlölség, a félrevezetett tömeg és a rosszakarat.”⁸

A válságos helyzet pedig hamarosan bekövetkezett, a gyűlölséggel együtt, mégpedig az 1944. március 19-iki német megszállást követő időkben különös mértékben. **Edmund Veessenmayer** német teljhatalmú megbízott szorgalmazta a Sztójay-kormánytól a zsidó-rendeletek kiadását, s mivel nem bízott a magyar közigazgatási karban a német nemzeti szocialistáknak megfelelő végrehajtást illetően, többször javasolta, sőt követelte a magyar főispánok és polgármesterek lecserélését. Ez több magyarországi városban be is következett, de Pécsen nem. A magyar és így a pécsi-baranyai vezetők is másként reagáltak a zsidókérdés végső megoldása irányába mutató fejleményekre. Nikolits Mihály, Pécs város főispánja a zsidó-rendeletek megjelenése után lemondott funkciójának gyakorlásáról, azonban – a Szociáldemokrata és a Kisgazda Párt vezetőinek, közöttük **Nagy Ferenc**nek a kérésére – a helyén maradt. Majd még kétszer próbált meg Nikolits főispán lemondani, s nem ment el a zsidórendeletek végrehajtásával kapcsolatos, 1944. június 22-én Siófokon tartott rendezvényre, melyen **Endre László** és **Baky László**, a belügyminisztérium államtitkárai a zsidódeportálás részleteit beszélték meg meghívott helyi közigazgatási és közbiztonsági szervek vezetőivel. A második legjelentősebb közigazgatási vezető azonban ott volt Siófokon Pécsről, és ez a vezető Esztergár Lajos pécsi polgármester volt.⁹

⁵ Schweitzer József: A Pécsi Izraelita Hitközség története. Budapest, 1966. Utánnymás 1994. 5-174.p.

⁶ Schweitzer Gábor: Hitközségi elit – városi elit. In: Emlékezz! Pécs 1944-1994. Emlékkönyv a pécsi-baranyai zsidóság deportálásának 50. évfordulójára. Pécs, 1994. 53-78.p.

⁷ Molnár Judit: „Hazafias tisztelettel”. Zsidók és nem zsidók Pécsen a holokauszt idején. In: Kisebbségek együttélése 3. Pécs, 2001. 83-93.p.

⁸ Schweitzer József... i.m. 1966. 122.p.

⁹ Molnár Judit... i.m. 2001. 84-85.p.

Esztergár Lajos polgármester tehát úgy döntött, hogy végrehajtja a hivatalos magyar kormány rendelkezéseit. A zsidó ügyek intézésére kinevezte Várnagy Elemér tanácsnokot, aki „ha jóindulatú, segítőkész tisztviselőként” – ez a kifejezés Várnagy 1945-ös perében hangzott el – végrehajtotta a zsidó rendeleteket, párhuzamosan a „keresztény érdekek” figyelembe vételére tett intézkedésekkel.¹⁰

A Baranya Megyei levéltárban található 1944. évi pécsi polgármesteri hivatali iratok megőrizték a pécsi polgármester, illetve a polgármesteri hivatal tisztviselőinek intézkedéseit a pécsi gettó kialakítását, illetve a pécsi zsidóság deportálását illetően.¹¹ Az 1944. április 28-án érvénybe lépett úgynevezett gettó-rendeletet a pécsi polgármesteri hivatal munkatársai hajtották végre, igénybe véve a Pécsi Zsidó Tanács vezetőinek segítségét. Esztergár polgármester jelölte ki a gettót a báró Bánffy Dezső, Kassa, Ispitaalja, Vas Gereben utcák határolta területen, igénybe vett a zsidó lakosság összegyűjtése céljából 50 családi házat, valamint a 90 lakásos MÁV-bérházat. A gettó-terv szerint 272 keresztény család (600 lakos) helyére 3400 zsidó lakost telepítettek, közülük egy főnek 3 m² lakóterület állt rendelkezésre. Egy szobába 4–5 főt zsúfoltak össze. A zsidó lakossággal szemben alkalmazandó bánásmódot nem a polgármesteri hivatal, hanem a pécsi államrendőrség vezetője rendelte el. Nem minden városban hajtották végre azonban a zsidórendeleteket, Kecskeméten például a város négy különböző pontját jelölték ki a zsidó lakosok számára, Baján utcákat jelöltek ki, de nem zárták le azokat, Hódmezővásárhelyen pedig egyáltalán nem jelöltek ki gettó-területet. Szegeden és Pécssett hasonló megoldást választottak: területet jelöltek ki, melyet körbekerítettek kerítéssel. A pécsi rendőrparancsnok kérte Esztergár polgármestert, hogy a zsidók számára kijelölt területet az oszlopokra font vesszőkerítéssel keríttesse be, a vesszőkerítést a gettó „lakóival” és behívott munkaszolgálatosokkal kellett elkészíteni. A polgármester szóban utasította Pécs város erdőhivatalát, hogy a gettó bekerítéséhez szükséges faanyagot termelje ki és szállítsa le a rőzsével együtt. A 6561 pengő 60 fillért kitevő szállítási költséget a zsidó vagyon terhére számolták el. Esztergár polgármester kiutaltatott 1000 pengőt a faanyag kitermeléséhez szükséges szerszámokért is. A polgármester gondoskodott a gettó területéről kiköltöztetett keresztény lakosokról, így tataroztatta a zsidó lakásokat, amelyekbe a kitelepített keresztényeket helyezték el. A felmerülő költségek a zsidó lakosokat terhelték. A polgármester kötelezte a Zsidó Tanácsot 50 000 pengő átutalására a mérnöki hivatalba. Ez azonban nem mutatkozott elégségesnek, a hiányzó összeget a polgármester megelőlegezte a keresztény lakosoknak. A zsidó lakosoknak lakbért is kellett fizetniük a gettóbeli „lakásuk”-ért, mégpedig magasabb lakbért állapított meg a hivatal az épületek „túlterhelésére és fokozott rongálására” tekintettel. A zsidóknak a lakbéren túl a házhoz tartozó kert megmunkálásának költségeit, az elvetett mag értékét, valamint a várható vetemény és gyümölcs forgalmi értékét is meg kellett fizetniük. A polgármesternek gondoskodnia kellett a zsidó kereskedők üzletében maradt textil-

¹⁰ BML Népbírósi iratok. 862/1945. Várnagy Elemér pere. Idézi: Molnár... i.m. 2001. 86.p.

¹¹ BML Pécsi polgármesteri iratok, 1944. Idézi: Molnár... i.m. 2001. 85-93.p.; Schweitzer József... i.m. 1966. 142-147.p.; Krassó Sándor: Adatok a pécsi zsidóság pusztulásáról. In: Emlékezz!... i.m. 1994. 80-90.p.

és egyéb anyagok értékesítéséről, valamint az alkalmazottak fizetéséről. A zsidó kereskedőknél szorgalmazni kellett, hogy mondjanak fel keresztény alkalmazottaiknak. A polgármesteri hivatal intézte a zsidó lakosok kérvényeit is, az elhagyott lakásaikkal, üzleteikkel kapcsolatban, valamint a kikeresztelkedett zsidók felmentési kérelmeit. E kérelmeket a hivatal a legritkábban intézte el a kérelmezők javára. Megnőttek viszont a nem zsidó lakosság körében a zsidó javakra, ingatlanokra és ingóságokra vonatkozó tulajdonba vételi igények, a lakáskiutalási kérvények száma ugrásszerűen megemelkedett. A zsidó házak óvóhelyeinek építési költségei is a gettókba vitt zsidó lakosokat terheltek.¹²

Az úgynevezett deportáló értekezletet 1944. június 22-én Siófokon rendezték, négy nappal később a pécsi polgármesteri hivatalban a helyi vezetők megbeszélétk a további teendőket. Június 29–30-án Pécssett felszámolták a gettót. A zsidó lakosokat háromszoros motozásnak vetették alá, elvették irataikat, értéktárgyaikat. A nőket megalázó módon, bábák által motozták meg. A pécsi zsidónak minősített lakosokat a mohácsi és bonyhádi gettóból ideszállítottakkal együtt a Lakitslaktanyában helyezték el, a férfiakat a lovardában, a nőket az istállóban. A deportálandók elhelyezése emberhez méltatlan körülmények között történt, csakúgy, mint élelmezésük: a pécsi vágóhídról romlott hurkát adtak számukra étel gyanánt. A gyűjtőtábor felügyeletét a csendőrség látta el, a visszaemlékező túlélők szerint embertelen módon bántak a deportálandókkal. Az első pécsi deportáló vonat 1944. július 4-én hagyta el a pécsi állomást Auschwitz irányában, a második két nappal később, amikor Horthy leállította a deportálásokat. A pécsi vonatok azonban Kassán át eljutottak Auschwitzba. 1945. április 15-ig a deportálásból és a munkaszolgálatból 267 zsidó ember tért vissza. 1949-ben 711 izraelitát írtak össze a városban, közülük azonban nem volt mindenki pécsi illetőségű.¹³

A zsidó lakosság gettóba gyűjtését és deportálását a Magyarországon tartózkodó német hatóságok, illetve a nekik alárendelt Sztójay-kormány hivatalnokai, rendőrei és csendőrei hajtották végre. A városi polgármesteri hivatal vezetői és apparátusa fegyelmezetten végrehajtotta a rendeleteket. Így a pécsi polgármesteri hivatal is, élén Esztergár Lajos polgármesterrel. Mondhatni, hogy a hivatalok vezetőinek jogi felelősségük nem volt a zsidó-rendeletek végrehajtásában, erkölcsi felelősségük azonban – véleményem szerint – igenis létezett. Akinek elveivel, erkölcsi nézeteivel ellenkeztek e rendeletek, megtehetette – persze nem minden kockázat nélkül – hogy lemondott. Ezt megtette a pécsi Nikolits Mihály főispán is. Esztergár polgármester úgy ítélte meg, hogy nem kell lemondania. Meglehet abban bízott, hogy az ő tekintélyével a humánus végrehajtás kivihető. Vörös Márton korabeli pécsi városi levéltárigazgató és közéleti ember visszaemlékezésében ír arról, hogy Pécssett már működött a Gestapo, amikor ő a Svéd Vöröskereszt védleveleit bemu-

¹² BML Pécsi polgármesteri iratok, 1944. Idézi: Molnár... i.m. 2001. 85-93.p.

¹³ Schweitzer József... i.m. 1966. 142-147.p.; Krassó Sándor. In: Emlékezz!... i.m. 194. 80-90.p.; Molnár... i.m. 2001. 85-93.p.

tatta a polgármesternek.¹⁴ Esztergár Lajos a megjegyzéssel vette tudomásul azokat, hogy „ha csak egyetlen ember is védett a városban, ez figyelmeztető lehet a szélsőséges személyek számára, hogy a nemzetközi figyelőszolgálat számon tartja a helyi eseményeket”. Esztergár polgármester figyelmeztette Vörös Mártont, hogy svéd védlevele nem fog tetszeni a városban a tényleges hatalmat birtokló Gestapo vezetőjének. Más forrás szerint Esztergár polgármester tartott a német biztonsági szolgálat vezetőjétől, nemcsak azért, mert köteles volt végrehajtania a megszálló hatalom képviselőjének utasításait, hanem mert – egyes vélekedések szerint – fia, Esztergár Pál „egy kisebb németellenes tette miatt” a németek részéről sakkban tartva érezvén magát nem mert bármiben is ellenkezni velük. Ezért történhetett az is, hogy a máskor oly humánus polgármester „kurtán elutasította” a hozzá forduló **Lénárt Franciska** kereskedelmi iskolai tanárnőt, aki római katolikus keresztény – kikeresztelkedett zsidó – polgárként a polgármester közbenjárását kérte némi könnyítésért „talán rossz egészségi állapota miatt” a gettóba vonulása előtt. Lénárt Franciskát így édesanyjával együtt Auschwitzba szállította a Pécsről induló vonat, nevük szerepel a Pécsi Izraelita Hitközségnél található Könyvek Könyvében.¹⁵ Ezzel együtt ellentmondásos Esztergár polgármesternek a zsidó lakosok irányában mutatott hozzáállása. Vörös Márton vöröskeresztes tevékenységét a lehetőségek szerint támogatta. Vörös Márton tanúvallomásaiban szerepel egy olyan mondat, miszerint a polgármester közölte vele, hogy „különleges szerencsének tartja a nagy szerencsétlenségben, hogy a zsidótörvény pécsi végrehajtásánál a humánus szempontok érvényesítésére [...] a Svéd Vöröskereszt pécsi fiókját felügyeletre felkérheti”. Esztergár polgármester bízta meg – Vörös Márton vallomása szerint – a Svéd Vöröskereszt pécsi vezetőjét azzal a feladattal, hogy a zsidó lakosság deportálása után az üresen maradt MÁV-bérházban talált, a volt pécsi zsidó lakosokkal kapcsolatos okmányokat számba vegye.

Esztergár Lajos polgármester, mint köztisztviselő közvetlen politikai nyilatkozást nem tehetett, nincs is tudomásunk politikai jellegű megnyilatkozásáról. A korabeli politikai erők azonban tisztában voltak Esztergár politikai nézeteivel kapcsolatban. A szélsőjobb, így a Nyilaskeresztes Párt minősítette is őt akkor, amikor a Horthy-féle sikertelen kiugrási kísérlet után, 1944. október 16-án Pécsen is átvette a hatalmat, s a következő két napban letartóztatta a megyei és városi vezetők nagy részét, összesen 94 embert, köztük Esztergár Lajos pécsi polgármestert is. Esztergár Lajost tehát a szélsőjobb nem tartotta a saját szempontjából megbízható embernek, s Nikolits Mihály főispánnal, s más, a polgári konzervatív, keresztény és humánus nézetekhez hű közéleti emberekkel együtt őrizetbe vette, majd internálta. Esztergár nem szélsőséges, hanem mérsékelt keresztény-nemzeti gondolkodású tisztviselő ember volt, aki meggyőződéséért a meghurcoltatást is vállalta.

¹⁴ Vörös Márton: Teérted is... Egy svéd vöröskeresztes visszaemlékezése Pécs tragikus napjaira. Gondolat, Budapest, 1992. Itt és a továbbiakban: 17, 18, 23, 24, 30, 31.p.

¹⁵ Lénárt Franciska pécsi kereskedelmi iskolai tanárnő Esztergár Lajos polgármesternél tett látogatásáról és Lénárt Franciska sorsáról a Bay Ferenc győri könyvtárigazgató hagyatékában talált négy leveléből tudunk. Ismerteti Surján Miklós: Bibliával a gettóba. Egy elfelejtett tanárnő, Lénárt Franciska élete című írásában. In: Múlt és Jövő. 2000/3-4. 73-90.p.

Esztergár polgármestert a hatalmat átvett nyilasok előbb a mecseki menedékházban tartották fogva. Jóakarói javasolták neki, hogy a további internálást megelőzendő kérje nyugdíjazását. Ezt végül felesége rábeszélésére Esztergár meg is tette, 1944. november 11-én arra kérte **Fónay István** tiszti orvost, hogy a tiszti ügyésszel és Vörös István helyettes polgármesterrel együtt fogalmazzák meg Esztergár polgármester nyugdíjazási kérelmét **Ivándi Péter** nyilas főispánnak. Esztergár polgármester nyugdíjazásával lehetővé vált, hogy a pécsi polgármesteri állást a nyilas párt saját emberével töltsse be. Ezt meg is tették, s Esztergár tisztét **Szabados József** szabadkai menekült tisztviselő vette át, aki mint a város nyilas polgármestere működött néhány napig, a szovjet csapatok 1944. november 29-i bejöveteléig. Esztergár Lajos volt törvényes polgármester azonban az internálást mégsem kerülhette el, a németek nagykanizsai internálói táborába hurcolták, több vezető társával, így Nikolits Mihály főispánnal, németellenes beállítottságú politikusokkal, papokkal egyetemben.¹⁶

Esztergár megszenvedte a németek és nyilasok által rajta elkövetett meghurcoltatást. Az internálói táborból a szovjet csapatok előrenyomulása után kiszabadult, majd Pécsre visszaérkezése után azonnal munkához látott, mivel 1944. december elején visszavette hivatalát, a polgármesteri széket.¹⁷ Ez ellen a szovjet katonai parancsnokság sem emelt kifogást. Esztergár Lajos ellátta pécsi polgármesteri hivatalát a gyökeres politikai átalakulás nehéz idejében is, egészen addig, amíg a szélsőséges politikai erők, ezúttal a szélsőbal, azaz a Magyar Kommunista Párt vezető politikusai és ideológusai, a kommunista sajtó újságírói meg nem támadták. Esztergár polgármestert a hangadó kommunisták a szélsőséges reakció egyik fő képviselőjének nevezték, támadták őt elsősorban a zsidó deportálásokban játszott szerepéért, hangsúlyozva azt, hogy mint a deportáláskor hivatalban lévő polgármester felelősséggel tartozik a zsidó lakosság haláltáborba hurcolásának végrehajtásáért. 1945 nyarán Esztergárt lemondatták a polgármesterségről, 1945. június 15-ig volt hivatalban. Hamarosan népbíróság elé állították, a vád ellene háborús és népellenes bűntett volt. Előzetes letartóztatását többször meghosszabbították, 1945 augusztusától decemberéig tartották fogva. A kommunista párt lapja, az *Új Dunántúl* több cikkben is heves politikai támadást intézett ellene. A népbíróságon tárgyaló ügyét összekapcsolták a városi tisztviselő, Várnagy Elemér és társai elleni büntető perrel. Esztergár Lajos a bíróság előtt hangsúlyozta azt, hogy a deportálásokat a korabeli törvények és rendeletek értelmében, valamint a német katonai hatóságok utasítására és felügyeletében végre kellett hajtani, ő és a polgármesteri hivatalnak a gettó felállításával, fenntartásával megbízott munkatársai igyekeztek a lehetőségek szerinti humánus módszereket alkalmazni. A Lakits-laktanyában és a deportáláskor történt atrocitásokat a csendőrség emberei követték el, a polgármesteri hivatal illetékesei a lehetőség szerint méltányosan jár-

¹⁶ Pécs ezer éve. Szemelvények és források a város történetéből (1009-1962). Márfi Attila (főszerk.) Pécs, 1996. 140-143. számú forrás. 270-275.p.; Vörös... i.m. 1992. 196.p.; Bezeredy Győző: Gróf Bethlen István pécsi tartózkodása dr. Nikolits Mihály főispán visszaemlékezése alapján. In: Pécsi Szemle 1999. TAVASZ, 74.p.

¹⁷ Bezeredy... i.m.; Vörös... i.m. 1992. 196.p.

tak el a deportálandókkal. A polgármesternek nem volt a gettóban, majd a laktnyában történekre közvetlen ráhatása, több eseményről tudomása sem. Esztergár polgármesterre bírái nem tudták a vádpontokat rábizonyítani, első fokon, majd az ismét beindított perben másodfokon is felmentették a háborús és népellenes bűntett vádjára alól. A baloldal és a sajtó azonban nem nyugodott bele az ítéletbe, a felmentést a reakciós erők mesterkedésének tulajdonították, és továbbra is hangoztatták differenciálatlan és politikai koncepcióval átítatott szélsőséges véleményüket Esztergár volt polgármester bűnösségéről.¹⁸

Esztergár Lajos a város emlékezetében továbbra is a harmincas-negyvenes években követett szociális politikája nyomán maradt meg. Az ötvenes évek szocialista ideológiája és politikája kizárta a kommunisták szemében a Horthy-korszak jobboldali ideológiáját reprezentáló úgynevezett szociális politika értékelését, a Pécsi Norma, az ONCSA-házak építkezéseinek eredményeit lekicsinyelték, vagy inkább elhallgatták. Esztergár Lajost azonban mégsem felejtették el, a negyvenes években az ő polgármestersége idején élt, vagy akkor szocializálódott nemzedék emlékezett rá, a régi keresztény és nemzeti értelmiség, középosztály még megmaradt képviselői előtt tovább létezett Esztergár polgármester és egyetemi tanár tekintélye. Ez a tekintély és tisztelet éledt fel 1956 októberének lázas, forradalmas napjaiban. Esztergár Lajost 1956. október 31-én a pécsi Színház téri egykori SZOT-székházban rendezett gyűlésen „közfelkiáltással” beválasztották az ekkor megalakult Pécs város és Baranya megye Értelmiségi Tanácsába. A *Szabad Dunántúl* 1956. november 1-jei száma a következő szavakkal tudósított az egykori pécsi polgármester fogadtatásáról: „Választás közben szétnyílt az ajtónál helyet foglaló résztvevők tömege, s megjelent a tanácskozási körben a város hajdani vezetője, Esztergár Lajos. Nem lehet meghatódottság nélkül leírni azt a felemelő pillanatot, amikor Esztergár Lajos belépett a terembe. Ősz feje, kopott kabátja, szerénysége, egyszerűsége és kedves, meghatott mosolya olyan volt, hogy a tenyerek önkéntelenül verődtek össze. A szabadság, a szabad magyar haza megtestesítője volt abban a pillanatban. Élete – a fasiszták, nyilasok, rákosisták börtönében ült – amely mintegy Magyarország eddigi keserű sorsát jelképezte, – készítette az egybegyűlteket a Szózat eléneklésére. Szem nem maradt szárazon, de a megilletődés és a könnyek mögött a remény élt a szívekben. És ez a remény biztosan valóra válik, mert segítik azok, akik részt vettek ezen a gyűlésen, s az egész magyar nép.”¹⁹

A Pécsi Értelmiségi Tanács alakuló ülésén megjelent **Mateovics Ferenc** is, a Demokrata Néppárt volt tagja, akit nyolc évig gyötörtek Rákosi börtöneiben. Az Értelmiségi Tanácsban Esztergár Lajos többek között **Szentágothai János** orvosegyetemi professzor elnökkel, **Harcos Ottó** tanárral dolgozott együtt. Az Értelmiség Forradalmi Tanácsa delegációt választott a Megyei Munkásság Nemzeti Tanácsába, melynek tagjai közé Esztergár Lajost is megválasztották. Itt a pécsi értelmiség és középosztály olyan régi, megbecsült, köztiszteltben álló tagjaival működött együtt, mint **Kertész Endre** elnök, volt főispán, **Abay Gyula** hírneves közgazdász professzor, aki Esztergár egyetemi tanár kollégája is volt az Erzsébet Tudományegyetem-

¹⁸ Új Dunántúl, 1945, 1946. Lásd 3. számú jegyzet.

¹⁹ Szabad Dunántúl, 1956. november 1.

men. Bár e két forradalmi intézmény működésének jegyzőkönyvei nem maradtak fenn, bizony feltételezhetjük, hogy Esztergár Lajos elégtételt érezhetett a korábban őt ért sérelmekért a sokak által megnyilvánult azon elismerések, megdicsőítések révén, amelyekkel a forradalom napjaiban illették. Valószínűsíthetjük, hogy az egykori polgármester minden közigazgatási, vezetési tapasztalatát átadva segítette mind a Nemzeti Tanács, mind az Értelmiségi Tanács tevékenységét.

E feltételezésünk már csak abból a tényből is következik, miszerint az 1956. november 4-e után a győztes kádárista kommunista hatalom azonnal lecsapott az általa olyannyira gyűlölt régi keresztény-nemzeti középosztály képviselőire, akiket egyszer már korábban meghurcolt, de akik íme a forradalom napjaiban főnixszként feltámadtak, sőt a forradalom vezető intézményeiben exponálták magukat. Ezért vették őrizetbe a forradalom leverése után a rendőrökkel vedlett volt ávosok ismét Esztergár Lajost is. A kárörvendő kommunista hatalom pribékjei a legembertelebb, megalázó kínzásokot alkalmazták a közügyekben a város lakóiért végzett tisztas munkában megőszült, keresztény és nemzeti elveiért kiállt tekintélyes értelmiségiekkel szemben. **Domján Mihály** ügyész, volt megyei nemzeti tanácsai titkár visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy Esztergár Lajost a börtönben aljas eszközökkel megalázták.²⁰

Esztergár Lajos tisztességgel teljesítette az általa átértett kötelességet a rábízott közösség, Pécs város lakóinak szolgálatában. A társadalmi helyzetéből fakadó neveltetésének, szocializációjának megfelelően és a kor gondolkodása, erkölcsi rendje szerint cselekedett a nagypolitika kihívásaira válaszolva. A középosztály azon jelentős személyiségei közé tartozott, akik a társadalmi helyzetükből eredő gondolkodással, a hazafiságot, a keresztény erkölcsöt szem előtt tartva akartak változtatni, jobbítani koruk társadalmán, de akik e kor, társadalom és gondolkodás határai között maradtak cselekedeteikkel: kötelességteljesítésük közben kényszerűséggel meghajoltak a mindenkor hatalom diktálta parancsok, követelmények előtt, igyekeztek keresni és megtalálni az emberi, erkölcsi parancsnak megfelelő kompromisszumot. Ez utóbbi nem mindig sikerült nekik. Így Esztergár Lajosnak is néhány döntése megkérdőjelezhető, különösen az 1944 nyarán történetekkel kapcsolatban. De az utókor embere könnyen ítél, a kiélezett kor kiélezett kihívásával szembe néző döntéshozóknak, illetve a végrehajtók felelősségének súlyával cselekvőknek sokkal nehezebb helyzet jutott. A józan, mérsékelt, mindig a humánus szempontjait figyelembe vevő Esztergár Lajos a 20. századi történelem viharaiiban összességében jól megállta a próbát, megvetette és elkerülte a szélsőséges politikát, bármilyen színben is jelentkezett az, s mértéktartásáért a sorstól nemhogy jutalmat nem kapott, hanem csak sok szenvedést és megaláztatást, melyeket ő mindig keresztény alázattal viselt.

²⁰ Domján Mihály: A forradalom résztvevője voltam (Névtelenül és láthatatlanul a Hazáért és Szabadságért). In: Mecseki Láthatatlanok Pécs – 1956. Dokumentumok és emlékezések. Romváry Ferenc és Rozs András (szerk.) Pécs Története Alapítvány, Pécs, 1997. 131.p.

SZABÓ LÁSZLÓ GY.

NÉMETH MÁRTON

A PÉCSI SZŐLÉSZETI KUTATÁS KIEMELKEDŐ EGYÉNISÉGE

„Másfél évtizedes fajtagyűjtő útjaimon, barangolásaim során többször bejártam hazánk neves borvidékeit, számos bortermőhelyét. Megismertem a hegyes-kőtörmeléken szőlőtalajokon, az enyhe dombhajlatokon és a síkvidéki homokokon szőlőt művelő népünket és verejtékben fürdő munkáját. Megpihentem egyszerűségben is ékes szőlőlugasaiban, és csodálattal szemléltem fából készült sajtóházainak furfangos pincezár-szerkezetét. Gyakran élveztem magyaros vendégszeretetét, s nemes italú borának tűzéből merítettem erőt a további bűvárokodásra.

A borszőlőfajtákat népszerűsítő könyvemet a magyar szőlőtermesztő népek szánom. Használja egészséggel ismeretei bővítésére, okulására.”¹

Így írt könyve ajánlásában **Németh Márton** 1965 decemberében Pécsen. Soraiból érezni lehet, hogy elhivatott kutató volt, aki a dolgozó és vendégszerető szőlőművesről őszinte szeretetét, megbecsülését fejezte ki. E sorokat idézte az az egyetlen méltatás is, ami halála alkalmával jelent meg.²

Németh Márton egykori lakóháza a Búza téren

¹ Németh Márton: Borszőlőfajták határozókulcsa. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1986. 240 p.

² Lisiczáné Mérei Klára: Dr. Németh Márton emlékének 1910-1986. Pannonvin. A Pannonvin Borgazdasági Kombinát Híradója. 1986. október

Az 1970-es évek elején ismertem meg személyesen. Akkor az Országos Agrobotanikai Intézet Botanikai osztályát vezettem. Ennek az intézetnek már akkor is az volt a fő feladata, hogy génbankban őrizze meg kultúrnövényeink sokféleségét, tájfajtáinkat és nemesített fajtáinkat néhai **Jánossy Andor** akadémikus vezetésével. Pécsi lévén felkerestem Németh Mártont, aki már akkor nemzetközi hírű tudós volt, akit a szőlőfajták máig utolérhetetlen legjobb ismerőjének tartottak világszerte és itthon is. Kivételes vizuális- és névmemóriája tette lehetővé, hogy később megszerezte a felsőfokú gombaismerői képesítést, majd szabad idejében madártannal foglalkozott és létrehozta Magyarország leggazdagabb madártojás-gyűjteményét. Megismerkedésünknek köszönhető, hogy szívesen írt tanulmányt a régi magyar borszőlőfajtákról az Országos Agrobotanikai Intézet folyóiratában.³ Rendszeres találkozásainkra főként a Búza téren lévő lakásán került sor, ahol sok magyar kutató fordult meg korábban és később is.

Hatalmas dolgozószobájában tudósra jellemző nagy rendetlenség uralkodott. (Akkor már özvegy volt, három fiúgyermekét egyedül nevelte, később sem nősült újra). A szoba minden létező felületét könyvhalmok, iratok és dobozok borították. Különös alakú, nagy szekrényben tárolta szakszerű épségben tartva féltve őrzött madártojás-gyűjteményét. Kutatóútjai alkalmával ismerte fel, hogy hazánk gazdag madárvilága veszélyben van, sok az elhagyott madárfészek, benne ép tojásokkal. Később gyakran érte igazságtalan vád a tojások gyűjtésével kapcsolatban. Ahogyan elmesélte, a védett madarak fészkeiről csupán adatgyűjtést végzett, csak a biztosan elhagyott fészekaljából mentett meg tojásokat, majd kezelve és tartósítva otthonában katalogizálta mindegyiket. Minden adatot gondosan feljegyzett.

Hálás vagyok a sorsnak, hogy megismerhettem az egyszerű gondolkozású, egyenes jellemű, őszinte megnyilvánulású kutatót, a magyar ampelográfia (szőlőfajta-ismeret) és oológia (madártojás-ismeret) legnagyobb alakját. Kedvenc nyaralója Balatonberényben volt, gyakran együtt vonatoztunk egészen Balatonmáriáig, ahol leszálltam. Az úton alkalmunk volt beszélgetni, megvitatni a szőlőkutatás és a természetvédelem aktuális kérdéseit. Még kutatási témában is segített, így sikerülhetett több szőlőfajta magvainak csíráztatási módszerét kidolgozni.

A rendelkezésre álló életrajzi adatok hűen tükrözik egyszerű életét. Szolgálatot teljesített, semmiféle címszerzés vagy uralomvágy nem vezérelte. 1910-ben Nemesládonyban született, Vasegerszegen nevelkedett, ahol tanító édesapja volt a példakép a természet és könyvek megszeretésében, megbecsülésében. Már 11 évesen a Soproni Lyceum diákja lett, itt is érettségizett. Megfigyelő készsége kibontakozásában, természet iránti rajongásában sokat jelentett számára a közelben fekvő Kámoni Arborétum megismerése. Érettségi után Budapesten a Kertészeti Tanintézetben szerzett Felső Szőlő- és Borgazdasági Tanfolyam-oklevelet. 1936-ban rövidebb olaszországi tanulmányúton vett részt, majd a Gyümölcsstermelők Országos Egyesületénél kapott állást. Közben elvégezte a Kertészeti Akadémiát, majd 34 éves korában kertézmérnöki oklevelet szerzett a Kertészeti Főiskolán (ma: Szent István Egyetem Kertészettudományi Kar, Budapest). A hegyközségek

³ Németh Márton: Régi magyar borszőlőfajták. In: Agrobotanika 15, 1973 (1974): 37-55.p.

megszűnéséig Somogy megyében dolgozott, majd 1949-ben tudományos munkatársként a Pécsi Minőségi Szőlőszелеkciós Törzstelep vezetésével bízták meg.

Az átszervezések első időszakában a Szőlészeti és Borászati Kutató Intézet pécsi telepének vezetője lett. 1952-ben teljes erővel nekilátott a fajtagyűjtemény kialakításához. A hazai szőlőfajtákon kívül hozzákezdett az ismert külföldi fajták hasznosításához is. Az általa létrehozott fajtagyűjtemény – kb. 1100 fajtával! – világszinten is az egyik legnagyobb és legértékesebb volt. Németh Márton úttörő tevékenységét az utód kutatók ma is elismerik.⁴

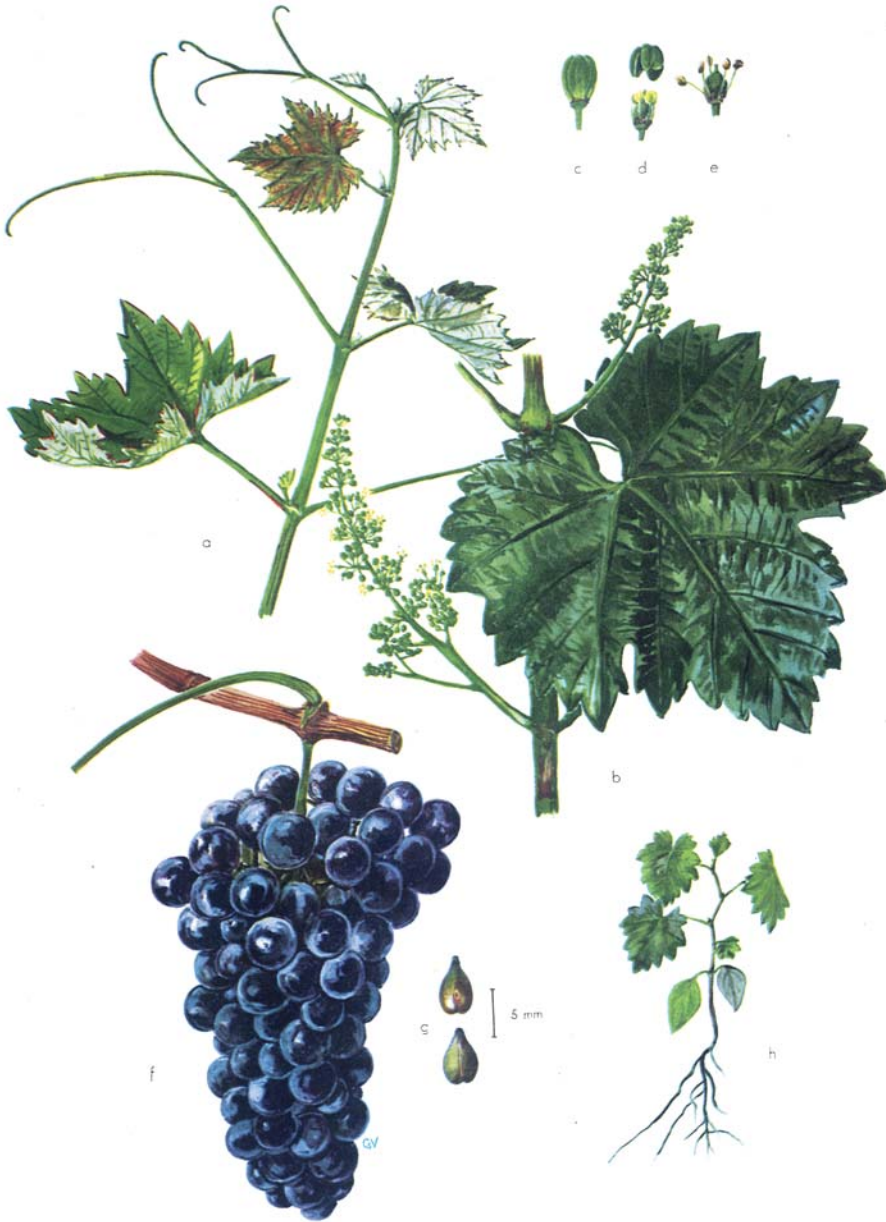
A gyűjtemény lehetővé tette, hogy munkatársaival klónszелеkciós nemesítési módszert dolgozzon ki. Így került köztermesztésbe több klón és honosított fajta (pl. Hárslevelű, Olaszrizling, Furmint, Királyleányka, Pinot Blanc, Pintes Merlot, Fűszeres Kadarka). Közben szorgalmas munkával hozzákezdett a fajták pontos jellemzéséhez. Ennek jele, hogy pótolhatatlan kincset hozott létre: megalkotta a háromkötetes Ampelográfiai Albumot (1967, 1970, 1975).⁵ Kiváló és hozzáértő festőművészt talált társául. A színes, egyoldalas akvarelltáblákat **Strauss Pál** természet után készítette. A III. kötet festményeit Strauss halála után **Bíró Krisztina** egészítette ki méltó kivitelben, saját alkotásaként. A *Borszőlőfajták határozókulcsa* című album festményeit is Strauss Pál készítette. Egyébként az összes eredeti festményt a jelenlegi pécsi intézetben őrzik.

Az egyedülálló munkában legtöbbet közvetlen munkatársa, **Roxer Egonné** végezte. A Kárpát-medence régi és legújabb fajtáinak felkutatásában és begyűjtésében sokat segített **Pfaff András**. Az I. kötetben Németh Márton köszönetét fejezte ki az adatok felvételezésében nyújtott munkájukért további munkatársainak – **Cseresznyés Szilárdné, Grassy Rezsőné, Havrán István, Kazi Józsefné, Parócsi Györgyné, Végh Ödön, Visontai Ferencnek**. Ebben a kötetben, a bevezetőben felsorolta a szőlőfajták neves leíróit, kezdve az ókortól a 19. századig nem feledkezve meg a hazai kutatókról sem. Megemlítette, hogy a századforduló leghíresebb fajtaismerője, **Gábor József** nem hagyott maga után nyomtatásban fajtaleírást.

A fajták jellemzését, leírását a hazai és külföldi szakmunkák figyelembevételével készítette, miközben végigtanulmányozta a szakirodalomban fellelhető jelentősebb ampelográfiai műveket. A körülményekről így írt: „A fajták vizsgálatát az Országos Szőlészeti és Borászati Kutató Intézet Pécs-máriai telepén 1955-ben kezdtem meg, s megfigyelésüket tovább folytatom. A fajtagyűjtemény Berlandieri X Riparia T 5 C alanyra oltott, s fajtánként 50 (2x25) tőkéből áll. 1952-1953-ban telepítettem. A terület tengerszint feletti magassága 145-164 m, fekvése keleti, lejtése általában mérsékelt, 10-20 %-os. Talaja középkötött. A

⁴ Diófási Lajos–B. Toma Gizella: A pécsi szőlőfajta-gyűjtemény katalógusa 1949-1999. FVM Szőlészeti és Borászati Kutatóintézete, Pécs, 1999. 62 p.; Diófási Lajos–Cs. Krizsics Anna (szerk.): 50 éves a Pécsi Szőlészeti és Borászati Kutatóintézet 1949-1999. FVM Szőlészeti és Borászati Kutatóintézete, Pécs, 2000. 72 p.

⁵ Németh Márton: Ampelográfiai Album. Termesztett Borszőlőfajták I. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1967. 235.p.; Ampelográfiai Album. Termesztett Borszőlőfajták II. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1970. 273.p.; Ampelográfiai Album. Függelék. Alany-, direkttermő és csemegeszőlő fajták. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1975. 359.p.

Kadarka. Csapody Vera festménye

Szőlőskertek királynője. Csapody Vera festménye

szőlő ültetési távolsága 1x1 m. A tőkék bakművelésben a fajtának megfelelően rövid- (1-2-rügyes), illetve hosszúcsapos (3-5-rügyes) metszést kaptak. A fajtákat évenként külön-külön szüreteltem, s borukat elemeztem és bíráltam. Az adatokat tízéves (1955-1964) átlagból állítottam össze. A fajtákat természetes rokonságuk szerint, a nemzetközi nomenklatura egységei (taxonjai) alapján ismertetem, s leírásukat fajtacsoport, fajta, alfajta, klón szerint rendszerezem. A fajta hasonnevei közül csak a hazánkban ismertebb és külföldön elterjedtebb neveket tüntetem fel. A fajták magyar nyelvű leírói közül csak azokat említem, akik részletes és nem árjegyzékszerű leírást adtak. A fajták illusztrálására megalkottam a fajta ún. botanikai képét, amely a fajta tenyészidő alatti, legjellegzetesebb 12 belyegét tartalmazza. A színes festmények a következő részeket ábrázolják: a fellelt rügyből fejlődött fiatal hajtást, a vitorlát, a levelet, a levél fonákát, a virágot, az éretlen hajtás szártagjait, az éretlen fürt részét, az érett fürtöt, az ecsetet és a kék bogyójú fajták bogyójának levét, a levél őszi színeződését, a vesszőt, a magot elől-, oldal- és felülnézetben. Az eredeti festmények természetes nagyságban készültek, kivéve a virágot, a levél fonákát és a magot, amelyek négyszeres nagyításúak. Természetesen könyv formában ezt a nagyságot nem tudtuk kivitelezni, ezeket a festményeket $\frac{1}{3}$ -os kicsinyítésben készítettük el.⁶

A háromkötetes Ampelográfiai Albumot az általa írt *Borszőlőfajták határozókulcsa* című művének elkészítése 1966-ban és *A szőlő – Vitis vinifera L.* kultúrflóra-monográfia, valamint *A szőlő* című akadémiai monográfia megjelenése előzte meg. *Magyarország Kultúrflórája Atlasza* akvarellsorozatban Csapody Vera botanikus-festőművész készítette az itt ábrázolt képeket.⁷

1972-ben a legbefolyásosabb magyar szőlészek biztatására 62 évesen elkészítette és megvédte a Magyar Tudományos Akadémián kandidátusi értekezését *A szőlő fajtakutatása és klónszelektív nemesítése* címmel. Egy év múlva, 1973-ban nyugdíjba került, miután élettevékenységét a Munka Érdemrend Ezüst Fokozata (!) kitüntetéssel ismerték el. Még 1969-ben – a kertészek közül elsőként – Fleischmann Rudolf emléklapoktáblán részesült, ami a magyar növény-nemesítők legnagyobb elismerését fejezte ki!⁸ Megszabadulva az általa sohasem kedvelt adminisztratív irányítási feladatoktól, végre „szabadon” foglalkozhatott kedves szőlőfajtáival és oológiai kutatásaival.

Már nyugdíjas szaktanácsadó volt, amikor az *Agrobotanika* című szaklapban megjelent cikke a régi magyar borszőlőfajtákról. Ennek első részét a pécsi szőlőfajta-gyűjtemény történetéről olyan hitelesen és tömören írta meg, hogy idézésre méltónak találok: „A gyűjtemény létesítését kétévi (1950-51) fajtakutatás előzte meg. A fajták tanulmányozását a Szőlészeti és Borászati Kutató Intézet egri,

⁶ Németh Márton: Ampelográfiai Album. Termesztett borszőlő fajták I. Budapest, 1967. 235.p.

⁷ Hegedüs Ábel–Kozma Pál–Németh Márton: *A szőlő – Vitis vinifera L.* Magyarország Kultúrflórája 26. (IV/1.). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966., 325.p.; Hegedüs Ábel–Kozma Péter–Németh Márton: *A szőlő*. Budapest, 1966. 325.p.

⁸ Fleischmann Rudolf (1879–1950) a legnagyobb magyar növény-nemesítő volt, aki főként Kompolton tevékenykedett. Bócsa Iván: Fleischmann Rudolf élete és munkássága. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1958. 196.p.

miklóstelepi és katonatelepi, az Állami Gazdaság villányi – volt Teleki-gyűjtemény⁹ – és Kővágó Antal bicskei, majd a Kertészeti Egyetem budaörsi és az Agrártudományi Egyetem keszthelyi – később létesült – gyűjteményében végeztem. Sajnos, hogy a múlt évszázad második felében létesített s többször áttelepített, rendkívül értékes és gazdag kőbányai országos fajtagyűjteményt már nem tanulmányozhattam, mert a főváros „nem jövedelmező” volta következtében azt a 30-as évek végén – nagy kárára a tudománynak – kivágatta. Értékes anyagának egy része Miklóstelepre került. Sajnálatos, hogy a miklóstelepi gyűjtemény 1971-ben ugyancsak kivágásra került anélkül, hogy nagyon gazdag Chasselas- és muskotályos csemegeeszőlő anyaga áttelepítésre került volna. Kivágásra került a villányi gyűjtemény is, pusztulóban a bicskei. E három gyűjtemény értékes borszőlőfajtaikat Pécsre átmentettem. Többszörösen bejártam hazánk borvidékeit, jó bortermelőhelyeit. Különösen a régi (filoxéra-vész előtti) szőlőkben kutattam és érdeklődtem idős emberektől a fajták és azok népies nevei után. Ahogy lehetőségem adódott, tanulmányoztam külföldi gyűjteményeket, sőt régi telepítéseket, többször saját költséggel is. A pécsi gyűjtemény létesítésénél – a kétes fajtaazonosság miatt – nem-hogy a természetes rendszert, de még a mesterségeseket (érés, szín, felhasználás stb.) sem követhettem. Mindent a fajtaazonosságnak rendeltem alá. Ahogy a fajtát megtaláltam, és azonosítani tudtam, telepítésre került.”¹⁰

„A pécsi gyűjtemény 1952–1970 között létesült, a fajtakutatási téma indulásával, illetve megszűnésével. Közép-Európa legnagyobb szőlőgyűjteménye, melyben jelenleg 1135 faj, fajta, alfajta és klón (22 *Vitis*-faj, 23 alany-, 30 direkttermő, 652 borszőlőfajta – ebből 477 fehér, 175 vörös – és 263 csemegeeszőlő-fajta, 44 alfajta és 101 klón) tanulmányozható. Meglevő gyűjteményeink anyagából rendkívül kívánatos, sőt szükségszerű lenne végre már az „Országos Szőlőfajta-gyűjtemény” mint „génbank” életre hívása, s természetes rendszer szerinti telepítése.”¹¹

A fajtacsoportok, fajták és alfajták felsorolásán kívül ugyancsak idézem a helytörténeti szempontból is érdekes magyar fajtákról szóló cikkrész is, kiegészítve az általam kiemelt néhány fajta leírásából a történeti vonatkozásokat.

„Számunkra kétségtelenül a gazdag biológiai és gazdasági értékű – erős vitalitás, nagy terméshozam, kiváló minőség, fagy- és rothadás ellenállás – természetesen levő fajták, valamint a régi magyar fajták a legértékesebbek. A természetesen levő magyar szőlőfajták a következők: Aprófehér, Bajor, Bánáti rizling, Beregi, Budai, Csomorika, Erdei, Ezerjő, Fehér szlanka, Furmint, Gohér, Gyöngyfehér, Hárslevelű, Kéknyelű, Királyszőlő, Kozma, Kövidinka, Lisztes, Mézes, Pozsonyi, Sárfehér, Szagos bajnár, Szerémi.

Nagy értéket képviselnek számunkra a nem termesztett, csak gyűjteményekből ismert avagy újabban begyűjtött régi magyar vagy magyarnak vélt fajták. Ezek a következők:

⁹ Ma múzeumként áll a látogatók rendelkezésére.

¹⁰ Németh Márton: Régi Magyar borszőlőfajták. In: Agrobotonika 15. 1973. (1974.) 37-55.p.

¹¹ Németh... i.m. 1973. 37–55.p.

Kacsok: *a.* Bernáth János, *b.* Ezerjő, *c.* Juhfark. **Vesszők:** *d.* Mirkovácsa, *e.* Furmint, *f.* Bonvier, *g.* Feketefájú fehér lisztes, *h.* Szürkebarát, *i.* Sárpimos, **k: bogyók:** *1.* Fehér lisztes, *2.* Révai, *3.* Zöld szerémi, *4.* Círlendi, *5.* Piros lanka, *6.* Szürke barátcsuha, *7.* Hamvas, *8.* Kék barátcsuha, *9.* Kék purcsin. Csapody Vera festménye

Borszőlők: Ágasfark, Bakszem, Balatoni, Betyárszőlő, Berkenyelevelű, Bihari, Boros, Cudarszőlő, Cukorszőlő, Csalóka, Czeiger, Demjén, Detki, Fehér frankos, Fehér kövidinka, Fehér tökszőlő, Fekete tökszőlő, Fodroslevelű, Fügeszőlő, Fügér, Gergely, Gorombaszőlő, Kéklőpiros, Kolontár, Kovács kréger, Ködös, Kőporos, Kübeli, Lágylevelű, Lányszőlő, Mélyvölgyű, Öreg sárfehér, Pettyesszőlő, Piros gránát, Piros kéknyelű, Polyhos, Rohadó, Rókafark, Rózsaszőlő, Sárpáros, Szekszárdi, Szőkeszőlő, Tihanyi, Tótfekete, Tótika, Tótszőlő, Tököszi, Török gohér, Tulipiros, Tükörszőlő, Zöld hajnos.

Csemegezőlők: Csíkos muskotály, Gyűszűszőlő, Papsapka, Tüskéspúpú.

Fenti fajták leírására, származására, természetes rendszerbe sorolására, kritikai vizsgálatára mielőbb sort kell keríteni. Kívánatos lenne a természetből nálunk jól ismert Kelet-mediterrán alrasszba tartozó néhány csemegezőlő-fajtának, mint a Dodrelábi (Kék ökörszem), Fűrjmony, Genuai kék és fehér, Halhólyag, Kecsecsecsű kék, korai piros, piros, Rosa menna di vacca alacsonyabb rendszertani kategóriába való sorolása is.

A 'Betyárszőlő' hasonnevei, története és elterjedése

Hasonnevei: Betyár, Fügér, Fügeszőlő, Mélyvölgyű, Nagy fügér, Nagyvölgyű, Nagyvögyű, Öreg fügér, Sárga fügér. Találó neve egy kis-somlyói öreg szőlősgazda szerint onnét ered, hogy némelykor termését betyáru elrúgja (rosszul termékenyül), máskor meg betyár sokat, fél puttonnyit is terem (jól termékenyül). Mai nevével az irodalomban először a „Hegyaljai szőlőlajstrom”-ban (1853) találkozunk, majd Kóvágó kéziratos fajtaleírásaiban (1955) és Németh borszőlőfajták háttérkönyvében (1966). Az irodalomban különféle „Fügér” neveken fordul elő a múlt század közepétől szinte napjainkig. Nőjellegetű virágú létére vegyesen telepítve idegen fajták virágporával jól termékenyül, ezért nálunk már a régi időkben is termesztették. **Jankó János** kárászi plébános szerint a „Fügér” neve „Figelia pannonica” ősi fajtára utal. Mások a Függer lengyel borkereskedő cég nevéből vlik leszármazónak. Minthogy a nálunk ismeretes fügérek csak névrokonok (nem képeznek egy fajtacsoportot), az összetévesztés elkerülésére a Fügér elnevezést egyedül a Zöld fügérre használom. A többinél a régebben használatos magyar nevet tartottam meg, mégpedig a Betyárszőlőt a Nagy fügér, a Fekete tökszőlőt a Fekete fügér, a Tihanyit a Sárga fügér helyett. Szétszórtan az egész országban fellelhető, különösen a kötött talajainkon, főképpen a Mecseki borvidéken és Tokaj-hegylánján. Feltehető, hogy korábban vegyes telepítésben termesztették. Pécssett azonban nem ezt, hanem a Sárga fügérnek vagy másképpen Galamblábnak nevezett Tihanyi fajtát termesztették.

A 'Tótika' hasonnevei, története, elterjedése

Hasonnevei: Fekete tótika, Sárfehér, Sárfehér hosszúkás, Tótika fekete. Mai nevével az irodalomban először Molnár útinaplójában (1885) és Németh szőlőfajta jegyzékében találkozunk. Minthogy a fajtát Pécssett már régen e néven ismerik, valamint a Sárfehér hosszúkás és a Sárfehér gömbölyű fajtáknak sem a Sárfehérhez, sem a Sárpároshoz, sem egymáshoz semmi közük, előbbinél a Tótika, utóbbinál a Szekszárdi nevet tartottam meg. Az irodalomban Sárfehér, vagy

Sárfekete hosszúkás néven szinte napjainkig többször leírták. Hazánkban szét-szórta, egyre gyérülő számban még fellelhető. Kiveszőben levő fajta. Régebben bőséges és egyenletes termése következtében feltétlen természetesen lehetett. Érdekes, hogy fajtagyűjteményeinkben szinte mindenütt megőrizték.

A 'Tulipiros' hasonnevei, története, elterjedése

Hasonnevei: Bakator, Pécsi dinka, Piros dinka, Piros tőkös, Rózsá, Rózsás bakator, Rózsás veres, Rózsás világos veres, Sárpáros, Sárfekete gömbölyű, Szegszárdi, Szeredi, Turi piros, Veres bákör, Vörös dinka. Tuli piros néven, Csóka-kőn a Piros muskotályt, Ménesen (Erdély) a Piros bakatort, Pécsett a Vörös dinkát nevezik. Rezin és Neszmélyen a Turi piros névvel illetik. Mai nevével Görög szőlő-lajstromában (1829), Haller kézirat szőlőszótárában (1832), Legrády szőlő-lajstromában (1844), Gyürky borászati szótárában (1861), Entz és Molnár kézirat szőlőfajta-leírásában (1867), az Országos Magyar Gazdasági Egyesület budai szőlőiskolájának fajtagyűjtemény-jegyzékében (1872) és Németh pécsi szőlőfajta-gyűjteménye jegyzékében találkozhatunk. Később a fajta nemcsak az irodalomból, de a gyűjteményekből is eltűnt, a természetben pedig nyoma veszett. Az 1960-65. évi statisztikai szőlőösszeírások alkalmával találtam meg 1960-ban a Duna-Tisza közti homoki szőlőkben több helyütt is (Tizsakécske, Nagykörs, Cegléd, Kecel). Innét került a pécsi gyűjteménybe. Hazánkban csak a Duna-Tisza közti régi homoki szőlőkben található szétszórtan tőkéi. Rossz termékenyülése, kevés hozama következtében sohasem terjedhetett el. Külföldön sem ismert, a gyűjteményekből is hiányzik.”¹²

Németh Márton ampelográfiai közleményeiben, kb. 30 cikkben és monográfiáiban közel 1000 alanyfajta, direkt-termő, borszőlő és csemegezőlő fajtát dolgozott fel. Tevékenységét a jelenlegi nemesítési és termesztési szakemberek is elismerik, a gyűjteményt Pécsett is bővítik.¹³

A pécsi szőlészeti kutatás történetének ismertetésére vagy méltatására nem vagyok illetékes, de Németh Márton egyéniségének kiválósága arra készítetett, hogy a Pécsi Szemlében méltassam az 1986-ban hirtelen elhunyt nagyszerű természetudós életművét, hiszen küzdelmes pályájának javát Pécsett töltötte, Pécsnek szerezve dicsőséget és hírnevet.

Befejezésül ismét személyes élménnyel zárom írásomat. Idén, 2002. tavaszán egyik tanárhallgatónk, **Gergely Csaba** – ma egy budapesti iskolában tanít – diplomavédésén elnökölve meglepetéssel tapasztaltam, hogy CD-re elkészített, *Adatok a hazai madárfauna költési szokásaihoz* című diploma-dolgozata Németh Márton tojásgyűjtési naplójának számítógépes feldolgozását tartalmazta. Ebben mintegy 150 hazai madárfajról 2616 fészekalj adatot közölt (a fontosabbak: madárfaj neve, gyűjtés helye, időpontja, tojások darabszáma, kotlottság foka). Kérdésem alapján kiderült, hogy Németh Márton személyéről semmit sem tudott!

¹² Német... i.m. 1973. 37–55.p.

¹³ Erdősi Mária. Bibliográfia 1950-1996. Centenárium Kiadvány. F.M. Szőlészeti Borászati Kutatóintézet, Kecskemét, 1996, 203.p.; Diófási Lajos: Bibliográfia 1949-1999. FVM Szőlészeti és Borászati Kutatóintézet, Pécs, 1999. 43.p.

A Szőlészeti Kutató Intézet falán elhelyezett emléktábla

A madártojás-megfigyelési napló alapján – Gergely Csaba e-mail közlése nyomán – a következő helyeken végzett felvételezéseket vagy gyűjtött madártojásokat: a hazai hegyek közül általában a Mecsekről, a Vértesből és a Gerecséből. Többnyire vizes élőhelyek közelében a következő helységekből (betűrend szerint felsorolva): Abaliget, Alsó-Gemenc, Apátvarasd, Aranyosgadány, Babarc, Badacsony, Baja, Balatonberény (itt volt a nyaralója), Balatonlelle, Bába, Besence, Bicsérd, Bócsa, Bodrogkeresztúr, Bogád, Borjád, Budapest, Cserkút, Csór-Nádasladány, Diósvizlő, Dunaszekcső, Dusnok, Ecsefalva, Ellend, Erdősmárok, Erzsébet, Felnémet (Eger), Felsőszentmárton, Fonyód, Fülöpháza, Fülöpszállás, Gárdony, Gemenc, Gyoma, Gyöngyfa, Görcsöny, Harkány, Hird, Izsák, Jakabszállás, Kővágószőlős, Kecskemét, Kerekegyháza, Keszű, Kézdimartonfa, Kisvaszar, Komló, Kunbaracs, Kunmadaras, Kunszentmiklós, Kölked, Középrigóc, Lánycsók, Magyaregregy, Málom, Máriagyúd, Martonfa, Mohács, Nagyiván, Nagynyárad, Nagytarcsa, Ócsa, Ohat, Orfű, Orgovány, Páprád, Pécel, Pécs, Pécsvárad, Pellérd, Pereked, Pörboly, Rajka, Romonya, Sárkeresztúr, Sárkeszi, Sárszentmihály, Sátoraljaújhely, Siklós, Sumony, Szabadszállás, Szaporca, Szellő, Szigetvár, Szilágy, Szőny, Szulimán, Tarcal, Várpalota, Vasegerszeg.

A dolgozat témavezetőjétől, Majer József egyetemi tanártól (Pécsi Tudományegyetem TTK Általános és Alkalmazott Ökológiai Tanszék) megtudtam, hogy az értékes naplót és tojásgyűjteményt szinte az utolsó pillanatban mentették meg a kidobástól. A Madártani Egyesület (ma Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület) lelkes helyi vezetői, tagjai biztosították, hogy a „kincs” megfelelő helyre kerüljön. A napló adatainak teljes tudományos értékelését Majer professzor a közeljövőben fejezi be, a tojásgyűjtemény pedig a vidéki múzeumok egyik leggazdagabb természettudományi osztályára, Gyöngyösre került. Hála a hírneves magyar madártani kutatás, Herman Ottóhoz hű, mai művelőinek!

Németh Márton a neves pécsi természettudósok egyik legszínesebb és legtermékenyebb egyénisége volt, életműve közös értékünk!

111 ÉVES A MECSEK EGYESÜLET

A „kerék” évfordulóra jelent meg **B. Horváth Csilla** helytörténész *A Mecsek Egyesület története 1891–2002* címmel Pécs legrégebb, legnagyobb, ma is tevékeny egyesületét ismertető, gazdagon illusztrált díszes kiállítású kötete, **Baronek Jenő** szerkesztésében. A Mecsek Egyesület rövid története dióhéjban:

MÚLT: 1891. április 30-án a pécsi Nemzeti Casinóban tartotta meg alakuló közgyűlését a Mecsek Egyesület. Az alapszabály első változata szerint az egyesület célja „Pécs városának és legközelebbi környékének járható utakkal történő összeköttetése, főképp fasorok és ültetvények előállítása, fenntartása. A város és képviselő-testületének tudtával és beleegyezésével magánjövedelmeiből fasorokat, ültetvényeket, padokat, jelzőtáblákat, s esetleg épületeket állít elő.” Az egyesület több évtizedes tevékenységével meg is valósította a kezdetekkor kitűzött célokat. Az egyesület nevéhez fűződik többek között a misinai kilátó és az úgynevezett francia emlékmű létrehozása.

JELEN: Az 1948-ban megszüntetett egyesület 1993. április 30-án alakult újjá, vállalva, hogy folytatják az egyesület nemes célkitűzéseinek további

megvalósítását. Az egyesület tagjai rendszeres összejöveteleket szerveznek, és létrehoztak hét szakosztályt. Szépítik a Mecseket, tisztogatják a forrásokat, az utakat, átépítették a sasréti Almás-forrást. 2000-ben megszervezték a gyalogtúrázók VII. és a turista dalosok I. országos találkozóját. Tevékenységükről az egyesület évkönyveiben számolnak be.

JÖVŐ: Az egyesület célja továbbra is az elődök elképzeléseinek, munkájának folytatása, a Mecsek természeti értékeinek és Pécs történelmi örökségének védelme. Szeretnék, ha az egyesület minél többeket vonzana, és a fiatalok is részt vennének ebben a hasznos tevékenységben.

A MECSEK EGYESÜLET VÁLASZTMÁNYA 2002-BEN:

Elnök: *Somosi László*; Alelnök: *Tarnai Tamás*; Titkár: *Bóday Miklós*; Választmányi tagok: *Baronek Jenő, B. Horváth Csilla, Kondi Gyula, Mendly Lajos*.

Történeti osztály. A Mecsek hegység és Pécs város történelmi múltjának kutatása, gondozása a céljuk. Ezen eredményeket szeretnék minél szélesebb körben megismertetni. Cikkeket, tanulmányokat, kiadványokat, könyveket készítenek, kiállításokat szerveznek. Társegyesületekkel is együttműködnek. A szakosztály vezetője: *Bezeredy Győző*.

Természetjáró osztály. A szakosztály tagjai a Mecsek épített emlékhelyeit, pihenőit, útjait, forrásainak állapotát kísérik fokozott figyelemmel, rendben tartják, felújítják. Kirándulásokat, túrákat szerveznek, vezetnek. Szeretnék a munkába, a különféle programokba minél nagyobb létszámban bevonni az ifjúságot. A szakosztály vezetője: *Baumann József*.

Fotó osztály. A Mecsek hegység természeti szépségeit, értékeit örökítik meg a jelen- és az utókornak. Kiállításokat szerveznek munkáikból, és számos kiadványt készítenek. A szakosztály vezetője: *Sebők Béla*.

Barlangkutató osztály. Céljuk a jól működő szakosztály még további fejlesztése, a Mecsek barlangjainak az eddigieknél is szélesebb körű feltárása, kutatása, megóvása. A feltárt barlangokat szeretnék ismertté tenni. A szakosztály vezetője: *Tarnai Tamás*.

Ifjúsági osztály. Minél nagyobb számban kívánják bevonni az ifjúságot az egyesület életébe, és el szeretnék érni, hogy a fiatalok alkotó elképzelései is megvalósuljanak. A szakosztály vezetője: *Molnár Edit*.

Természetvédelmi osztály. A szakosztály fő feladata a Mecsek hegység természeti és kultúrtörténelmi értékeinek megóvása, védelme. Ennek érdekében ismeretterjesztő programokat, előadásokat tartanak. Tevékenységüknek széles sajtóvisszhangot szeretnének biztosítani. A szakosztály vezetője: *Nagy Gábor*.

Irodalmi osztály. A újonnan létrejött szakosztály vezetője: *Rozvány György*.

Romváry Ferenc

50 ÉVES A PÉCSI RÁDIÓ

Horváth Gyula, a Magyar Rádió nyugdíjasa, Veszprém mellett, Balatonalmádi–Vörösberényben él. Utolsó munkás éveiben a rádió veszprémi tudósítója volt, jelenleg is rendszeresen jelentkezik „egy szál telefonon” a Balaton északi vidékéről. Korábban Krónikát szerkesztett a Kossuth Rádióban. Pécsre a helyi rádió indulásakor került, 1953-ban, az ötven éves stúdió egyik alapító munkatársa. 1956-ban felült egy Budapestre tartó vonatra, október 23-án, és többet már nem jött vissza Pécsre. A következő gondolatokat akkor írta le, amikor a Pécsi Rádió kérésére, interjúra készült. Önök most ezt olvashatják. Tisztelettel gondozta Horváth Gyula „valamivel” fiatalabb kollégája és barátja – Kovács Imre.

Nem vagyok nagy gyűjtő, de még ma is őrzöm azokat a baranyai, alsószentmártoni díszpárnákat, melyeket a piacon vettem...

Én Pécssett töltöttem az „egyetemi” éveim, itt váltam rádiós újságíróvá. Érettségi után a Ganz-Villany üzemi lapjába kezdtem irogatni, tagja voltam a Ganz NB-I-es röplabda csapatának. A kalapácsvető Németh Imre azt ígérte, hogy a segédmunkás időszak után irodában dolgozhatok. Nem vártam ki az ígéret végét, s „lapajnak” szegődtem a Magyar Nap nevű bulvárlaphoz, amely megszűnt. A Külföldi Sajtószolgálat következett, ahol oroszról vad módon fordított cikkeket magyarítottunk. Később a Magyar Nemzetnél figyeltem oroszlánkörmeimet, de még nem nőttek ki, kezdőcske voltam, parányi mozgástérrel. Abban az időben még a Szabad Nép munkatársai is különféle csíkos igazolványokkal léphettek az üzemek komolyabb helyeire. Nekem csak olyan remekművekre kínálkozott riportírási alkalom, hogy például sikeresen vizsgáztak az óvónők. A szerkesztőségben viszont a Nyugat régi számait olvashattam, írók, költők is az újságírás felelősséggel teli művelésére figyelmeztettek. Ady prózája, harcos publicisztikája és hitvallása is megerősített abban: minden nehézség ellenére maradok újságíró...

2002. július ...Mind többet gondolok Pécsre, ötven éves a stúdió ...Elszaladt az idő...

A vándor felhő szállva száll,

A kupolák fölött megáll.

Továbbmenni semmi kedve,

Oly szép a város, oly szép a táj...

már nem tudom, hogy ki írta a verset Pécsről, de örökre megjegyeztem.

Pécs. Itt váltam rádiós újságíróvá. Jó iskola volt a kapcsolat teremtés tanulásához, az emberi lélek nyitogatásához. Itt kötelező volt a sokoldalúság. Üzem, bánya, gazdaság, színház. Legnagyobb próbatételek abban az időben a mohácsi jeges árvíz volt. Mohács-szigetről menteni kellett embert, állatot, hatalmas jégdugók torlódtak a Dunán, iszonyatos volt a partra sodródó jégtáblák ereje, a kikötőnél a betonba ágyazott ölnyi vasbakot szinte kipöckölték a helyéről. A mentésről, védekezésről tudósítottam a pesti rádiót. Budapestről leküldték az egyik vágókocsit, önálló áramforrással, magnókkal, és a legjobb műszaki „tárggyal”, Szabó Jancsival, a boszorkányos ügyességű technikussal, aki menetközben montírozta a felvételeket, hogy Pécsre érkezve,

A Magyar Rádió Pécsi Stúdiójának épülete, Szent Mór utca 1.

továbbíthassuk a déli Hangos Újságnak, az volt akkor a Krónika... Ma azt mondanák, mi volt ebben a nagy dobás? – az volt... Pécssett a rádiós riporter kipróbálhatta az erejét, és a város csodás légköre segítette a munkában. A mediterrán klíma varázsa, a szellemi, kulturális atmoszféra, amely akkor a stúdiót jellemezte. A zenei szerkesztő, Nádor Tamás bevezetett a zene világába, hangversenyre jártam, megismerkedtem az írókkal, költőkkel: Szántó Tibor, Galsai Pongrác, Örsi Feri, Csorba Győző. Emlékszem, egyszer május elsejére Sarkadi Imre írt jegyzetet a műsorba. Első zsenyémet, egy novellát, közölte a Dunántúl című folyóirat. Szabadidőm jórésztét a színházban töltöttem, minden darabot megnéztem, az operetteket is. A Pécsi Rádió saját Gong Együttese próbáján hatalmasakat röhögtünk. (Galambos György – Széplaky Endre – Tomanek Nándor. Egyszer egy deindoli szőlő pincéjében volt a próba – poharazással. Akkor megtudtam, milyen az alvás egy szőlőtőke mellett...)

Interjú készíthettem a színház Kossuth-díjasával, Szabó Samuval. Mesélte, hogy egyszer vidéken a Hamlet sírásó jelenetében koponya hiányában lábszár csont adta a kelléket, amelyet a helyi hentestől szereztek be...

Emlékszem egy Sudár nevű Kossuth-díjas bányászra, aki negyven éves korában a legkisebb kaptatón is zihált a szilikózistól. Pécssett és Komlón tanultam meg tisztelni a bányászokat. Jártam a metán-veszélyes járatokban, sok csapattal készítettem riportot a munkaversenyéről, az erőn felül kihozott tonnákról, kellett a szén Dunapentele-Sztálinváros-Dunaújváros kokszolójába. Az aknász lekísért a szénfalhoz, ahol a bányászok – cigarettázás nincs – bagót rágta. A valószínűtlenül fi-

Zilahi Lajos technikus a keverőasztalnál. Nyolcvanas évek közepe.

nom szénpor beleült a pórusaimba, kifürdésnél a karom bicepszén kellett összecsiptenteni a bőrt, azzal kitörölgetni a szemem aljából a fekete szénmonoklit. Ennél könnyedebb – könnyedebb? – történet. Jöttem a Borforgalmi sajtótájékoztatójáról, cipelve a tizennégy kilós magnót. A Széchenyi téren meguntam, és szóltam egy rollerező srácnak, egy forintért tolja be a magnót a stúdióba...

Drága, jó kollégáim, élő és már elballagott barátaim. Pálinkás volt a stúdióvezető, drága, szívjóság ember. Lenk Gyuszi bácsi az alapító főtechnikus, családjával ott lakott a stúdióépületben. Lánya, Csöpike bemondó volt, hallom, most is bejár a stúdióba, zenés ajándékműsorát veszik, mint a cukrot. Anyukája, a Gizi, avagy a színészek által Gyula néninek tisztelt drága hölgy sem él már. Vidám teátristák, némi alkohol után megették még a muskátliját is...

Egyszer a magnón megnyomtam egy olyan gombot, amelyet nem kellett volna. Sikerral letöröltem a teljes vasúti riportomat, Lenk Gyuszi bácsi húzott ki a slamasztikából. Az anyagot megírtam tudósításnak. Felvettük szalagra. Egy másikra meg pőfögnöm kellett tfff... tfff... tfff... Gyuszi bácsi összekeverte a saját hangomat a saját pőfögésemmel, meg voltam mentve! Bereczky Gyulát ki ne feledjem. Technikusból, gépkocsivezetőből nőtte ki magát nagyon jó riporterré. Az élet számos területén képes volt a bravúrokra. Egyszer a pécsbányai aknászirodán felejtettem a jegyzetfüzetemet, a felvett anyagból tudósítást kellett írni az esti műsorba. Gyulus, mint technikus, elindította a soros magnószalagot, ezer méter és gyorsan forog. Bezárta a technikai szobát, irány az autó, száguldás Pécsbányára és retur... érkezően már az utolsó méterek futottak a magnószalagról, de a bravúr sikerült...

*Bányásznap rendezvény, sajtótutca a Sétatéren, a nyolcvanas évek elején.
Középen Lenk Gyula, a Pécsi Rádió alapító technikus, jobbra Laufer László és Zilahi Lajos*

Vörösberény, csendes utca, pangás, a nyaralók nem jöttek az idén, a szobáim kiadatlanok. Van időm gondolkodni a pécsi évekről, az elmúlt fél évszázadról, közben küldeni heti egy-két tudósítást a Kossuth Krónikáknak. Most ez az élet, megvagyok. Mindenkit csókolok a pécsi rádiósok közül. Horváth Gyuszi...

Horváth Gyula visszaemlékezése, riporter Kovács Imre

Az emberek többsége és a dal is azt állítja, hogy rohan az idő. Szerintem nem. A cáfolat attól származik, aki a Pécsi Rádió ötven évéből negyvenkettőt a magnó, vagy a stúdió mikrofonja előtt töltött. Talán azért tűnik hosszabbnak mindez, mert egy rádióssal annyi minden történik. Mert mi is valójában a rádiózás? Közvetítés az ünnepi események, valamint a hétköznapi történései és a hallgató között. De a rádiósnak egyben kaland is. Lenézhettem a városra a pécsi Tv-torony átadásakor, a szalagvágás után elsők között mentem át a drávaszabolcsi hídon, ott ültem a Budapestre Pécsre induló első villany vontatta szerelvényen, a nemrég üzembe helyezésének harmincadik évfordulóját ünneplő Beremendi Cementmű avatását is tudattam a hallgatókkal. De a legnagyobb élményt az emberek jelentik a rádiósnak. Akikkel kapcsolatban a legfőbb tapasztalatom, hogy minél magasabb szinten áll valaki rangban és a szakmában – annál szerényebb. Kezdő koromban kis szorongással közelítettem meg őket. Szerencsére a Pécsi Rádió rendkívül gazdag hangarchívuma szép számmal őrzi hangjukat. Ha csak a saját magánszorgalomból összeállított gyűjteményemet nézem: Berzsenyi Dániel unokái, Csorba Győző és Pákolitz István költő, Cserháti József megyéspüspök, számos nemzetközi híró professzor, mű-

Reggeli eligazítás az ezredfordulón. Balról: Zilahi Lajos, Klaics Milica, Jánosi Zoltán, Kovács Attila, Schweier Rita, Fűri Tamás, Kovács Imre, Kiss Tünde, Zsoldos László, Csáttity Brankó

vészek és olimpikonok. És hogy soroljam a kalandokat: például itt a technika. Annak idején a felszerelés mellett, nem szabadott megfelekedezni a riport helyszínére való indulás előtt egy kerek magyar forintról, mint fontos kellékről. Ugyanis köszönés után az első kérdés úgy szólt: hol a konnektor és milyen a feszültség. Pécs egy részében a hálózat még száztizes volt, a másikban pedig már kettőhúszas. Akkor jött a forint, az átkapcsoló vájátába helyeztük mint egy csavarhúzó és máris a kívánt állásba került a készülék, amely Mambó márka lévén, bizony 9 kilót nyomott. Ma-napság a már egyre jobban elterjedő kis Mini Discek kisebbek, mint egy családi gyufásdoboz. Annak idején többet álltunk a vágógép mellett, mint egy díszőrség tagja. Már csak a múzeumban léteznek azok a vágómagnók, melyek jobb oldalán olyan üvegcsét helyeztek el, mint régen a népiskolák padjaiban a „téntatartó”. Ragasztó volt benne ecsettel, a megfelelő helyen elvágott hangszalag ragasztására. Ma ülünk a számítógép monitorja előtt és futnak gyors egymásutánban a grafikonhoz hasonló vonalkák. Ők jelentik a hangot. Az élet is így felgyorsult. Valamikor nyaranta a házak nyitott ablakaiból általában a Pécsi Rádió műsora hallatszott ki, ma beléptek a kereskedelmi rádiók, sok friss zenével, könnyed hangvétellel, jóval kevesebb kötelezettséggel. Mivel maradhat versenyben a közszolgálati, körzeti rádiózás? A tartalmi gazdagsággal és a hitelességgel! Erre mindig és minden körülmények között lesz vevő és akkor a vevőkészülékekből – mind nagyobb arányban – szól a Pécsi Rádió műsora.

Somogyvári Valéria, vezető-szerkesztő

50 ÉVES A PVSK STADION

Aki még nem járt a Verseny utcai Vasút pályán, az bizony vajmi keveset tud Pécs város sportjának történetéről. Ötven éve ugyanis nagy dolgok történtek a nagyalomás túloldalán. Korszerű stadion épült, az 1919-ben megalakult PVSK saját pályát kapott. Pedig volt egy korszak a magyar történelemben, amire sokan sokféleképpen emlékeznek, s amit kis szerencsével túl is lehetett élni. Voltak ugyanis kékcédulás választások, voltak koncepciós perek, volt vagyonekzobzás, volt csengőfrász, volt Recsk és Hortobágy, volt kuláklista és padláslesöprés. Az ötvenes éveknek azonban voltak maradandó eredményei is. Ezek egyike a PVSK korszerű új stadionja.

Akkoriban, úgynevezett „kisberuházással” nem lehetett igazán az érdeklődés középpontjába kerülni. Éppen ennek okán kaptak nagyobb teret a látványosan gigantikus építmények, erőművek, kohászati üzemek, szocialista városok, hidak, utak, bányák. Ennek egyik vidéki vívmánya a pécsi PVSK sporttelep, amely mai áron legalább 2-2,5 milliárd forintba kerülne. Ebből is látszik, milyen hatalmas munkát végeztek el eleink, amikor közösen hoztak létre egy olyan bázist, amely évtizedek múlva is lenyűgöző, de csupán méreteivel.

A Pécsi Vasutas Sportkör 1919-ben alakult, azóta számos nehéz korszakot átélve működik. Mi több, a régió egyik legnagyobb sportegyesülete, a legtöbb szakosztállyal, a legnagyobb számú sportolóval. A tradicionális klub történetében az egyik legjelentősebb mérföldkő volt – természetesen a klub megalapítását kivéve – amikor 1952-ben átadták Pécsen, a Verseny utcában a PVSK stadionját. Ennek immár ötven esztendeje. Azóta számos nagy eseménnyel, csodálatos egyéniségekkel, olimpikonokkal, remek pályafutásokkal erősítették meg azt a hitet, miszerint érdemes volt a nagy munkába belefogni. A pálya, melynek különleges története van, ma kettős életet él. Egyrészt van egy teljesen új, világszínvonalú, műanyag borítású atlétikai pályája, másrészt viszont egy korábban nagy csatákat látott, fél évszázados stadionja, mely jelen állapotában, bizonyos pontokon már egyértelműen életveszélyes. A lelátón egykoron 20-22 0000 néző is szorongott, ma egyes szektoraiba belépni még a kalandvagyóknak sem ajánlatos. A Verseny utcában furcsán ötvöződik a dicső múlt, a sok jóval kecsesebb jövő, meg a kissé kilátástalan jelen.

A már évtizedek óta Verseny utcaként ismert, a pécsi főpályaudvarral párhuzamosan, de a síneken túl húzódó bitumencsík egykoron a Hun nevet viselte, aztán ragadt rá az új név, ami cseppet sem sértő, de a hagyományok tisztelete jegyében bizony visszajárna neki az eredeti elnevezés. Itt épült fel a PVSK stadionja, nem minden előzmények nélkül.

Aki napjainkban szeretne többet megtudni a stadionról, annak építészeti paramétereiről, az akkor cselekszik a legjobban, ha beéri az építésben részt vevők visszaemlékezéseivel. Bármilyen hihetetlen, de a Magyar Államvasutak Rt. Pécsi Területi Igazgatóságán még fáradságos keresgélés után sem találtak olyan nyomokat, adatokat, tervrajzokat, amik a stadion építésének körülményire utalnának. A Csorba Győző Megyei Könyvtárban sem maradt fenn valóban hiteles krónika az

építkezésről, annak részleteiről. Pontosabban az 1952-es Dunántúli Napló kötetei között böngészve, azért néha egy-egy rövidhírben foglalkoztak a nagy munkával.

Mint minden akkori építkezés, így természetesen a PVSK-pálya is az „Öt-éves terv” keretei között készült, a Vasutas Szakszervezet támogatásával. A Rákosi-rendszer egy minden igényt kielégítő, a legkorszerűbb elvárásoknak megfelelő létesítményt ígért a dolgozóknak. Ebben aztán nem is okoztak csalódást a várakozóknak, hiszen egy kiváló minőségű gyepvel rendelkező labdarúgópályát, köré salakos atlétikai futósávokat, lelátókat, öltözőket készítettek el. A talajmunkák már 1951-ben elkezdődtek, ennek során mintegy 80 000 köbméter földet kellett bedolgozni a kiszemelt területen. Sportolók visszaemlékezései alapján biztos állíthatjuk, jelentős szerepet kapott, az arra a korszakra oly annyira jellemző társadalmi munka. Volt ebben némi kötelezően vállalt önkéntesség is, de szívesen, önzetlenül is kivették a részüket a munkából azok, akik később a létesítményt használták. Először a korábban lápos környéket töltötték fel, 150 cm-es magasságig. A körlelátót először 5000 néző elhelyezésére tervezték, később bővítették 20 000-re a befogadó képességet. Érdekesség, hogy az észak-déli irányú játéktéren körbefutó tribün utcafronthoz közelebbi részét akkoriban, pénzühiány miatt nem tudták befejezni, aztán ez már sohasem készült el. Túl nagy bátorság nem szükséges ahhoz, ha valaki kijelenti, ez már sohasem fog befejeződni. A lelátó mögött, a mostani öltözők helyén elképzelték egy 44x80 méteres alapterületű tornacsarnokot is, de ez legfeljebb álm szintjén maradt fenn. A terem mellett vendégszobák sorakoztak volna,

két oldalán, pedig fürdők, mellékhelyiségek kaptak volna helyet. A büfé is itt épülhetett volna meg, de akkoriban hozzávetőlegesen 400-500 ezer forint hiányzott hozzá. Ennek ellenére, az ötvenes években minden tekintetben kiemelkedő színvonalú sportcentrum készült el, ami az átadás pillanatában még a Népstadionnál is jelentősebb volt. Főleg azért, mert utóbbit csak 1953. augusztus 20-án adták át a nagyközönségnek. Természetesen a pécsi építmény sokkal kisebb méretekkel rendelkezett, ám a vidéki igényeknek, elvárásoknak szinte tökéletesen megfelelt. A rendelkezésre álló beszámolók szerint, az állóhelyi tribünön már alkalmazták a hullámtörő korlátokat, ami jelentős előrelépésnek számított a korábbiakban megszokottakhoz képest.

A Pécsi VSK sportpályáját, de sokkal inkább stadionját, 1952. augusztus 9-én vehették birtokukba a dolgozók. A II. Vasutasnap keretében érkeztek meg a vendégek, meghívták, a sportot szeretők ezrei az új létesítménybe. A főbejárat felett egy hatalmas tábla hívta fel a figyelmet arra, milyen jelentős ünnepség keretén belül történt meg az avatás. „Éljen a II. Vasutasnap! Előre a szocialista vasútért”. A híradások, feljegyzések szerint a stadion zászlóerdőbe öltözve fogadta a nézőket, sportolókat egyaránt. Cseppnyi meglepetést sem okozott, hogy a nemzeti színek helyett a piros, pontosabban a vörös volt a markánsan meghatározó tónus.

Már jóval 15 óra előtt gyülekezett a tömeg, aztán pontosan délután 3-kor, a Vasutas Zenekar indulójára vonultak be a sportolók a gyepre. A PVSK összes szakosztálya eljött, még azok is, akik egyébként a teremben érték el sikereiket, fe-

kete-fehér dresszben. Az ünnepséget **Marton János**, a területi bizottság elnöke nyitotta meg. Elhangzott a nemzeti Himnusz, bár arról nincsen érdemleges információ, vajon melyiket játszották el. Hiszen abban az időben voltak a Rákosi-érában olyan törekvések, melyek a tökéletesen megfelelő nemzeti imát szerették volna megreformálni. Csak reménykedhetünk benne, Kölcsey Ferenc művét adták elő, Erkel Ferenc zenéjével.

Ezután a sportkör elnöke, **Uglyai János** mondott beszédet. Ennek legjelentősebb részei a sajtó is megörökítette, ezért aztán szó szerint idézhetjük: „Pártunk és kormányzatunk a vasutasok jó munkájának jutalmául építette fel ezt a sportpályát. A Pécsi Lokomotív (az ötvenes években ilyen néven is emlegették a klubot) 1919-ben alakult, 35 év alatt a sportkörünk nem tudott pályához jutni. A múlt rendszer uralkodó osztályának nem volt érdeke az, hogy a dolgozóknak pályát adjon. A sport csak addig érdekelt őköt, amíg profitot reméltek belőle. A felszabadulás után gyökeresen megváltozott minden ebben az országban. Sportunk valóban tömegsport lett. A Munkára Harcra Kész (MHK) testnevelési rendszerrel, amelyet a Szovjetunió példája nyomán nálunk is bevezettünk, megteremtettük a szocialista sport alapjait. A magyar sport jó úton halad. Ezt bizonyította be a 16 olimpiai aranyérem is, amit Helsinkiben szereztek sportolóink. Vasutas sportunk kiválóságát mutatja az, hogy **Csermák József**, **Székely Éva** és **Gyenge Valéria** személyében három olimpiai bajnokot adott a hazánknak. Mi pécsiek, büszkéek vagyunk a Pécsi Lokomotív olimpiikonjaira is. Bár erős mezőnyben helyezést nem értek el, de **Lippay Antal** a 400 méteres gátfutásban, **Solymossy Egon** pedig 4x400 méteres váltóban kitűnő, új országos csúcst futott. Pécsi fiatalok, használjátok ki az alkalmat, gyertek, erősítsétek, izmosítsátok testeteket, érjete el jó eredményeket ezen a pályán, Baranyában, a Tito-banditák szomszédságában még erősebb, izmosabb, munkára és harcra készebb fiatalságra van szükség.” A politikától mélyen átitatott

beszédben semmi meghökkentő sincsen, legfeljebb az akkori uralkodó rendszer görbe tükrében mutatja be a kor sportvezetését.

Ezután az elnök a sportolók nevében fogadalmat tett: „Ígéret teszünk pártunknak és szeretett Rákosi elvtársunknak, hogy ezt a szép ajándékot azzal háláljuk meg, hogy eredményeinket tovább javítjuk, sportfejlesztési és MHK tervünket teljesítjük.” Ezek után következtek a sportbemutatók, melyek során szőnyegre léptek a birkózók, éppen a szomszédos dombóvári vasutasok ellen. Az atléták is bemutatották tudásukat, aztán elkövetkezett a legfőbb műsorszám, amikor a Pécsi Lokomotív a Sztálin Vasmű ellen lépett pályára. A ma már inkább Dunaújváros, az egykor volt Dunapentele, majd Sztálinváros néven ismert település labdarúgói 2-0 arányban győztek, miután már a szünetben is vezettek egy találattal. A foci pálya felavatása tehát kisebb fiaskóval zárult, de aztán az évtizedek kárpótolták a lelkes szurkolókat, hiszen szinte számtalan esetben volt zsúfolt a lelátó, a rangos labdarúgó-mérkőzések során.

Még abban az évben, de korábban adták át a forgalomnak azt a gyalogos hidat, mely egészen 1997-ig kötötte össze az Indóház (korábban Lenin) teret a Verseny utcával. Szurkolók ezreinek biztonságos átkelése érdekében építették fel, persze nem teljesen újonnan. Előtte már legalább négy évtizeden keresztül szolgált Budapesten, a Rákosrendező-pályaudvaron, mielőtt Pécsre szállították volna vonattal. Amikor életveszélyessé nyilvánították, akkor előbb kényszerből lezárták, majd elbontották. Azóta sem épült helyette másik, ezzel a környéken lakóknak nagy bosszúságokat okozva.

A megnyitás után fokozatosan fejlődött, szépült a stadion, átadták rendelkezésére a nagyórát, ami egy idő után már csak tájékoztató jellegű adatokat közölt, eléggé megbízhatatlan lévén. A hatvanas években készült el a sajtóhely, a nyugati, hosszanti oldal közepén.

Rendeztek a Verseny utcában nagy nemzetközi kupameccseket, ahol az akkori Pécsi Dózsa az Európai Városok-kupájában (EVK), az UEFA-kupa elődjében, 1970-ben hajtotta végre a nagy menetelését, három fordulóig eljutva. Máig emlégetik a nézők azt a meccset, amikor az elmúlt szezon nyertese, a Newcastle United (angol) jött el Pécsre, és 2-0-s első találkozó után ugyanolyan arányban kikapott a rendes játékidőben. A hosszabbítás sem hozott döntést, ezért aztán a játékvezető elrendelte a 11-esek elvégzését. Ebben a pécsiek jeleskedtek, kiütve a kupavédőt. A következő fordulóban sem volt kegyes a sorsolás a baranyai együtteshez, mert a Juventus (olasz) ellen már nem ismétlődhetett meg a kisebb csoda. Egyes hiteles források szerint ekkor voltak sporteseményen a legtöbben a tribünökön, no meg a fákön, kerítéseken. Minden olyan helyen, ahonnan a legkisebb esélye volt annak, hogy valamit lehessen látni. A Pécsi Dózsa átalakulása után a Pécsi MSC is szerepelt az NB I-ben, a Verseny utcában. Aztán az 1979-80-as évet a Pécsi VSK is a hazai élvonalban töltötte. Ekkor természetesen szintén itt fogadták a legrangosabb ellenfeleket. Ennek sajnos már több mint húsz esztendeje, azóta ilyen rangos találkozót nem rendeztek meg a létesítményben. Minden erőfeszítés ellenére elkezdett romlani a stadion állaga, amit csak egy nagy, átfogó felújítással lehetett volna meg-

fordítani. Voltak is erre tervek, de ezek némiképpen politikai okokból, Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzatának képviselői szavazatai alapján meghíúsultak. Az országos rekonstrukciós program keretében felmerült annak lehetősége, miszerint a városi stadion a Verseny utcában épülne fel. Mindez 1999-ben kezdődött, de nem valósulhatott meg, mert végül a többség úgy szavazott, az új komplexum inkább a Stadion utcában, a Pécsi MFC sporttelepén épüljön fel. A képviselői állásfoglalásokon kívül volt két olyan tény is, ami miatt szakmailag lehetetlen lett volna a beruházás. Egyrészt a FIFA, valamint az UEFA állásfoglalása szerint a focimeccseket olyan stadionokban kell megrendezni, ahol lehetőség szerint nincsen futópálya. Másrészt viszont a Verseny utcában, a nyolcsávós, nemzetközi előírásoknak megfelelő atlétikai futópálya nem fért volna el. Ezért választották azt a megoldást, amelyben a telephelyen belül, de a klasszikus betonkaréjon kívül épülhetett fel, a nemzetközi mércével is elismerésre méltó beruházás.

Ettől a pillanattól kezdve, újra szerephez jutott a politika, de most már a lehető legpozitívabb értelemben. Pécs városa pályázati úton jutott hozzá először 35, aztán 40 millió forinthez. Mindezt az akkor még Ifjúsági és Sportminisztérium adta, egyetlen feltétellel. A megyeszékhely városatyái is ugyanannyi pénzt szavazzanak meg a komplexum létesítéséhez. Ezzel egy 150 millió forintos sportegység jöhetett létre, melyre azóta még 5 milliót költött Pécs városa. Az átadásra 2002. szeptember 27-én került sor, ünnepélyes keretek között. A megnyitón derült ki, mennyire sokan viselték szívükön a nemes ügyet, mellyel elsősorban Pécs gyarapodott. A jelenleg kidolgozott elvi, távlati tervek között megint szerepel egy kisebb csarnok felépítése, melyben erőfejlesztő gépek várnák az erősödni vágyókat. Minden remény megvan arra, ezúttal nem kell türelmesen ötven évet várakozniuk a mai fiataloknak. Hiszen ha ez így történne, akkor éppen egy évszázados ígéret lenne a pálya melletti épület.

Nagyon csekély, visszafogott becslések szerint is legalább 1,6 millió ember fordult meg a pályán az elmúlt ötven évben. Ez Pécs város lakosságának nagyjából a tízszerese, ami azért már jelentős számnak számít. Természetesen akadtak olyanok, akik az évtizedek során akár ezerszer is kilátogattak a Verseny utcába, míg mások egyszer sem lépték át a képzeletbeli küszöböt. A rendszeres zárandokok elmondhatják magukról, hogy a megyeszékhely sporttörténetének kiemelkedően fontos pillanataiban lehettek jelen. Az újonnan felavatott atlétikai centrumba is már terveznek nagy rendezvényeket. A város és a sportklub összefogásával, néhány éven belül szeretnének korosztályos atlétikai világversenyt rendezni. Ehhez még legkevesebb 20 millió forint kellene, az elektromos időmérő berendezés ugyanis még nem készült el. Ezek mellett szükség lesz úgynevezett mobil lelátókra, sajtóközpontra, eredményjelző táblákra, kiválóan kiképzett, nemzetközi színvonalú versenybírókra. Az ilyen események azonban már túlnőnek a sport keretein, hiszen idegenforgalmi szempontból is felbecsülhetetlen értéke van annak, ha sikeres a lebonyolítás. A városban élő minden polgár profitálhat belőle, amennyiben a külföldi, valamint a belföldi vendégek elégedetten távoznak abból a városból, amelynek komoly tradíciói vannak az élet szinte minden területén, beleértve a sportot is.

Pucz Péter

IPAROSOK ÉS BÁNYÁSZOK A MECSEKALJÁN GAZDASÁGTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

Szerkesztette: Szirtes Gábor és Vargha Dezső. Pannónia Könyvek.
Pécs, 2002

Lám mit tesz, ha rátermett és hozzáértő személyiségek egy nemes cél érdekében összeadják erejüket, tudásukat, szervező készségüket. Például olyan szép kiállítású és igényes könyv születik egy ilyen együttműködésből, mint amelyet a Pro Pannonia Kiadói Alapítvány a Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara társaként a minap a pécsi és baranyai, dél-dunántúli olvasók asztalára tett. A fenti című kötetet három jelentős pécsi közéleti személyiség alkotta meg: **Vargha Dezső** főlevéltáros mint szerkesztő, **Szirtes Gábor** mint társ-szerkesztő és kiadó, valamint **Síkfői Tamás** mint társkiadó.

A kötet folytatja a nemrég, 1999-ben megjelent, nagy szakmai sikert aratott *Angster-től Zsolnayig. Ipartörténeti tanulmányok* című kiadvány hely- és gazdaság-történeti tanulmányosorozatát. Vargha Dezső fejébe vette, hogy Pécs város gazdag ipar- és kereskedelem-történetének, gazdasági életének feltárását konferenciák szervezésével fogja segíteni. Az ötletet felkarolta Síkfői Tamás, a Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara titkára és Szirtes Gábor, a Pro Pannonia Könyvkiadó igazgatója, s áldozatos munkájuk nyomán, íme már a második kötet is napvilágot látott a 2002 tavaszán megrendezett pécsi gazdaságtörténeti konferenciát követően.

Az *Iparosok és bányászok a Mecsekalján* című kötetbe nemcsak ipartörténeti tanulmányok kerültek, hanem a pécsi gazdaságtörténetet szélesebb aspektusból tárgyaló pénzügy- és bányászat-, energetika-történeti dolgozatok is. A szerkesztők egyik nagy érdeme, hogy megnyerték a kötetnek **Gál Zoltán** PhD doktort, MTA tudományos kutatót, akinek a *A pécsi bankok aranykora. Pécs bankrendszerének története a 19. század végén és a 20. század első felében* című nagyszabású tanulmánya a könyv egyik ékessége lett. Gál Zoltán Pécs város pénzintézeteinek történetét országos összefüggésekbe helyezi, alkalmazva az összehasonlító várostörténeti módszert. Kutatásainak fő konklúziója az, hogy Pécs a 19. század közepi, majd a kiegyezést követő magyarországi „gründolások”-ból még nem vette ki a részét, a Pécsi Takarékpénztár betétállománya és vagyona még nem érte el a nagybefektetők számára elengedhetetlen bankok nyújtotta hitellehetőségeket, Pécsen a jelentősebb pénzügyi és ipari átalakulás csak az előző századfordulón bontakozott ki. Trianon után viszont az elvesztett nagyvárosok – Zágráb, Pozsony, Temesvár, Arad stb. – konkurenciája nélkül Pécs számos banki-takarékpénztári mutató tekintetében az első helyre került a magyarországi vidéki városok rangsorában. A szerző érzékletesen mutatja be a pécsi viriliseket, vagyis a legnagyobb adózókat, a gazdasági-társadalmi elit legjelesebb képviselőit, élükön Visnya Ernővel, a Pécsi Takarékpénztár elnökével, aki számos politikai, társadalmi funkció betöltője is volt a két világháború közötti Pécs legismertebb, legbefolyásosabb személyiségeként.

A kötet tanulmányait a továbbiakban két nagyobb fejezetbe szerkesztették. Az első rész Baranya és Pécs gazdaságtörténetével, a második rész a baranyai-pécsi bányászat történetével kapcsolatos tanulmányokat közli. Kiemelkedik alaposságával, a forrás-feltárás

teljességével **T. Papp Zsófia** levéltáros nagylélegzetű írása a II. József korabeli Baranya megyei mezővárosok iparosairól, a tanulmányt gazdag és világos, áttekinthető táblázat, részletes jegyzetanyag teszi teljessé. **Gál Éva** pécsi muzeológus, osztályvezető folytatta az előző kötetben elkezdett kismesterségeket bemutató sorozatát, ezúttal a pécsi fegyverművesek fáradságos munkával kikutatott kevés 18-20. századi forrását felhasználva közölt egy precíz, korrekt összegzést. Ipartörténeti különlegességnek számít **Rayman János** frappáns kis tanulmánya a 19. század közepi pécsi gyufagyártás történetéről. Egy másik kismesterséget, a kályhás szakmát mutatja be **Szirtes Gábor** a pécsi Wigan-dinasztia működésén keresztül, gyönyörű kályha-képek illusztrációival. **Jakab Antal** folytatta a pécsi börgyár-történeti sorozatát, ezúttal a volt börgyár-igazgatók tevékenységére koncentrálna. A szerző, értékelve az igazgatók szakmai kvalitásait, egyértelműen vezető helyre teszi a két világháború közötti korszakban az Első Pécsi Börgyár Részvénytársaság elnökét, Roth Sándort, akinek gyárfejlesztő tevékenysége nyomán a pécsi börgyár az ország egyik legjelentősebb bőrös központja lett. A Zsolnay-család már az előző ipartörténeti kötetben is számos tanulmány vizsgálódásának tárgyaként szerepelt. E mostani kötet folytatja a hagyományt, mert Pécs legnagyobb világhírré szert tett iparos családjának története még kínált eddig nem, vagy alig kutatott területeket. Így **Vargha Dezső** tollából megtudhatjuk, milyen méltató szavakkal illeték a korabeli pécsi politikai- társadalmi vezetők és újságírók Zsolnay Vilmost betegsége, halála és temetése idején (1900). **Márfi Attila** főlevéltáros a Zsolnay-gyár egyik jelentős művészeinek, Nikelszky Gézának életútját és gyárbeli iparművészeti tevékenységét mutatja be, kitérve Nikelszky Pécs városi társadalmi és kulturális szervező szerepére, irodalmi és újságírói tevékenységére. A szecesszió országos híré pécsi mestere még egyesült államokbeli megrendelésre is dolgozott. Munkáit alapos jegyzékben közli a szerző. **Romváry Ferenc** művészettörténész a Zsolnay-gyár 1945 utáni történetét dolgozta föl. Döbbenetes képpel érzékelteti azt a sajnálatos tény, hogy az ötvenes években miként alázták meg a rákosista hatalom képviselői a koncepciók perrel elítélt Zsolnay-család tagjait. A szerző ismerteti a Pécsi Porcelángyárra átnevezés és termékváltás körülményeit, majd a hetvenes-nyolcvanas évek modern művészeti törekvéseit, elemzi a pécsi és pécsi kötődésű képzőművészek – Martyn Ferenc, Victor Vasarely, Amerigo Tot – kapcsolatait a gyárral, kiemeli a Zsolnay Múzeum megnyitását. Romváry szerint Pécs művészeti légköre szabadabb volt a fővárosinál.

Egy, a helytörténeti munkákban ritkán szereplő szakma, az erdőgazdálkodás rejtelmeibe avat be egy szakmabeli, **Muth Andre**, aki a mecseki erdők állapotáról, a famegmunkálásról és a vadgazdálkodásról ír az 1945-től majdnem napjainkig tartó korszakban, írását áthatja a mély szakmaszeretet. A mecseki erdei tájakról készült képek; a favágás és szállítás, a „szános közelfítés” a havas erdőben a kötet legszebb illusztrációi közé tartoznak.

Különös ízet adja a kötetnek a bányászattörténettel kapcsolatos fejezet, hiszen e rész tanulmányait nem történészek, nem is levéltárosok, vagy muzeológusok, hanem a bányászati és energetikai szakmák ma már nyugdíjas volt művelői, egykori bányamérnökök, szén- és uránbányászati vezetők, műszakiak írták. Magukon is viselik e dolgozatok íróik szakmai habitusát, módszereit, stílusát; igen sok bennük a termelési adat, számszerű mennyiség, szakmai leírás, de kiviláglik belőlük írójuk nagy határ szakmaszeretete és hozzáértése. **Juhász József** bányamérnök (a könyv megjelenése előtt elhunyt) a mecseki szénbányászat fejlődési ciklusait, a termelési rendszereket elemezte a pécsi és a komlói szénmedencében 1750-től a liász-

programig, több térképszelvény és ábra illusztrációval. **Pályfi Attila** bányamérnök a pécsi székesegyházi uradalmi szénbányászatot mutatta be az 1868. évi DGT-bérlet létrehozásáig, a pécsi püspöki és káptalani levéltár iratanyagainak szakszerű felhasználásával, kiemelve az uradalom egyházi vezetésének úttörő szerepét a szabolcsi és a somogyi szénbányák művelésének beindításában. **Szirtes Béla** bányamérnök már számos jó színvonalú és stílusú bányatörténeti írás szerzője (főként a Pécsi Szemlében jelentek meg tanulmányai), itt most a pécsi szénbányászat történetének kiemelkedő személyiségeiről állított össze egy igen értékes adatokkal teli arcképcsarnokot. A pécsi bányaművelés-történet olyan nagy jelentőségű vezetőit ismerjük meg adattárában, mint Berks Péter bécsi bányamérnök, a mecseki szénbányászat úttörője, 1808 és 1845 között pécsi kincstári bányagazgató, vagy Wiesner Rajmár, Jièínský Jarosláv bányamérnökök, a Dunagőzhajózási Társaság (DGT) legjelentősebb 20. századi fejlesztői. Megtudjuk a bányászati arcképcsarnok adataiból, hogy az 1950-es években több neves szakembert, bányamérnököt, így például Wietorisz Róbertet, Rihmer Lászlót koncepció perben – egy süjtőlégrobbanás ürügyén – több évig tartó börtönbüntetésre ítélték. **Bánhegyi Mihály** vegyész mérnök, ny. kutatási igazgató a bányaveszélyek elleni küzdelem módszereiről írt. **Mendly Lajos** földmérő mérnök – szintén régi profi bányatörténetirő e kötetben *A pécsi szénbányászat szerepe a város 20. századi fejlődésében* címmel írt dolgozatában kiemelte a DGT szerepét Pécs város villamosenergia-ellátásában, valamint a bányászlakás építések terén (kolóniák, Pécs-meszési DGT bányászházak). A szocialista korszakban a Pécsi Szénbányászati Tröszt, majd utódja, a Mecseki Szénbányák nemcsak lakásépítéssel, hanem jelentős szociális és kulturális beruházásokkal a városi közigazgatástól vállalt át szerepeket, mindezekről részletes adatokat és értékelést kap az olvasó. A szerző a Mecseki Bányavagyon-hasznosító Rt. és a Pécsi Ipari Park közelmúltbeli és mai szerepét elemzi a bányabezárások utáni nehéz helyzetben. **Sallay Árpád** bányamérnök a pécsi uránérc-bányászat történetét foglalja össze az 1955. évi „bauxit-termelés”-től az uránbányászat napjainkban történt visszafejlesztéséig, ő is alapos elemzését adja az urán vállalat és Pécs város szerteágazó lakásépítési („Uránváros”), kulturális, sport-kapcsolatainak. Végül **Cserta Péter** villamosmérnök *Az energetika szerepe Pécs 20. századi fejlődésében* címmel írt tanulmányában a pécsújhegyi erőmű és szénmosó, majd a Pécsi Hőerőmű történetét foglalja össze, illusztrálva a régi pécsi palahegy, a „salakhegy” várost csúfító képét, majd a Tüskérsét rekultivált zagykazzettái szép nyíreseinek és a PannonPower Rt. mai erőművének képével zárul a tanulmány.

Az információ-gazdag, értékes, iratmásolatokkal, rajzokkal és máshol még nem közölt korabeli fotókkal bőségesen ellátott tanulmánykötet alapos névmutatóval, szerző-bemutatóval, valamint Vargha Dezső angol és német nyelvű rezüméjével, magyar nyelvű utószavával zárul. Megjelenését támogatta Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata, a Baranya Megyei Levéltár, a Csorba Győző Megyei Könyvtár, a Janus Pannonius Múzeum, a Pécsi Városszépítő és Városvédő Egyesület mellett több pécsi gazdasági és vendéglátó intézmény. A kötet nyomdai tervezését Katona Csaba végezte.

Ajánlom a kötetet minden pécsi, Baranya megyei, valamint budapesti és vidéki érdeklődőnek forgatásra és olvasásra.

Rozs András

Száz éve Pécssett... 1902-ben

október	3. Gaston Serpelt: Ádám és Éva című operettjének bemutatója a Nemzeti Színházban. 4. Ünnepi szentmise a Székesegyházban Ferenc József névnapja alkalmából. 6. Emlékműsor a Vigadóban az aradi vértanúk tiszteletére. Martos Ferenc: Balassa Bálint című történelmi játékának bemutatója a Nemzeti Színházban. 9. Inczedy Dénes ciszterci szerzetes tanár, igazgató (1845-1900) tiszteletére emlékünnepe a Ciszterci Rend főgimnáziumában. 10. Bródy Sándor: A dada című darabjának bemutatója a Nemzeti Színházban. 12. Birkózóverseny a Vigadóban. 13. Vármegyei közgyűlés. 17. Ferenczy Ferenc: Pogány Gábor című színművének bemutatója a Nemzeti Színházban. 20. Ülést tartott Pécs városi közgyűlése. 22. Balassa L. Kálmán hegedűestje a Nemzeti Színházban. 23. Mérei Adolf–Schwimmer Aurél: Fifi című operettjének bemutatója a Nemzeti Színházban. 29. Pécs város rendkívüli közgyűlése.
november	13. James Tanner–Alfred Muray: A postásfiú című operettjének bemutatója a Nemzeti Színházban. 19. A Pécsi zenekedvelők Egyesületének hangversenye a Vigadóban. Erzsébet királyné-emlékünnepek a város iskoláiban. 22. A Pécsi Dalárda hangversenye a Vigadóban. Kemecsey Jenő–Malonyay Dezső: A föld című színművének bemutatója a Nemzeti Színházban.
december	2. Hubay Jenő (hegedű) és Popper Dávid (cselló) hangversenye a Nemzeti Színházban. 11. Az őrnagy úr című zenés bohózat bemutatója a Nemzeti Színházban. 18. Vármegyei közgyűlés. Bisson–Planquette: Teréz kapitány című operettjének bemutatója a Nemzeti Színházban. 21. A Pécsi Zenekedvelő Egyesületének hangversenye a Vigadóban. 22. Ülést tartott Pécs városi közgyűlése. 27. Jose Echegeyay: Halálos csend című drámájának bemutatója a Nemzeti Színházban. 31. A Pécsi Dalárda szilveszteri estélye a Vigadóban.

Hetvenöt éve Pécssett... 1927-ben

október	2. Dabasi Kovács Gyula festőművész képeiből nyílt kiállítás a Nőegyletben. A Jézus Szent Szíve (Pius) templom alapkövetése. 5. Hénel Gusztáv és Hénel Margit képkiallításának megnyitója az Aranyhajó éttermében. 16. A Pécsi kereskedelmi és Iparkamara területén működő ipartestületek találkozója. Orbán Dezső festőművész kiállításának megnyitója a Nőegyletben. 18. Az Operaház művészeinek vendéggátéka a Pannoniában. 18-19. Finn gazdasági küldöttség pécsi látogatása. 23-24. Szabó Dezső irodalmi estje a Pannoniában. 30. Vastagh Gyula képkiallítása a Nőegyletben.
november	5. A Pécsi Filharmonikusok hangversenye a Nemzeti Színházban 6. Wágner Géza festményeiből nyílt kiállítás a Belvárosi Katolikus Körben. 8. Balázs Árpád dalestje a Nemzeti Színházban. 11. Meghalt Hamerli Imre kesztyűgyáros. 12. Vecsey Ferenc hegedűkoncertje a Nemzeti Színházban. 13. Wág-Weimann Nándor és Vágh-Weimann Mihály festőművészek kiállítása a Nőegyletben. A Bőrgyári Dalárda és a Hárfa Dalkör dalestje a Nemzeti Színházban. 18. Johann Strauss: A cigánybáró című operettjének évadnyitó bemutatója a Nemzeti Színházban. 19. Gergelyffy Gábor író szerzői estje a Pannoniában. 20. Geyer Stefi hegedűestje a Pannoniában. 21. Rendzavarások, tiltakozások az egyetemen a numerus clausus módosítása ellen. Ülést tartott Pécs város közgyűlése.

- november 23. Emőd Tamás: Borcsa Amerikába megy című operettjének bemutatója a Nemzeti Színházban.
 24. Móricz Zsigmond estje a Nőegyletben.
 27. A Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága kiállítása a Vigadóban.
 28. Bernauer–Oestreicher: Édenkert című vígjátékának bemutatója a Nemzeti Színházban.
 30. A Házitündér címmel Dickens regényéből írt színdarab bemutatója a Nemzeti Színházban.
- december 1. Alfred Neumann: Oroszország című drámájának bemutatója a Nemzeti Színházban.
 2. Telmányi Emil hegedűművész hangversenye a Pannoniában.
 7. Zerkovitz Béla: A legkisebbik Horváth lány című operett bemutatója a Nemzeti Színházban.
 10. A Pécsi Zenekedvelők Egyesületének hangversenye a Nemzeti Casinóban.
 11. A Pécsi Erzsébet Tudományegyetem díszdoktorává avatta Fischer Emil főispánt és Nendtvich Andor polgármestert.
 Felavatták az új református gyülekezeti házat.
 Pataký Sándor és Scholler Rezső képiállítása a Vigadóban.
 12. Vármegyei közgyűlés.
 16. Harsányi Zsolt: Beszélő óra című színdarabjának bemutatója a Nemzeti Színházban.
 20. Oscar Wilde: Bunbury című vígjáték bemutatója a Nemzeti Színházban.
 23. Kortárs magyar festők képeiből nyílt kiállítás a Vigadóban.

Ötven éve Pécsett... 1952-ben

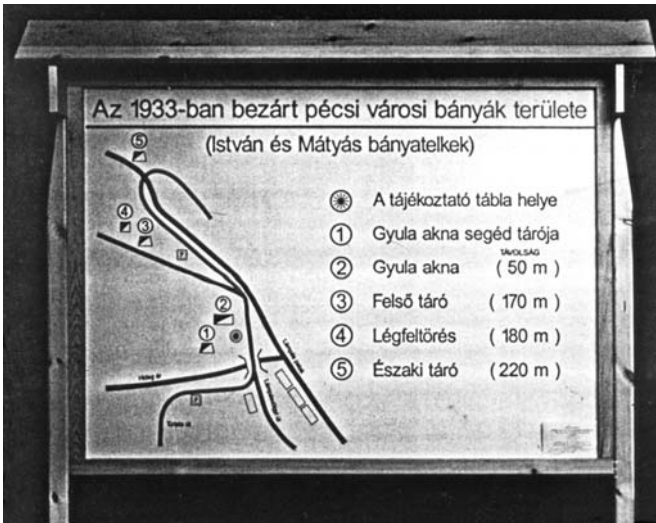
- október 5. Országos kerékpáros hegyi bajnokság.
 13. Latabár-est a Nemzeti Színházban.
 19. Bélyegkiállítás nyílt a Szakszervezeti Kultúrotthonban.
 23. Schubert: Három a kislány című operettjének bemutatója a Nemzeti Színházban.
 29. Könyvankét az Egyetemi Könyvtárban Babics András: A pécsvidéki közbányászati című könyvének bemutatója kapcsán.
- november 3. Béke-hangverseny a Nemzeti Színházban az Országos Béketanács és a Filharmónia szervezésében.
 6. November 7. előestéjén ünnepi díszelőadás a Nemzeti Színházban.
 7. Felavatták a gyárvárosi kultúrházat.
 15. Felavatták a Doktor Sándor Kultúrotthont
 19. Ady Endre születésének 75. évfordulója alkalmából emlékünnepeket tartottak a Szakszervezeti Kultúrotthonban.
 20. Molière: Fösvény című vígjátékának bemutatója a Nemzeti Színházban.
 21. Bókay Csaba hegedűművész hangversenye a Pannoniában.
 Ünnepi Béke-est a színházban a III. Magyar Békekongresszus alkalmából.
- december 1. Strauss-hangverseny a Nemzeti Színházban az Operaház művészeinek közreműködésével.
 3. József Attila est a Szakszervezeti Kultúrotthonban.
 7. Vagyim Szobko: A második front mögött című színdarabjának bemutatója a Nemzeti Színházban.
 Ruházati kiállítás nyílt a Doktor Sándor Kultúrotthonban.
 17. Fennállásának 100. évfordulóját ünnepelte a Pécsi Porcelángyár.
 24. Scserbacsov: Dohányon vett kapitány című operettjének bemutatója a Nemzeti Színházban.

Huszonöt éve Pécsett... 1977-ben

- október 1. Lehár Ferenc: Cigány szerelem című operettjének bemutatója a Nemzeti Színházban.
 2. Krysztóf Penderecki: Lukács passiójának előadása a Székesegyházban.
 5-7. VI. Nemzetközi ritkafém-konferencia a POTE-n.
 6. Papp István képeiből nyílt kiállítás a Képcsarnokban.
 Trischler Ferenc szobrászművész kiállításának megnyitója a Ságvári Endre Művelődési Házban.
 7. Fennállásának 15 éves évfordulóját ünnepelte a Honvéd Kórház.
 Novotny Gergely: Vacsora című darabjának bemutatója a Kamaraszínházban.
 8. Móricz Zsigmond: Nem élhetnek muzsikász nélkül.
 Bemutató a Kamaraszínházban.
 11. Gellér B. István képeiből nyílt kiállítás a Színház téri kiállítóteremben.

- október 11-14. Országos közgazdász-konferencia.
 12. Átadták az MTA Dunántúli Tudományos Intézetének felújított székházát.
 14. Balett 77 címmel bemutató a Nemzeti Színházban.
 Múzeumi plakátok címmel nyílt kiállítás a Baranyaker Új Tükör Klubjában.
- 15-16. A POTE Urológiai Klinikája alapításának 25. évfordulója alkalmából Pécssett tartotta vándorgyűlését a Magyar Urológus Társaság.
- 17-18. Pécsi és erfurti haematológusok konferenciája a POTE-n.
 18. Hazánk környezetvédelme címmel kiállítás nyílt a POTE aulájában.
 25. A Baranya Megyei Tanács ülése a tervszerű műemlékvédelemről.
 27. Várostörténeti konferencia a Janus Pannonius Múzeum és a Baranya Megyei Levéltár szervezésében.
 Textil - és ruhaipari szakemberek 10. országos tanácskozása a Technika Házában.
29. A 20 éve alakult Mecsek Kórus jubileumi koncertje a Liszt-teremben.
 30. A Pécsi Filharmonikus Zenekar koncertje a Liszt-teremben.
 31. Labancz Borbála Illyés-estje a Doktor Sándor Művelődési Központban működő Spotszínházban.
- november 3. Nő 77 címmel megnyílt a fennállásának 20. évfordulóját ünneplő Mecseki Fotóklub nemzetközi jubileumi kiállítása.
 Átadták a Pécsi Bőrgyár új csarnokát.
 Illyés Gyula két monodramájának - Egyiptomi világosság, Távozz tőlem – közös címen: Csak az igazat - bemutatója a Kamaraszínházban.
 4. Janus Pannonius művészeti érmet adományozott a város Illyés Gyulának.
 10. A Moszkvai Trió hangversenye a Liszt-teremben.
 15. Kígyós Sándor szobrászművész kiállításának megnyitója az Ifjúsági Házban.
 16. József Hála (csembaló) koncertje a Liszt-teremben.
 17. A Barbakán-árokban felavatták Melocco Miklós Ady-szobrát.
 A mikrobiológiai kutatásokról tartottak konferenciát a PAB-székházban.
 20. Ady Endre születésének 100. évfordulója alkalmából emlékünnepeket tartottak az Ifjúsági Házban és emléktáblát avattak a Színház terein.
 24. A Pécsi Grafikai Műhely kamara kiállítása a Nevelők Házában.
 27. Német nemzetiségi fúvószenekarok országos találkozója.
 30. Bächer Iván zongoraestje a Liszt-teremben.
- december 2. G.B. Shaw: Tanner John házassága című vígjátékának bemutatója a Nemzeti Színházban.
 Vidákovics István fotóművész kiállításának megnyitója a Doktor Sándor Művelődési Központban.
 5. A Pécsi Zenei Hét nyitóhangversenye: a Pécsi Filharmonikus Zenekar koncertje a Sportcsarnokban.
 7-8. Vendéglátóipari szakemberek konferenciája az Ifjúsági Házban.
 8. Németh Alice és Marczis Demeter dalestje a Liszt-teremben.
 9. Az MRT Szimfonikus Zenekarának hangversenye a Nemzeti Színházban.
 10. A Nevelők Háza Kamarakórusának hangversenye a Liszt-teremben.
 Kocsis Zoltán zongoraművész koncertje a Liszt-teremben.
 11. Hindemith: A hosszú karácsonyi ebéd és Lortzing: Az operapróba című két egyfelvonásos opera ősbemutatója a Nemzeti Színházban.
 Trenyov: Gimnazisták című színművének bemutatója a Kamaraszínházban.
 A Liszt Ferenc Kamarazenekar koncertje a Liszt-teremben.
 Szenes Árpád festőművész kiállításának megnyitója a Színház téri kiállító teremben.
 Ficzek Ferenc és Szijártó Kálmán képzőművészek kiállítása az Ifjúsági Házban.
 13. Ember, ez gyönyörű címmel Tímár Béla és Koltai János színművészek előadástestje a József Attila Művelődési Házban.
 16. Jakob Werner orgonaestje a Székesegyházban.
 17. Repüléstörténeti kiállítás nyílt a POTE aulájában.
 A Hunyadi út és a Magaslati (1977-ben Kalinyin) út kereszteződésénél felavatták Victor Vasarely: Jel-Szobor című porcelánfajansz szobrát.
 Horváth István Pilinszky-estje a Kamaraszínházban.
 22. Ülést tartott Pécs mj. Város Tanácsa.
 30. A Mecsek és környéke című fotókiállítás a Déryné utcai kiállító teremben.

**A LÁMPÁSVÖLGYI HAJDANVOLT VÁROSI SZÉN BÁNYÁK HELYSZÍNEIN
A PÉCSI BÁNYÁSZTÖRTÉNETI ALAPÍTVÁNY ÁLTAL
A 2002. ÉVI BÁNYÁSZNAPON ELHELYEZETT EMLÉKKÖVEK.**

A lámpásvölgyi autóparkolóban felállított útmutató tábla

A lámpásvölgyi Gyula akna segédtárója helyén elhelyezett emlékkő

A lámpásvölgyi Gyula akna helyén elhelyezett emlékkő

A lámpásvölgyi Felső táró helyén elhelyezett emlékkő

A lámpásvölgyi légfeltörés helyén elhelyezett emlékkő

A lámpásvölgyi Északi táró helyén elhelyezett emlékkő

Az uránércbányászat emlékműve, az ércbánya vállalat volt székháza előtt

Ragács György: Vasas névadó vasbányászatának emlékműve.

EGYÉNI ELŐFIZETŐK

Abau Samra Judit • Dr. Ács Zoltán • Dr. Ádám Antal • Dr. Andrásfalvy Bertalan (Hosszúhetény) • Angster József • Dr. Antal Borbála • Dr. Balatonyi Gábor • Dr. Balatonyi Zoltán • **Balázs Gábor** • Bánfai Antal • Dr. Bánhegyi Mihály & Komoróczy Ildikó • Dr. Barcza Tiborné (Budapest) • Baronek Jenő • Baum Attila • Baum Károly • Baumgartner Sándor • Begovác Rózsa • **Békés Lajos** • Békés Sándor • Dr. Belyei Árpád • Dr. Benkő Klára • Dr. Benyovszky Imre • Dr. Berki László & Dr. Cséri Anikó • Berkovits, Tivadar (Svédország) • Betlehem István • Betlehem László • Dr. Bihariné Bauer Zsuzsa • Dr. Bíró József • Dr. Boda József • Boda Miklós • Bóday Barna • Bóday Miklós • Bóday Zoltán • Bókay Endre • Borbáth Sándor (Győr) • Boros László • Borsy Károly • Dr. Bödő László • Dr. Brantner Ottóné (Szentlőrinc) • **Budai Jánosné** • Dr. Búzás Tibor • Czerpán István • Czukor Antal • Dr. Csaba Tamásné • Dr. Deli József & Szegvári Csilla • Dénesi Ödön • Dr. Depinyi Ildikó • Derényi László (Vác) • Dr. Dobay Péter • Dr. Egerszegi Zoltán • Dr. Ernyes Mihály • Fedeles Tamás • Ferenciné Ivicz Ilona • Figler Csilla • Filákovity István • Fitos Gábor • Dr. Flerkó Béla • Dr. Fulmer Gábor • Dr. Füredi Péter • Gábor Olivér • Gál Görgy • Galbáts András • Gálhidy Éva • Gállos Orsolya (Pécsvárad) • Gálos Éva • Gáspár Csaba • Dr. Gáspár Gabriella • Gáspár László (Budapest) • Gasz Zoltán • Gonda Tibor • Gömörly János • Grisnik Zoltán • Hágen József • Dr. Hajnal László • Dr. Hajzer Lajos • Dr. Halda Tamás • **Hámori László** • Haraszi Ágnes • Haraszi Gábor (Pécsudvard) • Hársfai István • Dr. Havasi János • Dr. Hazafi Zoltán (Budapest) • Hegedűs Lajos • Helmrich Ferenc • Hornay Mihály • Dr. Horn János (Budapest) • **Horváth Béla** (Budapest) • Horváth Zoltán • Huba József • Ijjász István • Illa Gyula • Dr. Illei György & Dr. Donhoffer Ágnes • Jakab Ildikó • Jeszták Lajos • Dr. Jobst Kázmér • Joó Anna & Fekete László • Dr. Kádár Géza • **Kálózdi Zsuzsanna** • **Kamarás Júlia** • Kamu Zoltánné • Kanizsai István • **Kele Zsolt** • Kellermayer Ildikó • Kerekes Imre • Keszkenyös Imre (Keszű) • Dr. Kilár Ferenc • Kilár Győző • Kilár Zsolt • Dr. Kocsis Béla • Koltai Erika • Dr. Korinek László • Kovács Imre • Kovács Józsefné • Kovács Szabó János • Kraft János • Dr. Krassó Sándor • Dr. Krommer Károly • Kukai András • Kungl János • Dr. Kunszt Márta • Laczayné dr. Dombay Sarolta (Kecskemét) • Laczhegyi Béla • Lafferton Győző • Lakatosné Novotny Sarolta • Légrádi Szabina • Dr. Lehmann Antal • Lénárd József • Lengvári István • Liska Györgyné • Dr. Lovász György • Dr. Lovász Istvánné • Lovász Lázár • Dr. Madas Éva (Székesfehérvár) • Madas Katalin • Magay Miklós • Major Kamill (Párizs) • Dr. Majoros György • Dr. Makoviczky Gyula • Mánfai Ildikó • Markó Imre • Marsai Ágnes • Matkovits Kretz Eleonóra • Mendly Lajos • T. Mérey Klára • Dr. Mestyán Gyuláné • Dr. Mestyán Ildikó • Dr. Mezei Béla • Molnár G. Judit • Nádor Katalin (Bogád) • Nagy Csaba • Nagy Erzsébet • Dr. Nagy Éva (Budapest) • Dr. Nagy Gábor • Nagy István (Szombathely) • Dr. Nemes János • Nemes Zsolt (Budapest) • Németh Miklós (Pákoz) • Németh Norbert • Novotny Iván (Pécsvárad) • Nürnbergi Géza • Dr. Nyers József • Orovicza Mátyás • ifj. Pálfi Attila • Pálfi Attila • Dr. Pandúr József • Papp Béla • Papp Gábor • Dr. Papp Judit • Dr. Pásztor Attiláné • Dr. Páva István • Péntek Aladárné • Peták Péter • Péter Ágnes • Péter Pál • Dr. Péteri Zoltán (Majosháza) • Pétersz Tamás • Petrovits Béla • Polgár Mihály & Mattyasovszky Rozália • Pusztafalvi Gábor • Rác Gábor (Keszthely) • Dr. Rác-Kotilla Erzsébet • Dr. Rákóczy István • Dr. Rákosyné dr. Vass Klára • Ravasz Gyöngyvér • Rayman János • Rétfalvi Sándor • Dr. Roisz Andrásné • T. Rónaky Edit • Rozvány György • Rozs András • Rusznyákné Gaszt Felícia • Sallay Árpád • Sándorné Gacsályi Irma • Schaller Károly • Selmecci László • Sey Gábor • Dr. Simon Higin (Kozármisleny) • Dr. Sólyom László (Budapest) • Dr. Somosi Konrád (Komló) • Soó László • Staub Ernő • Stenczer Béla • Dr. Süle Tamás • Sümeghy Gyöngyvér • Szabados György • Szabó Klára Gabriella (Budapest) • Dr. Szabó László Gy. • Dr. Szabó László (Miskolc) • Szalai József • Szalay Lajos • Dr. Szebényi Imre (Budapest) • Szeifert Judit • Szeléné Beck Irma • Szentivánszki Jeromos • Szentkutiné Szirtes Mónika (Gárdony) • Szieberth Istvánné • Szieberth József (Balatonföldvár) • Szieberth Judit • Dr. Szili Katalin • Szirtes Béla • Szirtes Zoltán (Kővágóotthos) • Szilka Balázs • Tamon Attila (Pellérd) • Timár Györgyné • Tirkala Ferenc • Dr. Tóbiás János • Dr. Tóth József • Dr. Tóth Gyula • Tóth Mihályné • Dr. Tóth Mária • Traj Ferenc • Trebbin Ágost • Treszné Baronek Éva (Bátaszék) • Trischler Ferenc • Tüskés Tibor • Dr. Ujvári Jenő • Ursprung János • Vadon Gábor (Budapest) • Dr. Varga Csaba (Budapest) • Varga Koppány & Merhán Orsolya (Budapest) • Dr. Varga Gyula • Dr. Varga Levente • Varga Péter • Vargáné Apagyi Erzsébet • Várnagy Attila • Végh Tibor • Dr. Visegrády Lajosné • Visy Zoltán (Budapest) • Dr. Visy Zsolt • Weber Béla • Weller János • Wenczel Csilla • Zalay Buda • Dr. Zemplényi Vera • Zolotnoky Ferenc • Dr. Zsigmond Endréné (Szombathely)

INTÉZMÉNYEK

Apáczai Nevelési és ÁNK Könyvtára • Baranya Megyei Bíróság • Belvárosi Általános Iskola • Ciszterci Rendház • A Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma és Kollégiuma • Hajnóczy József Kollégium • Janus Pannonius Gimnázium • Jókai Mór Általános Iskola • Kodály Zoltán Gimnázium • Teleki Blanka Kollégium • PTE Egyetemi Könyvtár • PTE BTK Filozófia-Politikológia Szakkönyvtár • PTE BTK-Könyvtár • PTE Társadalomtudományi Szakkönyvtár • PTE Művészeti Kari Könyvtár • Csorba Győző Megyei Könyvtár • Baranya Megyei Levéltár • Egészséges Városért Alapítvány • FVM Szőlészeti és Borászati Kutató Intézet • Hétfő Kft. • HM Honvéd Kulturális Szolgáltató Kht. • Hidasi Bt. • Jurdik és Jurdik Bt. (Kozármisleny) • Lauber Dezső Városi Sportszarnok • Mecsek Egyesület • Mustármag Alapítvány • Pécs-Baranyai TIT • Pécsi Távfutó Kft. • Pécsi Vízmű RT. • Szivárvány Gyermekeház • Várostarténeti Múzeum

Az újabb befizetőket **félkövér** betűvel emeltük ki.